

Vol. 9 No. 2 • 2025

eu daimonia*

Revija za pravnu, političku i
socijalnu teoriju i filozofiju

ČLANCI / ARTICLES

Tibor Varady INTERNATIONAL HUMAN RIGHTS IN A WORLD OF SWINGS:
NAVIGATING WHATABOUTISM, WOKENESS, AND "MODERN SLAVERY"

Lazar Brajović FAKTIČKO RASUĐIVANJE U OCENI ISKAZA SVEDOKA – PRVI DEO

Lidija Zečević POJAM SAOBRAZNOSTI ROBE PREMA BEČKOJ KONVENCIJI

Milena Mirković ZLOUPOTREBA DEČIJEG RADA: MEĐUNARODNI STANDARDI I
RADNOPRAVNI POLOŽAJ MALOLETNIKA U REPUBLICI SRBIJI

Sofija Todorović EKONOMSKA EFIKASNOST U POSTUPCIMA JAVNIH NABAVKI:
NORMATIVNA ODSUPANJA I INSTITUCIONALNE POSLEDICE

PRIKAZI KNJIGA / BOOK REVIEWS

Mina Čeperković VUK CUCIĆ, *UPRAVA U STIHU, REČI I SLICI*, BEOGRAD:
SLUŽBENI GLASNIK, 2019, 192

Marija Vojisavljević MILOŠ VUKOTIĆ, *PREBIJANJE POTRAŽIVANJA*, BEOGRAD:
PRAVNI FAKULTET UNIVERZITETA U BEOGRADU, 2024, STR. 210

* Eudaimonia (Greek: εὐδαιμονία [eudaimoníā]) is a Greek word commonly translated as happiness or welfare; however, "human flourishing" has been proposed as a more accurate translation. Etymologically, it consists of the words "eu" ("good") and "daimōn" ("spirit"). It is a central concept in Aristotelian ethics and political philosophy, along with the terms "aretē", most often translated as "virtue" or "excellence", and "phronesis" often translated as "practical or ethical wisdom". In Aristotle's works, eudaimonia was (based on older Greek tradition) used as the term for the highest human good, and so it is the aim of practical philosophy, including ethics and political philosophy, to consider (and also experience) what it really is, and how it can be achieved.

eudaimonia

Revija za pravnu, političku i
socijalnu teoriju i filozofiju
Journal for Legal, Political and
Social Theory and Philosophy

Vol. 9 No. 2 • 2025

Izdavač

IVRSRBIIJA

Srpsko udruženje za pravnu
i socijalnu filozofiju

Izdavač / Publisher:

Centar za temeljna pravna znanja / Center for Legal Fundamentals,
Srpsko udruženje za pravnu i socijalnu filozofiju (IVR Srbija) / Serbian Association for Legal and
Social Philosophy (IVR Serbia),
Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu / Faculty of Law University of Belgrade

Glavni i odgovorni urednik / Editor in Chief:

Dr Julieta A. Rabanos (Univerzitet u Beogradu / University of Belgrade)

Izvršni urednici / Executive Editors:

Ana Zdravković (Univerzitet u Beogradu / University of Belgrade)
Mila Đorđević (Univerzitet u Beogradu / University of Belgrade)

Uredivački odbor / Editorial Board:

Aleksandar Cvetković (Univerzitet u Beogradu / University of Belgrade), Mina Kuzminac (Univerzitet u Beogradu / University of Belgrade), Marija Vlajković (Univerzitet u Beogradu / University of Belgrade), Sava Vojnović (Univerzitet u Beogradu / University of Belgrade), Petar Mitrović (Univerzitet u Beogradu / University of Belgrade), Mina Čeperković (Univerzitet u Beogradu / University of Belgrade), Vasilije Marković (Univerzitet u Beogradu / University of Belgrade), Ivona Ilić (Univerzitet u Beogradu / University of Belgrade), Sofija Lekić (Univerzitet u Beogradu / University of Belgrade)

Naučni odbor / Scientific Committee:

Damir Banović (University of Sarajevo), Jorge Baquerizo Minuche (Càtedra de Cultura Jurídica – Girona), Brian Bix (University of Minnesota), Luka Burazin (University of Zagreb), Damiano Canale (Bocconi University), Alejandro Calzetta (University Alberto Hurtado), Pierluigi Chiassoni (University of Genova), Goran Dajović (University of Belgrade), David Duarte (University of Lisbon), Adam Dyrda (Jagiellonian University), Biljana Đorđević (University of Belgrade Faculty of Political Science), Milena Đorđević (University of Belgrade), Victor Garcia Yzaguirre (University of Girona), Kenneth Einar Himma (University of Washington), Miodrag Jovanović (University of Belgrade), Marija Karanić Mirić (University of Belgrade), Andrej Kristan (University of Girona), Eric Millard Albacete (University Paris Nanterre), Mauricio Maldonado Muñoz (University San Francisco de Quito), Tanasije Marinković (University of Belgrade), Marko Milanović (University of Nottingham), Pedro Moniz Lopes (University of Lisbon), Đorđe Pavićević (University of Belgrade Faculty of Political Science), Maria Cristina Redondo (University of Genoa), Sebastián Reyes Molina (Maastricht University), Jorge L. Rodríguez (University of Mar del Playa), Paolo Sandro (University of Leeds), Bojan Spaić (University of Belgrade), Danilo Vuković (University of Belgrade), Miloš Zdravković (University of Belgrade)

Urednik osnivač / Founding Editor:

Bojan Spaić (Univerzitet u Beogradu / University of Belgrade)

Prethodni članovi / Previous Members:

Milica Ristić (Univerzitet u Beogradu / University of Belgrade), Andrej Confalonieri (University of Leiden), Teodora Milojković (Centralnoevropski univerzitet / Central European University), Stefan Rakić (Univerzitet u Strazburu / Strasbourg University), Nikolija Nedeljković (Univerzitet u Beogradu / University of Belgrade), Fani Spalević (Univerzitet u Beogradu / University of Belgrade), Isidora Fürst (Univerzitet u Beogradu / University of Belgrade)

Priprema teksta / Typesetting and Layout

Dosije studio, Beograd (Belgrade)

ISSN 2560-3663 (Online)

SADRŽAJ / CONTENT

ČLANCI / ARTICLES

Tibor Varady
International Human Rights in a World of Swings:
Navigating Whataboutism, Wokeness, and “Modern Slavery” 7
(Međunarodna ljudska prava u svetu zaleta: Kretanje kroz whataboutism,
wokeness i „moderno ropstvo“)

Lazar Brajović
Faktičko rasuđivanje u oceni iskaza svedoka – prvi deo 25
(Factual Reasoning in the Evaluation of Eyewitness Testimony – Part One)

Lidija Zečević
Pojam saobraznosti robe prema Bečkoj konvenciji 57
(The Concept of Conformity of Goods Under the CISG)

Milena Mirković
Zloupotreba dečijeg rada: Međunarodni standardi i radnopravni položaj
maloletnika u Republici Srbiji. 69
(Child Labour: International Standards on Protection Against Abuse of Child Labour
and the Labour Law Position of Minors in the Republic of Serbia)

Sofija Todorović
Ekonomska efikasnost u postupcima javnih nabavki: normativna odstupanja i
institucionalne posledice 87
(Economic Efficiency in Public Procurement Procedures:
Normative Deviations and Institutional Consequence)

PRIKAZI KNJIGA / BOOK REVIEWS

Mina Čeperković
Vuk Cucić, *Uprava u stihu, reči i slici*, Beograd: Službeni glasnik, 2019, 192..... 109
(Vuk Cucić, *Administration in Verse, Word, and Image*, Beograd:
Službeni glasnik, 2019, 192)

Marija Vojisavljević
Miloš Vukotić, *Prebijanje potraživanja*, Beograd: Pravni fakultet Univerziteta
u Beogradu, 2024, str. 210 113
(Miloš Vukotić, *Compensation*, Belgrade: University of Belgrade Faculty of Law,
2024, 210)

ČLANCI / ARTICLES

Međunarodna ljudska prava u svetu zaleta: Kretanje kroz whataboutism, wokeness i „moderno ropstvo“

Tibor Varady

Član Srpske akademije nauka i umetnosti

UDK 342.7:341

0009-0005-3710-6751

Referenca:

Varady, Tibor. 2/2025. International Human Rights in a World of Swings: Navigating Whataboutism, Wokeness, and “Modern Slavery”. *Eudaimonia – Journal of Legal, Political and Social Theory and Philosophy* 9: 6–22

DOI: 10.51204/IVRS_25201A

Ključne reči:

- Međunarodno pravo
- Ljudska prava
- Woke
- Whataboutism
- Moderno ropstvo

Autor za korespodenciju:

Tibor Varady,

tibor.varadi@sanu.ac.rs

Uspostavljanje bolje stvarnosti je ključni zadatak međunarodnog prava. Važan deo ovog zadatka je istinsko poimanje stvarnosti. Ljudska prava su adekvatno izražena u međunarodnim konvencijama, ali je oko nas prisutna i jedna trajna opasnost i jedan trend da se principi ljudskih prava poimaju kao fraze te da se odvoje od realnosti. Obrasci razmišljanja koji sledi parole se rađaju u ideologijama, ali mogu i da nadžive ideologije. Istovremeno, pozitivne inspiracije mogu da se pretvore u zalet koji se odvaja od stvarnosti. Svedoci smo snažnih trendova da se istinski važne teme (kao što su afirmativna akcija, pokret „woke“ ili moderno ropstvo) potiskuju na jednu ili drugu stranu ideološkog suprotstavljanja.

Pretnje ljudskim pravima se menjaju i rešenja se mogu naći samo ako se suočimo sa onim pretnjama koje sada stoje oko nas. O ključnog je značaja da se stvori realna percepcija ljudskih prava, uključujući prava manjina i prava socijalno nejednakih. Ne sme se izostaviti iz uma ni fenomen „modernog ropstva“ („modern slavery“) koji je takođe postao deo naše stvarnosti. Nastojanja da se štite ljudska prava mogu biti efikasna samo ako ih usmerimo na sadašnje stvarne pretnje.

International Human Rights in a World of Swings: Navigating Whataboutism, Wokeness, and “Modern Slavery”

Tibor Varady

Member of the Serbian Academy of Sciences and Arts

UDK 342.7:341

 0009-0005-3710-6751

Cite this article:

Varady, Tibor. 2/2025. International Human Rights in a World of Swings: Navigating Whataboutism, Wokeness, and “Modern Slavery”. *Eudaimonia – Journal of Legal, Political and Social Theory and Philosophy* 9: 6–22

DOI: 10.51204/IVRS_25201A

Keywords:

- International law
- Human Rights
- Woke
- Whataboutism
- Modern Slavery

Author for correspondence:

Tibor Varady,
tibor.varadi@sanu.ac.rs

Establishing a better reality is a crucial goal of international law. An important part of the task is a true understanding of realities. Human rights are properly expressed in international treaties, yet we are also in cohabitation with a permanent danger and a lasting trend to perceive human rights principles as phrases, and to divorce them from realities. Patterns of slogan-oriented thinking, born in ideologies, may survive the ideology itself. Positive inspirations might also turn into a swing detached from realities. There are strong trends aiming to push truly important topics (like affirmative action, the woke movement, or modern slavery) to one or other side of ideological controversy.

Threats to human rights are changing, and solutions can only be crafted after rightful confrontation with present threats. It is critically important to create a true perception of human rights, including rights of minorities and rights of socially unequal people. The phenomenon of modern slavery that has gained some ground must not be disregarded. Attempts towards protection of human rights can only function if our efforts are focusing on present menaces.

1. SOME INTRODUCTORY OBSERVATIONS, CONCERNING SWINGS IN THE PLAYGROUND OF INTERNATIONAL CRIMINAL PROCEEDINGS

International law has had a long history of oscillation between dream and reality. In his study *Is International Law “Law”?* Anthony D’Amato starts his reflections by referring to a student observation: “[...] we know it isn’t really law, but we know that international lawyers and scholars have vested professional interest in calling it ‘law’”(D’Amato 1994, 37).

It is clear that it is most difficult to have enforceable rules on an international level. The additional impediment is the absence of a true and legitimate enforcing power above individual states. Different segments of international law have different chances. At some points, it is not only difficult but practically impossible to give true power to norms of international law. Serious difficulties have been arising during endeavors to protect international human rights, and with regard to the punishment of those who committed violations. Yet, one cannot contest that it does make sense to craft international law – and to vest professional interest in it. It has also been noted that ratification of international human rights instruments does not necessarily translate into a higher level of protection. The actual impact of ratification has been debated. In a recent empirical study Christopher Farris presents some positive results. In the conclusions of his paper, he stresses: “I have presented evidence that the ratification of human rights treaties is empirically associated with higher levels of respect for human rights over time and across countries” (Fariss 2018, 266). One could add that treaties (and their ratification), even if they do not yield perfect implementation, will increase awareness about the importance of human rights.

World wars (particularly World War II) prompted a significant move towards founding international law. The Preamble of the 1945 UN Charter contains an explicit recognition of this inspiration. According to the starting lines of the Preamble:

“WE THE PEOPLES OF THE UNITED NATIONS DETERMINED

to save succeeding generations from the scourge of war, which twice in our lifetime has brought untold sorrow to mankind, and

to reaffirm faith in fundamental human rights, in the dignity and worth of the human person, in the equal rights of men and women and of nations large and small, and

to establish conditions under which justice and respect for the obligations arising from treaties and other sources of international law can be maintained, and

to promote social progress and better standards of life in larger freedom, [...]”

These tenets are practically uncontested, but the duties stemming from these calls and principles are not perceived equally. Reading the whole Charter, the question also arises whether the drafters missed an opportunity to formulate more specific norms (and duties) pertaining to human rights. According to Thomas Buergenthal, a well-known scholar and judge of the ICJ, the Charter fell short of expectations. He adds: "That was to be expected, for each of the principal victorious powers had troublesome human rights problems of its own. The Soviet Union had its *Gulag*, the United States its *de jure* racial discrimination, France and Great Britain their colonial empires. Given their own vulnerability as far as human rights were concerned, it was not in the political interest of these countries to draft a Charter that established an effective international system of human rights, which is what some smaller democratic nations advocated" (Buergenthal, Shelton, Stewart 2002, 28).

International conventions inspired by the UN Charter offer more details and more instruction, but at certain points there still remains a distance from lived reality. Goethe wrote his autobiography under the title *Dichtung und Wahrheit* (*Poetry and Truth*). Such a cohabitation is often a characteristic feature of life. Including the life of international law. Rules may turn into symbols, which gain multiple functions. They may inspire the shaping of reality but can also replace reality. At the same time, the dividing line between principles and slogans may evaporate.

In this text, I shall try to put into focus some examples of the cohabitation of realities, symbols and phrases. In these situations, swings triggered largely by politics will play important roles. At some junctures they push the implementation of international human rights forward, at others they push it to one side.

One important test is to compare the concept of international criminal proceedings with real achievements. Politics and justice permanently exist in cohabitation (and often in competition) with each other. The question also arises of whether imperfect patterns established during the totalitarian regimes of individual states may regenerate in international proceedings.

During wars and dictatorships, the rule (and role) of law is curtailed. To cite one of many examples, during World War II and the German occupation in Serbia, the Military Command issued an order on listening to radio stations.¹ In this directive issued on May 31st, 1941, the political swing forged ahead with fatal results. It was stated that if someone is listening to a radio station that is not among those permitted, he/she will be imprisoned, or "in more severe cases" (of listening to the radio) will be sentenced to death. Which fate awaited the Jewry and Roma even without the charge of listening to unpermitted radio stations.

1 Naredba o zabrani slušanja emisionih stanica, *List Uredaba vojnog zapovedika u Srbiji*, br. 8, 31. maj 1941, 83.

After liberation, the Nazi terror was eliminated. A new legal practice was taking shape, yet the reverse swing prompted by the still topical wartime confrontation was often more dominant than the search for truth and justice. Various sources of inspiration suddenly emerged, one of which could be identified as revenge. In the words of Richard Posner: “The desire to take revenge for real or imagined injuries, without calculating the net benefits of revenge at the time when it is taken, may therefore have become a part of the human genetic makeup” (Posner 2009, 77).

The desire for revenge may throb even after the targets have vanished from our vicinity. This may stimulate an endeavor to fabricate targets and to exercise post-peril heroism. I shall refer to some cases I found in the attorney’s archive of my father and grandfather, and which I have addressed in books of documentary prose. In my book *People in Spite of History* I mention (among other cases) the proceeding against a Lutheran minister from my hometown, who was accused in 1945 for having committed an “anti-people smile”. The accusation was based on the testimony of a neighbor, who stated that when the Red Army and the partisans were marching in, Pastor Csepcsányi stood at the window of his clergy residence, and instead of happiness he showed a “derisive, cynical smile”. Pastor Csepcsányi was sentenced to one year’s imprisonment (Várady 2021, 321–335). Those who were following the new political swing felt that finding more “fascists” was worthier than finding more truth.

As far as I know, the Csepcsányi case was recorded in the legal community of my town as a bizarre or tragicomic one. In some less bizarre cases during the early post-war years, politics kept its commanding role, yet the decisions were (then) considered part of an emerging normalcy. In a criminal case that started in 1946 before the Circuit Court in Zrenjanin, two defendants (Marocsik and Popić) were accused for participation in a murder (in beating a person to death). At the time of the murder, the accused were celebrating with others inside a pub, and they were moving in and out of the establishment. Meanwhile outside the pub, some guests became involved in a fight, and one person was beaten to death. Much attention was devoted to the issue of whether Marocsik and Popić had actually participated in this beating. At this point, the arguments and the procedure followed a normal legal course. It was not easy to establish the truth. The court found that Marocsik and Popić did participate². Though this finding could have been questionable, the path to this finding was not political. The debate about the sentence, however, did have an unconcealed political background. Arguments pertaining to the length of the sentence focused on whether Novikov (the victim) was on Tito’s side or against

2 See decision Kž. 350/1946 of the Zrenjanin District Court – I found further details of the case in file No., 12390 of our family attorney archive.

Tito during World War II, on whether his parents (who migrated from Russia) were in favor or against the 1917 Bolshevik Revolution, and on whether the two accused were pro- or anti-Tito.

The question arises, whether political swings may also gain ground in international criminal proceedings. After World War II, the Nuremberg Trial was directed against actors on Hitler's side. There was logic behind this, because no one can contest that Hitler's side was the wrong side. Fortunately, it also became the losing side. People on Hitler's side committed dreadful atrocities. Every logic supports criminal proceedings against these actors. Yet the question may also be raised, whether it was justified to avoid proceedings for crimes against humanity committed by actors on the winning side.³

Turning towards another example, the military conflicts that ended with the breakup of Yugoslavia prompted a significant endeavor in international law. The International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia was constituted (Cryer 2005).⁴ Unlike the Nuremberg trials, this was not a construction of the winning side, but rather an edifice of the international community. The work of the ICTY attracted some criticism (which is, of course, not unprecedented). At some points it is difficult to say whether that criticism was based on real imperfections or on the ICTY's non-compliance with competing narratives (Koh 2023, 1117–1137, particularly 1127).⁵ Yet, in principle, proceedings were envisaged against actors on all sides, and in reality such proceedings were conducted. Nevertheless, conflicts between law and politics remained, and at some points the cohabitation between international and national law also generated intriguing, politically motivated questions.

The functioning of the ICTY was significantly influenced by political shifts. Serbia's president Milošević was a major target of international justice. While he was holding power it was unimaginable to conduct criminal proceedings against him. But Milošević's political privilege ended when he lost power in Serbia. Yet during the endeavors to harmonize international and Yugoslav law, complex legal problems emerged.⁶ The Constitution of the Federal Republic of Yugoslavia (enacted in 1992)

3 See on this issue Robert Cryer, *Prosecuting International Crimes: Selectivity and the International Criminal Regime* – Cambridge University Press (2005).

4 ICTY (International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia) with a mandate from 1993 to 2017.

5 See on this issue e.g. Steve A. Koh „Prosecution and Polarization” 2023 *Fordham Urban Law Journal* 1117–1137 – in particular on p. 1127.

6 After the breakup of Yugoslavia, Serbia was part of the Federal Republic of Yugoslavia, and the applicable law was “Yugoslav law”. The country changed its name to „Serbia and Montenegro”. After Montenegro seceded in 2006, Serbia became a separate state.

prohibited extradition of Yugoslav citizens. Professor Grubač, the first federal Minister of Justice in the post-Milošević era, made an attempt to harmonize Yugoslav and international law, and submitted to the Yugoslav Parliament a draft act in which a distinction was drawn between extradition to a foreign country and transfer to an international tribunal. The aim was to craft a legal way to allow proceedings against Milošević before the ICTY. Yet the acceptance of this draft was blocked by Montenegrin representatives in the Federal Parliament. Thus, the new government did want to send Milošević to The Hague, which was clearly in line with international law – and with justice as well, I would say. Yet a knotty matter had emerged on the domestic legal scene. After several legal attempts, Milošević was finally transferred to The Hague, by relying more on Serbian than on (the still effective) Yugoslav law. The outcome was in line with a search for justice, yet it is still disputed whether it was observance of law or of changing politics that had shaped the grounds for transfer (Várady 2013, 459–464).⁷

Endeavors to shape a world-wide responsibility for crimes resulted in the Rome Statute of the International Criminal Court (accepted in 1998, in force since 2002). This is a critically important step towards raising international law above politics. But the dreams behind it are yet to become reality. Fluctuations continue. The competition between law and politics has left marks in the arena of international criminal law. This pertains, for example, to Afghanistan as well. In 2003 Afghanistan granted jurisdiction to the ICC. Investigations started concerning the Taliban and the Islamic State, but also the U.S. As pointed out in a study by Alice Speri, in 2020 the U.S. government decided to impose retaliatory measures against ICC Prosecutor Fatou Bensouda. These sanctions were lifted in 2021 by President Biden, but “this decision was taken with the tacit understanding that the Court’s investigation into crimes associated with US personnel would not resume” (Speri 2021).

Let me also mention that several states opted not to ratify the Rome Statute. The list of non-member states includes Egypt, Israel, Iran, Russia, Sudan, Syria, the United States and Yemen. It is very difficult to answer (or merely ask) the question of what connects these states. They are obviously not political allies. Are there any other coherent qualities between them?

The practice of the ICC has not yet proved a full transition from vision to reality. What is critically deficient is the actual opportunity for general practice. For example, factual proceedings against Putin and Netanyahu remain unlikely. Steps were taken in that direction, but the distance from reality got sustained.

7 See more in T. Várady, *Ambiguous Choices in the Trials of Milošević’s Serbia* – in „The Milošević Trial – An Autopsy”, edited by T. M. Waters, Oxford University Press 2013, pp. 459–464.

2. PRINCIPLES SHAPED IN THE MINDSETS OF WHATABOUTISM AND WOKENESS

I would like to examine some driving forces behind the blending of lived realities with idealized phrases. In recent times, two examples of this phenomenon have garnered particular attention: the mindsets of whataboutism and wokeness.

Whataboutism

The concept of international law includes the assumption of equality. A true equality beyond idealized phrases. This also implies renunciation of superiority and privileges based on race, just as of privileges based on power or on history. As time has passed, perceptions of supremacy have become more disguised, but have not gone. To give one example of an earlier manner of speaking that lacked any attempt to disguise its own perception of superiority, I shall mention here a legendary case from exactly 100 years ago. Today, the sentence I will cite would fit more into literature than into court proceedings. In the world-famous “Monkey Trial”⁸ conducted in 1925, the main issue was whether a teacher (John Scopes) should be punished for teaching Darwin’s theory of evolution. Famous scientists took part in the proceedings which also became the scene of a political clash. William Jennings Bryan, a three-time U.S. presidential candidate, stepped in as prosecutor. He vehemently opposed the theory according to which monkeys might be the predecessors of humans. During the fifth day of the proceedings (on Thursday, July 16, 1925) Bryan linked his anti-Darwinian approach with American patriotism (and perception of supremacy). He stressed that it is humiliating to say that humans descended from monkeys, adding in outrage: “Not even from American monkeys, but from Old World monkeys.”

Perceptions of supremacy have often been present in the playground of politics. They can bridge the distance between deserved and coveted achievements. In this setting, some trailblazing conclusions (for example that Greenland belongs to America) can almost pass as logical. Let me add that perceptions of supremacy are being used as a point of reliance in counterarguments as well. If equality is generally accepted as the correct principle (or correct phrase), then the following argument (based on the rhetorical denial of supremacy) may be formed against any condemnation: How can you judge me for this, aren’t you doing the same thing? This impetuous line of reasoning has recently acquired a name: *whataboutism*. Studies have also been devoted to this pattern of argumentation. In his article “*Whataboutism in*

8 The State of Tennessee v. John Thomas Scopes, Criminal Court of Tennessee 1925.

International Law” Eliav Lieblich explains that “in fact whataboutism is often the first line of defense that states invoke when condemned by other international actors (Lieblich 2024, 343–386). For example, in recent years, whataboutism has been the key argumentative tactic deployed by Russia to defend its invasion of Ukraine. It is reflected, in particular, in Russia’s allegations that the West has engaged in similar conduct in the past” (Lieblich 2024, 344) Lieblich is also mentioning another Russian (actually USSR) example from a time when the term “whataboutism” did not yet exist, but argumentative tactics that fit under this term were being used. After the invasion of Hungary in 1956, the USSR stated that the arguments raised against itself in the U.N. Security Council were a mere “smokescreen” for the contemporary intervention by the U.K. and France in Egypt during the Suez Crisis.⁹

Thus, “whataboutism” may be a new word, but it is not a new phenomenon. The approach opens many questions. One of the questions is whether uncovering inconsistency may (and should) generate decriminalization? The essence of the whataboutist argument is the following: how can I be punished if he was not punished for the same thing? In the context of a quarrel, this line of argument may hold up. But what about in the context of international law? Should an injustice in one case denote impunity in other similar cases?

One may also ask, of course, whether the alleged inconsistency is factual, which may then be debated. Many authors (including Western authors) have come to conclusions that the U.S. and other Western countries have, indeed, committed violations of international law. The 1989 U.S. military intervention in Panama was the subject of one such contention (Nanda 1990, 494). Other examples have also been noted in various studies. In his book which focuses on double standards, Wolfgang Kaleck reaches the following conclusion: “Although Western states like to portray themselves as global champions of human rights and universal justice, to date, hardly any of those most responsible for torture at Guantánamo, the ill-treatment of detainees in Iraq or war crimes in Afghanistan, Colombia or Gaza have faced trial” (Kaleck 2015, 7).

Thus, Russia’s whataboutism (or some other whataboutism) may have a foothold, but the question is how to proceed from this foothold. An imperfection in the enforcement of international law should not lead to the denial of international law. In the opinion of Lieblich: “Yet, even if we would presume that the wrongfulness of Russia’s actions and those of the West are similar, it is clear that the wrongfulness of the Western inconsistency itself is not weighty enough to justify refraining from action—right here, right now—against the mass atrocity of unprovoked aggression” (Lieblich 2024, 385).

9 See Lieblich, *op. cit.*, 363 – See also U.N. Doc. S/PV.754 (Nov. 4, 1956).

This is persuasive reasoning – Russia’s whataboutist argument, referring to Iraq, cannot justify the invasion of Ukraine. But at the same time, the rejection of such an argument should not necessarily lead to the dismissal of the allegations on which the debater tried to lean. Disqualification of the Russian argument should not indicate that the U.S. invasion of Iraq was correct.

Whataboutism should not and cannot serve as a satisfactory defense, but it may prompt rational inquiries moving beyond unilateralism and polarization.

Wokeness – and comparable trends

Actions inspired by the woke creed and woke movement have gained much attention during the past years, in the U.S. in particular. Woke is generally perceived as a liberal trend and a movement against discrimination, but it also prompted criticism (not only from the right wing). In his book devoted to wokeness entitled *We Have Never Been Woke – The Cultural Contradictions of a New Elite*, Musa al-Gharbi associates contemporary wokeness with symbolic capitalism, and makes the following observation: “[...] symbolic capitalists’ approach to social justice focuses so intensely on symbols, rhetoric, and culture war issues instead of the ‘bread and butter’ struggles that other Americans are most concerned about” (al-Gharbi 2024, 9). Al-Gharbi cites many examples of symbolic and rhetorical gestures made as a result of the woke movement that are replacing truly effective action. Among these examples, he refers to initiatives to change the names of schools if these names are linked to persons with a history of racism (such as Jefferson Davis, the president of the Confederate States between 1861 and 1865, who supported slavery). Al-Gharbi notes that: “if nonwhites who live in the affected communities had been consulted about *their* top concerns, it would have been clear that the name of the local school would not rank anywhere near their top priorities” (al Gharbi 2024, 102). It would be interesting to know how many contemporary pupils and parents are actually informed about the character of Jefferson Davis, and whether this name on the wall of a school still invokes racism. Whatever the answer to these questions is, the woke-inspired initiative to discontinue names with racist histories is entitled to support – but the achievement of such a change need not be the main goal in the fight for equality. At this point one may also note that it is often difficult to distinguish between the pursuit of striking phrases and true actions.

It is a fact that followers of wokeness hold progressive principles, including principles of international human rights. At the same time, a closer look reveals other characteristics as well. For example that certain symbols are gaining more attention than their role in real life deserves, or that a woke-inspired swing, even if it starts out on the right track, may go beyond the limits of rationality. It may also

lead to a phenomenon called (or labelled) as “cancel culture”, which has different motivations. This leads to banning books as well. According to a report of PEN America, between July 2021 and June 2022 cancel culture had affected 2532 books (Friedman 2022). It yielded exclusion from libraries and from teaching programs. A bizarre consequence of the woke swing against racism was the barring of Mark Twain’s *Huckleberry Finn* (Titus 2022).

Cancel culture with a liberal inspiration also provided some foothold for cancel culture with an anti-liberal motivation. An interesting clash of persuasions took place with regard to Yale Law School students. The interaction of swings shaped an alternative reality. The occurrence was reported in many media, including an article of Helen Raleigh in the *Federalist* of October 5, 2022 (Raleigh 2022). Reportedly, Yale students tried to prevent a lecture of Kristen Waggoner, a well-known attorney, because she defended a florist who refused to sell flowers for the wedding of a homosexual couple. This step against Kristen Waggoner was qualified as a gesture of cancel culture. In another case, Yale Law School administrators pressured a student to issue a public apology over an emailed party invitation that contained (in a humorous context) the word “trap house” – which some black students found offensive. The response came from Federal Judge James Chun-Yee Ho, who announced that he would not hire Yale Law School graduates as clerks, because they were woke students that supported cancel culture. According to Helen Raleigh, “Shortly after Ho’s announcement about 12 federal judges have reportedly said they wouldn’t hire future Yale Law School students as clerks either. (Raleigh 2022)” Thus, an emerging response to exclusion (or perceived exclusion) is counter-exclusion – expressing stout disregard, but without any conceded withdrawal of respect towards principles of international human rights.

Patterns of polarized and design-oriented (rather than fact-oriented) thinking that characterize the woke movement have gained much ground. This extends to many fields of international law as well. For example, many analysts came to the conclusion that responses to the September 11 terrorist attacks were driven by motivations other than the one identified in the first sentence of the Preamble of the 1945 UN Charter, which bids: “to save succeeding generations from the scourge of war”. In his book *The Matador’s Cape*, devoted to responses to 9/11, Stephen Holmes explains that progressive thinkers in 2001, much like humanitarian interventionists, were carried away by the emotional and political momentum of the moment. He writes: “Many humanitarian interventionists, with the best of intentions, helped the Bush administration launch a disastrous and bloody military adventure with almost no public discussion” (Holmes 2007, 157).

One could argue that response to 9/11 may have been regarded as a step in the right direction. Yet, one cannot justify actions simply because they follow from a

seemingly positive starting point. It is not without precedent that a given use (or abuse) of a “right track” may convert this track into a slogan.

3. THE SHAPING OF THE NOTION OF “MODERN SLAVERY”

An important battlefield of international human rights was shaped in the domain of labor. Article 1 of the UN Charter states that one of the purposes of the UN is “international cooperation in solving problems of an economic, social, cultural or humanitarian character...”. I shall try to add here some short observations linking problems of “economic” and of “humanitarian” character.

At the time when the UN Charter was enacted, slavery was still on the scene, and economic segregation was typically in cohabitation with racial segregation. As time passed, slavery ceased to be permissible, but discrimination of laborers continued. This was one of the reasons behind the rise of communism. It is also a fact that in countries that became communist states, public order was shaped more according to the aspirations of the new rulers than according to the objectives of Marx. Nevertheless, in communist states, legislation devoted special attention to the working class. Concerning the impact of political swings and phrases in the realm of international human rights, the question arises, whether communist approaches to worker’s rights had some bearing on the shaping of legislation in the West. The UN Charter mentions “international cooperation” as a tool for problem-solving. History has shown that other patterns of international relationship might also yield results. Some researchers noted that Soviet communism did influence Western law (and international law as well). Louis Henkin noted that the shaping of some pro-laborer rules and organizations “was capitalism’s defense against the specter of spreading socialism which had just established itself in the largest country in Europe...” (Henkin 1989, 212)

In his book entitled “Soviet Legal Innovation and the Law of the Western World”, John Quigley states that while Soviet dictatorship was, of course, not an attractive model, Soviet steps in the field of labor law did gain sympathies, and this was also perceived as a possible threat (Quigley 2007). Quigley states: “To dampen the attraction of Bolshevism in Western Europe, the Allies took a major step. They formed a structure to deal with worker rights – the International Labor Organization” (Quigley 2007, 77) In the closing sentences of his book Quigley states: “When one has declared victory over an enemy, it is not popular to acknowledge that we may have been influenced by them. Despite the rejection of Soviet concepts, the West absorbed many of them” (Quigley 2007, 193). One may add at this point that international confrontation and rivalry might sometimes help in promoting human

rights. (This is, of course, not a typical product of confrontation and rivalry, but it is a possible one.)

Today, one may also raise questions regarding the downfall of communism, and its impact in the sphere of employee's rights. The principles of human rights did not decline, but with the workers' realities we have a more complex and more worrisome situation. The trend to be divorced of rules molded under communism grew even stronger in post-socialist countries. This also led to dissociating from rules pertaining to the working class that did deserve some approval, and still deserve attention.

Among present clashes between principles, slogans and realities, one important emerging topic is the status of human rights in corporations¹⁰. That is, whether human rights principles have actual reach within corporations, especially those which expand beyond individual states, and strives to rise above states.

Human rights (including the rights of laborers) have always had advocates. Principles set in the UN Charter, in international conventions and in other legal rules, sometimes remain at distance from realities, but they are serving advocates as a valid basis for arguments. Sometimes the protagonists' arguments will also follow political swings, and at times it is not easy to distinguish woke-style convictions from true assessments. As noted by Henkin, Quigley and others, workers' rights that gained emphasis under communism shaped a certain threat and motivated some pro-laborer norms in Western countries and in international agreements. Today (in the absence of such a threat) it is easier to reject pro-worker doctrines. In post-socialist countries there is even more desire to depart from aims that were prioritized (with or without true intentions) under communism. At this point the question arises as to what rhetorical tools have remained (or have become suitable) that can support demands pertaining to worker's rights (including human rights in corporations).

A classic type of rhetorical tool is the equation of the object of criticism with some phenomenon that holds a decidedly negative connotation. This may be a practice followed by the critics of the present exploitation of laborers. Supporters of workers' rights have started to use the term "modern slavery". This term does not have roots in the communist rhetoric of the past, but represents a contemporary coinage, and it has some traction. In the introductory remarks of this text, I referred to Goethe's *Dichtung un Wahrheit* (*Poetry and Truth*). One may fear that the expression "modern slavery" is more *Wahrheit* than *Dichtung*. At any rate, the term "modern slavery" was acknowledged, and even found place in the titles of some

10 See on this issue e.g. studies in Part IV of the volume of studies „Human Rights in the 21st Century” (edited by Tibor Várady and Miodrag Jovanović), The Hague: Eleven International Publishing, 2020.

legislative acts. Acts with the title “modern slavery act” (meaning obviously acts against modern slavery) came into force in the United Kingdom in 2015, in Australia in 2018 (amended in 2024), and in Canada in 2024. These acts emphasized a reliance on international conventions (e.g. section 7 of the Australian act refers to 9 international conventions). Recent legal practice has also identified cases in which the illegal behavior has indeed been qualified as “modern slavery”.¹¹

The key targets in the modern slavery acts are forced labor, child labor and human trafficking. Such practices are indeed associated with the institution of slavery. It is also important to note that legislative acts on modern slavery have shaped the duties of an “Anti-Slavery Commissioner”. One cannot doubt that modern slavery acts are a step in the right direction, yet the question remains of how far these legislative acts penetrate the everyday practices of corporations and other environments where such exploitation may occur.

Let me mention some contemporary examples in which the motto “free market” and the warning signal “modern slavery” have an interesting cohabitation. In the *Barbulescu v. Romania* case¹², the European Court of Human Rights reached two different decisions regarding the question of whether a private company may monitor the private communication of its employee. (The communication at issue was Barbulescu’s exchange of messages with his brother and with his fiancée.) In its first-degree decision (given on January 12, 2016), the ECHR held that there was no violation of Article 8 of the European Convention on Human Rights. Upon appeal, on September 5, 2017, the Grand Chamber rendered a decision in favor of Barbulescu¹³, finding that there had been a violation of Article 8. One has to add that the final decision did not yield a clear repudiation of the right to monitor private communications. One of the main bases in the Grand Chamber’s reasoning was that the Romanian national courts had not determined whether Barbulescu had been notified in advance that his employer might introduce monitoring measures.

Turning to another example that might fall under the concept of “modern slavery”, I shall mention a report communicated by Oxfam on May 10, 2016, which states that in a number of U.S. poultry farms, bathroom breaks are denied to poultry workers. Instead, they have to wear diapers. I have read about a similar problem in Serbian papers (*Danas* April 27, 2016, *Politika* May 15, 2016), according to which reports, the Yura Corporation in Leskovac (owned by a South-Korean manufacturing company) took similar steps. Toilet access was not denied,

11 Such cases have been presented, for example in a study of three Australian authors: Simmons, Frances, Jennifer Burn, Fiona McLeod. 2022. Modern Slavery and Material Justice: The Case for Remedy and Reparation *UNSW Law Journal* 6: 45.

12 *Barbulescu v Romania* (61496/08) [2016] I.R.L.R. 235 (12 January 2016).

13 *Ibid.*

but it was strongly regulated and restricted. Furthermore, the amount of time a worker spent in the restroom was recorded, and disciplinary proceedings were conducted against those who spent more time than was considered to be affordable. Diapers became an option.

The term “modern slavery” was coined with positive intentions. It may fall somewhat short of being a truly-balanced definition of the actual status of worker’s rights on a national or international scene, but it may serve as an adequate warning signal.

4. SOME CONCLUDING REMARKS

One could say that international human rights have become a globally accepted goal – at least in principle. Slogans have confirmed these principles. One might say that slogans tend to push towards reality, but they also tend to replace reality. The coexistence of phrases and realities in law – particularly in international law – is not a novel phenomenon, and its detection is no discovery. About one hundred years ago (in 1928), Leon Green, a well-known American legal scholar made the following remark: “The succeeding stages of rules and principles and doctrines, with their formulas and standards reduced to well-polished phrases, are still dominating our law” (Green 1928, 1017) Since these observations were made, many changes and reforms followed, but the coexistence of well-polished phrases and disparate realities continued. Logic is often warped to mirror a political swing. The motivation of that swing does matter, but it cannot guarantee rationality. An anti-Nazi swing may lead to a pastor’s condemnation for the “crime” of having committed an anti-people smile. Anti-racist swings may lead to banning *Huckleberry Finn*.

Whataboutism and wokeness are current examples of trends and perceptions that have some influence both on shaping and on substituting reality. Advocates against “modern slavery” are deploying the term in a way that straddles fact-finding and moral cautioning. International human rights occupy a liminal space between lived realities and idealized phrases, experiencing changing patterns of cohabitation between the two. Progress depends on recognizing the difference between rhetorical phrases and actual realities.

It is also important to maintain a holistic picture. While targeted researches and actions are, of course, logical, they must not come at the expense of a broader understanding of human rights – one that includes freedom of the press as well as the right of poultry workers to visit the restroom.

Progress requires an awareness that the realization of international human rights is still more an ongoing project and aspiration than a completed achievement.

REFERENCES

1. al-Gharbi, Musa. 2024. *We Have Never Been Woke – The Cultural Contradictions of a New Elite*. Princeton: Princeton University Press.
2. Buergenthal, Thomas, Dinah Shelton, David Stewart. 2002. *International Human Rights in a Nutshell*. Eagan: West Group.
3. Cryer, Robert. 2005. *Prosecuting International Crimes: Selectivity and the International Criminal Regime*. Cambridge: Cambridge University Press.
4. D'Amato, Anthony. 1994. Is International Law „Law“? 37. In *International Law Anthology* (ed. D'Amato, Anthony). Cincinnati: Anderson Publishing Company.
5. Fariss, Christopher. 2018. The Changing Standard of Accountability and the Positive Relationship between Human Rights Treaty Ratification and Compliance. *British Journal of Political Science*, 239–271.
6. Friedman, Jonathan. 2022. Banned in the USA: The Growing Movement to Censor Books in Schools. <https://pen.org/report/banned-usa-growing-movement-to-censor-books-in-schools/> (last visited February 25, 2026)
7. Green, Leon. 1928. The Duty Problem in Negligence Cases, *Columbia Law Review*, 1014 – 1017.
8. Henkin, Louis. 1989. International Law: Politics, Values and Functions. *Recueil des cours*, 18.
9. Holmes, Stephen. 2007. *The Matador's Cape – America's Reckless Response to Terror*. Cambridge: Cambridge University Press.
10. Kaleck, Wolfgang. 2015. *Double Standards: International Criminal Law and the West*. Brussels: Torkel Opsahl Academic Epubliher.
11. Koh, Steve A. 2023. Prosecution and Polarization. *Fordham Urban Law Journal* 1117–1137.
12. Lieblich, Eliav. 2024. Whataboutism in International Law. *Harvard International Law Review*, 343–386.
13. Nanda, Ved P. 1990. The Validity of the United States Intervention in Panama Under International Law. *American Journal of International Law*, 494–503.
14. Posner, Richard. 2009. *Law and Literature*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
15. Quigley, John. 2007. *Soviet Legal Innovation and the Law of the Western World*. Cambridge: Cambridge University Press.
16. Raleigh, Helen. 2022. Judge To Yale: You Use Cancel Culture, So I Won't Hire Your Grads. <https://thefederalist.com/2022/10/05/federal-judge-sticks-it-to-yale-law-if-youre-a-cancel-culture-cesspool-i-wont-hire-your-grads/> (last visited February 25, 2026)
17. Simmons, Frances, Jennifer Burn, Fiona McLeod. 2022. Modern Slavery and Material Justice: The Case for Remedy and Reparation, *UNSW Law Journal*, 148–183.
18. Sperti, Alice. 2021. How the U.S. derailed an effort to prosecute its crimes in Afghanistan. *Intercept*, 5 October.

19. Titus, Ron. 2022. Banned Books 2022 – The Adventures of Huckleberry Finn. <https://www.marshall.edu/library/bannedbooks/the-adventures-of-huckleberry-finn/> (last visited February 25, 2026)
20. Várady, Tibor. 2013. Ambiguous Choices in the Trials of Milošević's Serbia. 459–464. In *The Milošević Trial – An Autopsy* (ed. Timothy William Waters). Oxford: Oxford University Press.
21. Várady, Tibor, Miodrag Jovanović (eds.). 2020. *Human Rights in the 21st Century*. The Hague: Eleven International Publishing.
22. Várady, Tibor. 2021. *People in Spite of History*. Budapest-New York: Central European University Press.

Factual Reasoning in the Evaluation of Eyewitness Testimony – Part One*

Lazar Brajović

Master pravnik

UDK 343.14

0009-0009-2177-704X

Cite this article:

Brajović, Lazar. 2/2025. Faktičko rasuđivanje u oceni iskaza svedoka – prvi deo. *Eudaimonia – Journal of Legal, Political and Social Theory and Philosophy* 9: 24–54

DOI: 10.51204/IVRS_25202A

Key words:

- Evidence
- Facts
- Factual Reasoning
- Generalisations
- Truth

Author for correspondence:

Lazar Brajović,
lazar.brajovic@gmail.com

The aim of this paper is to analyse the process of factual reasoning in the evaluation of eyewitness testimony from the standpoint of the general theory of law and the theory of evidential reasoning, as well as through the lens of an empirical legal discipline – eyewitness psychology. Due to the neglect of the topic of factual reasoning in domestic legal theory, this paper is split into two parts. The first part will present the field of factual reasoning which deals with the process of making inferences about facts in law. It describes factual reasoning as a part of overall juristic reasoning, its relationship to legal reasoning, or rather interpretation of law, and outlines its main characteristics. Subsequently, it will describe the basic elements of factual reasoning in the form of facts, evidence and generalisations. Particular attention is paid to its relationship with determining the truth in judicial proceedings and the role of empirical legal disciplines in the process of proof. The second part will apply this knowledge to the process of evaluation of eyewitness testimony.

* The article is based on a master's thesis of the same title, which the author defended on November 14, 2025, at the Faculty of Law, University of Belgrade, before a committee composed of Prof. Dr. Goran Dajović (supervisor) and Prof. Dr. Bojan Spaić.

Faktičko rasuđivanje u oceni iskaza svedoka – prvi deo*

Lazar Brajović

Master of Laws

UDK 343.14

0009-0009-2177-704X

Referenca:

Brajović, Lazar. 2/2025. Faktičko rasuđivanje u oceni iskaza svedoka – prvi deo. *Eudaimonia – Journal of Legal, Political and Social Theory and Philosophy* 9: 24–54

DOI: 10.51204/IVRS_25202A

Ključne reči:

- Činjenica
- Dokaz
- Generalizacija
- Istina
- Faktičko rasuđivanje

Autor za korespondenciju:

Lazar Brajović,

lazar.brajovic@gmail.com

Cilj ovog rada je da analizira proces faktičkog rasuđivanja u oceni iskaza svedoka sa stanovišta opšte teorije prava i teorije dokazivanja, ali i sa stanovišta posebne empirijske pravne discipline – psihologije iskaza svedoka. Usled zanemarivanja teme faktičkog rasuđivanja u domaćoj teoriji, ovaj rad je podeljen na dva dela. Prvi deo izlaže znanja iz oblasti faktičkog rasuđivanja, koja istražuje proces zaključivanja o činjenicama u pravu. U njemu se opisuje faktičko rasuđivanje kao deo sveukupnog pravničkog rasuđivanja, njegov odnos sa pravnim rasuđivanjem, odnosno tumačenjem prava, i izlažu se njegove glavne karakteristike. Nakon toga, analiziraju se osnovni elementi faktičkog rasuđivanja u vidu činjenica, dokaza i generalizacija. Posebna pažnja posvećena je njegovom odnosu sa utvrđivanjem istine u sudskom postupku i ulogom empirijskih pravnih disciplina u dokazivanju činjenica. Drugi deo rada će primeniti ova znanja na postupak rasuđivanja u oceni iskaza svedoka.

* Članak je zasnovan na master radu pod istim naslovom, koji je autor odbranio 14. novembra 2025. godine na Pravnom fakultetu Univerziteta u Beogradu, pred komisijom koju su činili prof. dr Goran Dajović (mentor) i prof. dr Bojan Spaić.

1. UVOD

Osnovna ideja ovog članka je da opiše proces faktičkog rasuđivanja u oceni iskaza svedoka, te da pokaže da nalazi dobijeni empirijskim psihološkim istraživanjima mogu predstavljati izvore pouzdanih generalizacija prilikom rasuđivanja o verodostojnosti iskaza svedoka. Kako bi se ovo učinilo, potrebno je poznavanje pravnoteorijske discipline faktičkog rasuđivanja, koja istražuje sam postupak zaključivanja o činjenicama prilikom dokazivanja. Međutim, njena analiza je skoro potpuno zanemarena u domaćoj literaturi.¹ Zbog toga je bilo nužno prvo objasniti opšte pojmove u okviru faktičkog rasuđivanja, kako bi se definisao potrební teorijski okvir za analizu faktičkog rasuđivanja u oceni iskaza svedoka i to kako sa stanovišta opšte teorije prava, tako i sa stanovišta empirijskih psiholoških istraživanja. Da bi se ovo postiglo, rad je podeljen na dva dela. Prvi deo rada izlaže opštu teoriju faktičkog rasuđivanja, dok će se drugi deo rada odnositi isključivo na ocenu iskaza svedoka.

Inače, ova boljka nije karakteristična samo za domaće uslove. Kako kaže Džon Henri Vigmor (John Henry Wigmore) u svom delu „The principles of judicial proof“: „Za jednog pravnika, proučavanje principa dokazivanja se može razdvojiti na dva jasno odvojena dela. Prvi se odnosi na dokazivanje u opštem smislu, na racionalni postupak ubeđivanja u jednom sporu – um ka umu, branilac ka porotniku, u kome svaka strana nastoji da oblikuje uverenje suda. Drugi se odnosi na procesna pravila o dozvoljenosti dokaza... Do sada je upravo ovaj drugi dominirao u našem istraživanju, čak ga je i okupirao, dok je prvi, gotovo zanemaren, bio prepušten slučaju, potonjem stihijskim sticanjem kroz praksu. Ovde smo pogrešili... (jer) postupak dokazivanja jeste važniji od ova dva aspekta, on je zapravo krajnja svrha svakog sudskog postupka. Pravila o dozvoljenosti su samo pomoćno sredstvo ka konačnom cilju, a to je navođenje suda na tačan zaključak, na osnovu pouzdanih dokaza“ (Wigmore 1913, 5). Ova misao se i više od vek kasnije pokazuje kao precizna dijagnoza pravne nauke. Ali šta je tačno proučavanje dokazivanja u opštem smislu o kome govori Vigmor? Da bismo pružili objašnjenje potrebno je vratiti se korak unazad.

2. ŠTA JE FAKTIČKO RASUĐIVANJE?

2.1. O pravničkom rasuđivanju uopšte

U pravnoj teoriji se uobičajeno navodi da se primena prava, naročito u pogledu sudijskog odlučivanja, odvija kroz pravni silogizam. Ovaj silogizam se sastoji od

1 Jedini izuzeci poznati autoru su radovi Gorana Dajovića i to članak „Pravno i faktičko pitanje“ (2018), kao i istoimeno poglavlje u knjizi „Osnovi pravnog rasuđivanja“ (2023). Ovi radovi su poslužili kao inspiracija za ovaj članak, i on se naslanja na osnovne teorijske postavke prikazane u njima.

velike premise koja predstavlja pravnu normu, male premise koja se sastoji od konkretnog činjeničnog stanja, i normativnog zaključka, do kojeg se dolazi pravnom kvalifikacijom – podvođenjem činjenica iz male premise pod normu iz velike premise. Rezultat ovog silogizma je odluka o pravnim posledicama, odnosno odluka o pravima, obavezama i odgovornostima pravnih subjekata u konkretnom slučaju (Vasić, Jovanović, Dajović 2015, 317–319; Dajović 2023, 34).

Kako bi se došlo do normativnog zaključka, potrebno je doći do sadržine i velike i male premise. Potrebno je pronaći pravnu normu koja se ima primeniti u konkretnom slučaju i odrediti njeno značenje, a takođe je potrebno utvrditi i činjenice koje su se odigrale i koje su dale povod za primenu nekog pravnog pravila. Ili, kako se to uobičajeno u teoriji govori, potrebno je rešiti pravno i faktičko pitanje (Dajović 2023, 58).² Postupak argumentacije kojim se rešava i jedno i drugo pitanje Goran Dajović naziva pravničkim rasuđivanjem i ono se sastoji od pravnog i faktičkog rasuđivanja (2023, 56; 2018, 149).

Rasuđivanje uopšte može se definisati kao proces izvođenja zaključaka na osnovu premisa (Dajović 2023, 27). Dve osnovne vrste rasuđivanja su spekulativno (epistemičko) i praktičko rasuđivanje. Epistemičko ili spekulativno rasuđivanje predstavlja zaključivanje o činjenicama, a njegov cilj je da se uverimo da li nešto postoji ili ne, da li nešto jeste ili nije. Premise u toj vrsti rasuđivanja su isto činjenice, što znači da je zaključak, u najširem smislu govoreći, empirijski proverljiv (Dajović 2023, 27–28). Sa druge strane, praktičko rasuđivanje je rasuđivanje o tome kako treba delati, a premise u ovoj vrsti odlučivanja su razlozi o tome kako treba delati. Ovo podrazumeva da je jedna od premisa uvek normativni sud o nekoj vrednosti ili cilju, a da zaključak predstavlja radnju koju treba izvršiti kako bi se taj cilj ostvario (Dajović 2023, 28–29).

Šta sve ovo znači za jednog pravnika, posebno u kontekstu pravnog spora? To znači da je za primenu prava u jednom konkretnom slučaju potrebno rešiti i pravno i faktičko pitanje, da se ova pitanja rešavaju kroz dijalektički proces argumentacije koji je karakterističan za pravo³ i da se postupak i pravila argumentovanja razlikuju zavisno od toga koje od ova dva pitanja se rešava.

2.2. Razlika između pravnog i faktičkog rasuđivanja

U najširem smislu, pravničko rasuđivanje je proces argumentacije na osnovu koga se polazi od premisa i izvodi zaključak koji je usmeren na rešavanje pitanja

2 U teoriji se za faktičko pitanje koristi i termin činjenično pitanje (Bajović 2021, 32–39).

3 Slično tome, Hasanbegović govori o retoričkom aspektu prava, s tim što pod time podrazumeva isključivo pravno rasuđivanje, ali je nesumnjivo da pod ovaj aspekt potpada i faktičko rasuđivanje u pravu (1991, 52–53).

o činjenicama i o pravnim pravilima, a sve kako bi se primenilo pravo u jednom konkretnom sporu. Ono može biti pravno rasuđivanje⁴ ili, kako se još češće naziva, tumačenje prava, čiji je cilj da se dođe do značenja jednog pravnog teksta, jedne odredbe zakona, odnosno da se dođe do pravne norme. To je praktičko rasuđivanje gde su premise formalni ili faktički izvori prava, gde je zaključak, sud o tome koja je normativna sadržina jedne pravne odredbe, a postupak izvođenja zaključka je postupak argumentacije. Sa druge strane, faktičko rasuđivanje⁵ ima za cilj da utvrdi činjenično stanje u jednom konkretnom slučaju koje daje povod za primenu prava. Ono je epistemičko rasuđivanje o činjenicama, na osnovu dokaza, gde se zaključak takođe izvodi putem argumentacije. Podvođenjem utvrđenih činjenica pod pravnu normu dolazi se do odluke o pravnim posledicama u konkretnom slučaju. Ipak, kako bi se povukla jasna razlika između onoga što čini sastavne delove pravničkog rasuđivanja, korisno je poći od krajnjeg rezultata tog procesa, a to je ono što se naziva pravno i faktičko pitanje.

Jednostavno rečeno, faktičko (činjenično) pitanje je pitanje o tome šta se desilo u jednom konkretnom slučaju, kakvo je činjenično stanje na koje treba primeniti pravnu normu. Suprotno tome, pravno pitanje je pitanje o tome da li postoji pravna odredba koja reguliše utvrđeno činjenično stanje, i ako postoji, koje je njeno značenje. U pogledu ova dva termina Dajović pravi dodatnu analitičku distinkciju. On razlikuje „pitanje značenja“ i „pitanje istine“ i ovu razliku pravi na osnovu procesa rasuđivanja kojim se dolazi do njih. On navodi da se do pitanja značenja dolazi isključivo pravnim rasuđivanjem, dok se do pitanja istine dolazi isključivo putem faktičkog rasuđivanja (2023, 59). Ova razlika se povlači kako bi se ukazalo da se faktičko pitanje rešava i tumačenjem prava, a ne samo rasuđivanjem o činjenicama.

Pre svega, da bismo uopšte znali koje činjenice je potrebno dokazati, moramo imati u vidu i šta propisuje pravna norma o čijoj primeni se raspravlja. To znači, da je pravnu normu potrebno protumačiti makar i provizorno, kako bismo zaključili koje sve činjenice bi mogle da predstavljaju malu premisu u konkretnom slučaju. Zapravo, „tekst opštih pravnih akata (je) polazni i osnovni okvir za utvrđivanje činjenica i rešavanje pitanja istine“ (Dajović 2023, 66).

4 Pravno rasuđivanje nije dosledno upotrebljen termin u domaćoj teoriji. Tako Spaić definiše pravno rasuđivanje kao disciplinu filozofije prava koja se bavi i rasuđivanjem o činjenicama i rasuđivanjem o pravnim pravilima (2024, 11), dok Dajović koristi ovaj termin da označi isključivo proces rasuđivanja o pravnim pravilima (2023, 2018). Kuriozitetu radi, u domaćem pravosudnom žargonu deo obrazloženja presude koji sadrži argumentaciju o utvrđenim činjenicama i primenjenom pravu se najčešće naziva „pravna ocena“.

5 Za razliku od pravnog rasuđivanja, o temi rasuđivanja o činjenicama se u domaćoj literaturi maltene uopšte nije pisalo, pa je ovde preuzet termin „faktičko rasuđivanje“ od Dajovića (2023, 2018). U teoriji se još koriste i termini principi dokazivanja (*principles of proof*), proces dokazivanja (*process of proof*) i dokazno rasuđivanje (*evidential reasoning*).

Slično tome, značajna mogu biti i pravila o dozvoljenosti dokaza ili kako se u teoriji nazivaju dokazne zabrane. To su pravna pravila koja regulišu dopuštenost upotrebe jednog dokaza u krivičnom postupku. Ako su ona prekršena, dokaz se ne sme iskoristiti (Škulić 2017, 191–193). Ovo znači da je potrebno rešiti pitanje značenja da bi se utvrdilo da li je jedan dokaz dopušten ili nije, a zavisno od toga koje dokaze imamo na raspolaganju, zavisiće i koje činjenice ćemo utvrditi. Isto važi i za pravne fikcije. One se definišu kao nepostojeće činjenice za koje se uzima da postoje i postojeće činjenice za koje se uzima da ne postoje (Vodinelić 2023, 430), a osnov za uspostavljanje neke fikcije je upravo jedno pravno pravilo. To znači da će se tumačenjem norme koja propisuje pravnu fikciju, odnosno rešavanjem pitanja značenja, utvrditi određena „činjenica“, čak i ako ona ne odgovara stvarnom stanju stvari.

Svrha navedene analize je da se ukaže na to da se prilikom utvrđivanja faktičkog pitanja u sudskom postupku, pored faktičkog, primenjuje i pravno rasuđivanje, da ono nije pitanje samo toga šta se desilo, već i pitanje da li je neki dokaz dozvoljen, da li je nastupila neka pravna fikcija, da li u konkretnom slučaju važi neka zakonska pretpostavka. Ipak, pitanje značenja je uvek pravno pitanje jer se ono rešava pravnim rasuđivanjem, dok je pitanje istine uvek faktičko pitanje i isključivo se rešava faktičkim rasuđivanjem. I ovo drugo pitanje je ono što je tema ovog rada.

2.3. Faktičko rasuđivanje

Potraga za istinom nije isključiv zadatak prava, ona se kao cilj javlja u različitim sferama ljudskog društva, od svakodnevnog života, preko novinarstva i nauke, pa do religije. Iako su dokazi kojima se u ovim oblastima dolazi do istine različiti, ono što je za sve te oblasti zajedničko je upravo to, da se o istini zaključuje na osnovu dokaza. „Svako zaključuje na osnovu dokaza. Pas laje, zaključujete da neko prilazi kući; čujem trubljenje, zaključujem da je vozač iza mene nestrpljiv ili besan;... Sve discipline, od arheologije do zoologije, od istorije do astronomije, od statistike do teorije odlučivanja u mnogome su delile problem dokazivanja.“ (Anderson, Schum, Twining 2005, 46). Upravo zato što se proces faktičkog rasuđivanja suštinski ne razlikuje među oblastima, ono se često naziva i zdravorazumsko rasuđivanje (Bex 2011, 1). Ipak, zdravorazumsko rasuđivanje prilikom dokazivanja činjenica u pravu sadrži neke specifične karakteristike. One se ogledaju u tome što materijalno pravo reguliše koje činjenice će se dokazivati i koje hipoteze će se proveravati, dok procesno pravo reguliše način na koji će se dokazi izvesti i koji sve dokazi su dozvoljeni. Takođe, faktičko rasuđivanje u pravu podrazumeva i određena epistemološka stajališta koja se razlikuju od drugih oblasti.

Ove karakteristike se zapravo zasnivaju na nečemu što se u anglo-američkoj teoriji dokazivanja naziva racionalistička tradicija.⁶ Polazna tačka ovog stanovišta počiva na ideji da je svrha procesnih pravila da se ispravno primeni materijalno pravo na one činjenice za koje je dokazano da su istinite putem racionalnih sredstava. Ipak, po ovoj tradiciji istina iako značajna, nije jedina svrha sudskog postupka. Potraga za istinom putem racionalnih sredstava je samo korak ka krajnjem cilju prilikom presuđenja, a to je pravda pred zakonom (Anderson, Schum, Twining 2005, 79).

Na ovoj tradiciji se razvija moderna misao o onome što Vigmor naziva dva aspekta principa dokazivanja. Jedan se odnosi na pravnu disciplinu koja se naziva dokazno pravo (*law on evidence*) i ono delom uslovljava specifičan kontekst koji postoji kod utvrđivanja činjenica u pravu. Dokazno pravo se bavi pitanjima dozvoljenosti dokaza, koje činjenice se dokazaju, načinu izvođenja dokaznih radnji, pravilima o teretu dokazivanja i drugim pitanjima vezanim za proceduralne elemente dokazivanja (Bajović 2021, 73–74). Pravilima dokaznog prava obezbeđuje se dostizanje istine u postupku, ali se njima obezbeđuju i druge vrednosti zajemčene pravnim sistemom, kao što su zaštita ljudskih prava i efikasno okončanje postupka.⁷ Ove vrednosti nekada mogu doći u sukobu, i u određenim slučajevima istina može biti zanemarena zarad postizanja veće efikasnosti ili zaštite nekog prava.

Na ovoj tradiciji se temelji i drugi Vigmorov aspekt principa dokazivanja, a to je teorija o utvrđivanju činjenica putem racionalnih sredstava. Ova teorija teži da opiše principe dokazivanja koji se primenjuju, ali i da ukaže na to kako treba rasuđivati o činjenicama (Bex 2011, 4). Ti principi dokazivanja, kako ih naziva Vigmor, predstavljaju principe jednog racionalnog postupka zaključivanja kojim se dolazi do saznanja o činjenicama. Oni se ne temelje na pravnim pravilima, već predstavljaju zdravorazumsko rasuđivanje o onome što se desilo u prošlosti, oni služe da reše ono što je nazvano „pitanjem istine“. Ovi principi su zapravo, principi faktičkog rasuđivanja, i kao takvi oni su neizostavan deo rasuđivanja jednog pravnika praktičara.

Faktičko rasuđivanje je epistemičko rasuđivanje, u kome se premise sastoje od dokaza, a zaključak predstavlja sud o nekoj činjenici koja se desila u prošlosti. Ono je racionalni postupak kojim se dokazuju činjenice u jednom konkretnom slučaju, i to posredstvom informacija o konkretnom činjeničnom stanju, ali i putem zdravog razuma, kao jednog opšteg znanja o tome kako funkcioniše svet oko nas. Činjenice, dokazi i zdravorazumsko znanje su njegovi sastavni delovi (Bex 2011, 12).

6 Opširnije u Anderson, Schum, Twining 2005, 78–87.

7 Postoji tendencija u savremenom procesnom pravu da se pridaje veća pažnja efikasnosti i okončanju postupka, što prirodno ide na uštrb utvrđivanja istine (Anderson, Schum, Twining 2005, 84).

Faktičko rasuđivanje se opisuje i kao difizibilno rasuđivanje (*defeasible reasoning*) (Bex 2011, 24) ili kako se obično prevodi, „oborivo“ rasuđivanje.⁸ To znači da u postupku faktičkog rasuđivanja saznanje neke nove informacije, može da dovede u pitanje prethodno dobijeni zaključak. Na primer, ako nađemo DNK trag osobe A u stanu u kome je došlo do ubistva osobe B, možemo zaključiti da postoji sumnja da je osoba A ubica. Ali, ako nakon toga od granične kontrole saznamo da je osoba A izašla iz zemlje dan pred ubistvo, naš zaključak može biti doveden u pitanje. Proces difizibilnog rasuđivanja podrazumeva da njime možemo da utvrdimo da li je opravdano da u datom trenutku smatramo određen zaključak ispravnim, i da li postoji neka nova informacija koja može da ga promeni, a jedan zaključak možemo smatrati ispravnim ako on može da izdrži preispitivanje kroz dijalektički proces (Bex 2011, 24).

U teoriji se razlikuju dva osnovna metoda faktičkog rasuđivanja. Jedno je rasuđivanje na osnovu argumenata, a drugo je rasuđivanje putem narativa (Anderson, Schum, Twining 2005, 145; Bex 2011, 33). Rasuđivanje putem argumentacije je pristup kojim se na osnovu dokaza kao premise,⁹ dolazi do zaključka o postojanju neke činjenice. Ovaj činjenični zaključak je ono što se u domaćoj procesnoj teoriji naziva predmet dokazivanja. To je ona činjenica koja se dokazuje, čije utvrđivanje je konačna svrha dokaznog postupka. Suprotno terminu predmeta dokazivanja, da bi se označio ovaj pojam u teoriji dokazivanja se koristi termin probandum (*probandum*)¹⁰ i on će nadalje biti korišćen i u ovom radu. Do zaključka o činjenicama se dolazi putem opravdanja u vidu generalizacija, koje se zasnivaju na zdravorazumskom znanju, na jednom opštem znanju o tome kako funkcioniše stvarnost. One su „opšti iskazi o tome... kako svet oko nas funkcioniše, o ljudskom delanju i namerama, o okolini i interakciji ljudi i njihove okoline.“¹¹

Okako opisan argument Floris Beks (Floris Bex) naziva dokazni argument (*evidential argument*), a u ovom radu koristiće se naziv faktički argument. Uz to, ovaj pristup se još karakteriše kao dijalektički i kao atomistički. On je dijalektički, jer se u njemu razmatraju i sukobljavaju svi argumenti u pogledu određenog probanduma, kako oni u prilog određenog zaključka, tako i oni protiv, a kao rezultat tog procesa dolazi se do zaključka o probandumu. Konačno, ovaj pristup je i atomistički

8 Beks faktičko rasuđivanje definiše na ovaj način, pozivajući se na koncept difizibilnosti koji je u pravnu filozofiju uveo Herbert Hart (Bex 2011, 24 fn. 12). Više o konceptu difizibilnosti u Dajović 2023, 120, odakle je i preuzet prevod „oborivost“. Inače, za ovu vrstu rasuđivanja se u logici koristi termin *nonmonotonic reasoning* (Bex 2011, 24).

9 Zato Beks ovaj način rasuđivanja naziva i dokazno rasuđivanje (*evidential reasoning*).

10 Vid. Anderson, Schum, Twining 2005, Bex 2011, Dajović 2023, 2018.

11 Jonathan Cohen, *The Probable and The Provable*, navedeno prema Dajoviću 2023, 69.

jer se njime pristupa analizi pojedinog dokaza, pojedine hipoteze, a ne razmatra se događaj kao celina (Bex 2011, 33).

Sa druge strane, kao metod se javlja i rasuđivanje na osnovu narativa ili, kako ga Beks, naziva rasuđivanje pomoću priča (*story based approach*). Ono podrazumeva „konstruisanje priča o tome šta se desilo (ili možda desilo) u jednom slučaju, na način na koji može da se objasni dokazni materijal“ (Bex 2011, 33). Ono se definiše kao uzročno rasuđivanje (*causal reasoning*) jer se različiti delovi jednog događaja posmatraju kao međusobno uslovljeni. Ovaj postupak je takođe dijalektički, jer se u njemu različite verzije jednog događaja suprotstavljaju jedan drugome, u potrazi za najboljim objašnjenjem kako je nastao dokazani materijal. Na kraju, on se razlikuje od rasuđivanja putem argumentacije jer je po svom pristupu holistički i teži da da najbolje objašnjenje za skup svih dokaza kao celine (Bex 2011, 33–34).

Ova dva metoda nisu međusobno isključiva, već samo predstavljaju dva različita sredstva za postizanje istog cilja. Zavisno od faze postupka, konkretnog faktičkog pitanja, da li se utvrđuje verodostojnost jednog dokaza ili hronologija celog događaja, ova dva metoda se mogu koristiti ponaosob ili kombinovati kako bi se došlo do zaključka o tome šta se desilo, odnosno kako bi se došlo do istine.¹² Ipak, ovaj rad će se ograničiti samo na argumentativni pristup kao vid faktičkog rasuđivanja i nadalje će se ovaj termin koristiti isključivo u tom smislu. Pošto su sastavni delovi faktičkog argumenta dokazi, činjenice, opšte znanje i generalizacije, u sledećem poglavlju će se analizirati svaki od ovih elemenata.¹³

3. ELEMENTI FAKTIČKOG ARGUMENTA

Pre nego što pristupimo analizi faktičkog argumenta potrebno je učiniti jednu napomenu. Kako bi se označio zaključak, kao ishod zaključivanja, ali i sam postupak zaključivanja, u anglo-američkoj teoriji dokazivanja se koriste termini *inference* (ishod) i *to infer* (postupak). Za razliku od zaključka i zaključivanja, koji u srpskom jeziku podrazumevaju pre svega formiranje konačnog stava o nekom pitanju, termin *to infer*¹⁴ i *inference* podrazumevaju formiranje stava o tome da je nešto samo verovatno, ali ne i nužno istinito, čime se ukazuje na difizibilnu prirodu faktičkog

12 Opširnije o tome u Bex, 2011, 83–100.

13 Zbog ograničenog obima, u ovom radu nisu izloženi različiti modeli argumentacije kojima se opisuje proces faktičkog rasuđivanja. Za ove modele vid. Bex 2011, 41–46; Anderson, Schum, Twining 2005, 137–139; Dajović 2023, 61–62.

14 U Kembridžovom engleskom rečniku glagol *to infer* se definiše kao: „formiranje mišljenja ili nagađanje, da je nešto istinito na osnovu dostupnih informacija.“ Dostupno: <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/infer>.

rasuđivanja. U daljem tekstu, termini zaključak i zaključivanje koristiće se u ovom drugom difizibilnom značenju, sem ako je u samom tekstu naglašeno drugačije.

3.1. Činjenice

3.1.1. *Pojam činjenice i pojam istine*

Već je navedeno da je u jednom slučaju potrebno utvrditi konkretno činjenično stanje da bi se primenilo pravilo iz neke pravne norme. Ovo konkretno činjenično stanje se različito naziva. Tako se u opštoj teoriji prava govori o maloj premisi pravnog silogizma, u procesnoj teoriji se govori o predmetu dokazivanja, u teoriji građanskog prava o pravnim činjenicama, a u krivičnopravnoj teoriji o radnji krivičnog dela. Za sve ove pojmove je zajedničko da označavaju određene pojave u stvarnosti koje dovode do primene prava i takvo njihovo značenje je nesporno u teoriji. Zato Vanja Bajović i navodi da su: „Pokušaji određivanja činjenica retki u teoriji, ali je i bez njihovog teorijskog određivanja svakome jasno „o čemu je reč“, te da dužnost utvrđivanja činjenica ne znači ništa drugo do dužnosti utvrđivanja onoga šta se desilo“ (2021, 17). Ipak, iako za pozitivističku pravnu teoriju pojam činjenica nije preterano značajan, za jednu opštu teoriju dokazivanja možda nije na odmet objasniti „o čemu je reč“.

U pravnoj filozofiji se govori o objektivnom konceptu činjenice, koji se definiše kao događaj ili stanje stvari za koje se pretpostavlja da je postojao ili se dogodio (Anderson, Schum, Twining 2005, 382). To je stanje stvari koje postoji ili ne postoji, nezavisno od čoveka kao subjekta spoznaje (Bajović 2021, 17). Sa druge strane, činjenice mogu da se posmatraju i kao dato stanje stvari u svetu opisano kroz istinit iskaz i to je takozvani subjektivno-objektivni koncept činjenice (Bex 2011, 12; Dajović 2023, 66). Kao takva, jedna činjenica ne postoji za nas kao posmatrača, dok je ne formulišemo kao iskaz. Ali kada je formulišemo kroz jezički iskaz, da li ćemo je smatrati istinitom, zavisice ne samo od stanja stvari u svetu, već i od formulacije samog iskaza i lingvističkog konsenzusa u društvu (Dajović, 2023, 66).¹⁵ Ovo je naročito značajno u pravu, gde probandum zavisi od toga kako pravna norma definiše činjenice, a ona ih definiše ne samo kroz prirodan jezik, već i kroz pravnotehnički jezik čiji se termini često razlikuju od prirodnih ili čak uopšte ne postoje u prirodnom jeziku (Dajović, 2023, 66).

15 Na primer, zamislimo da treba da utvrdimo da li je istinita činjenica da muževi varaju svoje žene u jednoj trećini slučajeva. Nesumnjivo je da je za ovo potrebno da utvrdimo u koliko navrata su neki muškarci prevarili neke žene. Ali da li je ova činjenica istinita ili nije, zavisice i od toga šta smatramo pod pojmom „muža“, „žene“ i „varanje“. Primer naveden prema Dajoviću (2023, 66).

Stav da jedna činjenica nije samo objektivno stanje stvari u svetu, već da njena istinitost zavisi od jezičkih normi i socijalne prakse nužno vodi do još jedne posledice, a to je da postoje i specifične vrste činjenica koje se nazivaju socijalni fakti (2023, 65).¹⁶ To su činjenice da je neko vlasnik stana u kome živi ili da je nasledio tetku iz Amerike. Dajović navodi da ove činjenice „pored toga što nisu ontološki objektivne (jer njihova „egzistencija“ zavisi od naših ponašanja, stavova i konstitutivnih pravila koje prihvatamo), jesu epistemološki objektivne (jer o njima može da se stekne objektivno znanje, može da se odredi da li su iskazi o njima istiniti ili ne)“ (2023, 65). Ali, ako se u teoriji tvrdi da istinitost jedne činjenice nije samo objektivno stanje stvari u svetu, već i stvar socijalne prakse, šta onda to znači za istinu uopšte? Ili barem, šta to znači za nju u kontekstu teorije dokazivanja?

Bez pretenzije da se ulazi u filozofsku raspravu o istini, bitno je učiniti nekoliko napomena. Nije konceptualno sporno da je cilj svakog pravnog postupka da se utvrdi istina i da zakonodavac kada propisuje neko pravno pravilo ide za tim da se ono primeni na događaj koji se zaista desio. Ali isto tako, nije konceptualno sporno ni da istina, iako jeste vredan cilj, nije jedini cilj sudskog postupka, kao i da ona u očima pravnog sistema nije samo vrednost za sebe, već da je ona i sredstvo za postizanje, kako racionalisti kažu, „pravde pred zakonom“. Ova pravda pred zakonom zapravo predstavlja opšteprihvaćene vrednosti nekog pravnog poretka, bilo da je to stranačka rasprava pred nepristrasnim sudijom, zaštita ljudskih prava ili istrebljenje jevrejske nacije. Otuda pravila o fikcijama, (ne)dozvoljenosti dokaza ili zakonskim pretpostavkama koje u nekim slučajevima „žrtvuju“ istinu radi neke druge vrednosti. Ta „osakaćena“ istina je ono što se u pravnoj teoriji naziva formalnom ili sudskom istinom (Bajović 2021, 85), nasuprot ideje o materijalnoj istini koja teži objektivnom stanju stvari (Bajović 2021, 84). Ali pored čisto normativnih razloga, može se tvrditi da postoje i epistemološki razlozi koji su skupčani sa faktičkim rasuđivanjem kao dijalektičkim procesom, i koji nužno vode ka konceptu sudske istine.

U literaturi se uobičajeno navode dve različite teorije istine. Teorija korespondencije posmatra istinu kao podudaranje iskaza o nekoj pojavi, sa tom pojavom u stvarnom svetu. Jedan iskaz je istinit ako odgovara nekoj činjenici, a nije istinit ukoliko se razlikuje od te činjenice. Istina je objektivna i isključivo zavisi od stanja stvari u svetu, a ne od saznavnih mogućnosti čoveka, jezičkih ograničenja ili od opšteg društvenog znanja (Ilić, Majić 2013, 86). Nasuprot tome, teorija koherencije definiše istinu kao „ono o čemu se razumni ljudi saglase nakon sveobuhvatnog i ravnopravnog diskursa“ (Ilić, Majić 2013, 87). Neka činjenica je istinita ako se iskaz o njoj može uklopiti u druge iskaze o svetu, posmatrane kao celina, jednom rečju ako je iskaz koherentan sa opštim društvenim znanjem. Ukoliko on nije koherentan, on se smatra neistinitim.

16 Opširnije o teoriji institucionalnih fakata videti u: Dajović 2023, 66, fn. 83.

Kao izrazi ovih ideja, u teoriji procesnog prava javljaju se dva već spomenuta pojma istine. Materijalna istina je izraz teorije korespondencije i ona je tipično vezana za inkvizitorski model postupka, dok je pojam sudske istine proizvod teorije koherencije i on se vezuje za adverzijalni postupak.

Već smo spomenuli da je faktičko rasuđivanje, kao i pravničko rasuđivanje uopšte, jedan dijalektički proces u kome se sukobljavaju argumenti suprotnih strana o predmetu rasprave, putem čega se dolazi do konačnog rešenja o faktičkom pitanju. Ako istinu razumemo kroz teoriju koherencije, kao podudaranje jednog iskaza sa opštim znanjem koje je zajedničko za sve razumne ljude, jasno je da je dijalektički proces ono što omogućava da se ti iskazi preispitaju i usklade sa jednom opštom predstavom o svetu.¹⁷ U tom smislu se adverzijalni sistem, u čijoj srži je dijalektički sukob dve stranke, opisuje kao racionalno sredstvo za utvrđivanje istine, on je bojno polje argumenata suprotstavljenih strana – različitih iskaza o istini, koje se iznose pred nepristrasnog sudiju kako bi doneo jednu razumnu odluku, jednu odluku koja je koherentna sa opštim ljudskim znanjem. Zato se u teoriji naglašava da svrha adverzijalnog postupka, nije samo obezbeđenje opštih vrednosti nekog pravnog porетка, već da je on i epistemičko sredstvo za saznanje istine (Tuzet 2013, 10).

Ipak, ovakvom stavu bi se mogla uputiti zamerka da se zasniva na aksiomatskoj pretpostavci da je istina ono što se opisuje u teoriji koherencije, te da ovakva argumentacija ne stoji, ako se zauzme stanovište korespondencije. Zato Đovani Tuzet (Giovanni Tuzet) iznosi još jedan epistemološki argument u prilog adverzijalnog postupka, a time i u prilog teorije koherencije i sudske istine, a to je ljudski falibilizam (2013, 11). Ljudsko znanje je po prirodi stvari ograničeno, ljudi su nesavršeni i prave greške, stavovi o tome šta je istinito se menjaju kroz društva i vreme, a jezik je neprecizan i porozan. Upravo zato, najdelotvorniji način da se utvrdi istina u postupku je da se sukobe dve različite strane. U takvom postupku, jedna strana podvrgava svoje tvrdnje racionalnom preispitivanju, ukazuje na greške protivnika, ali i obrnuto. Da preformulišemo Tuzeta: „kada dokazujem određenu činjenicu, ja tvrdim da je ona istinita, ali pošto sam ja kao i svaki drugi čovek sklon greškama, najbolji način da utvrdimo šta je istina je da suprotstavimo različite tvrdnje o njoj, a tome služi adverzijalni postupak“ (2013, 11).

3.1.2. *Probandum*

Različite definicije činjenica služe da razumemo kakva je priroda onoga što utvrđujemo, dok je probandum konkretno činjenično stanje koje je potrebno utvrditi u sudskom postupku. Probandum je sadržina male premise pravničkog silogizma, a u šemi faktičkog rasuđivanja probandum je tvrdnja o postojanju jedne ili više

17 Zato se u literaturi i navodi da racionalističke tradicija uglavnom pretpostavlja teoriju koherencije (Anderson, Schum, Twining 2005, 79).

činjenice, koje treba utvrditi na osnovu dokaza. Jednostavno rečeno „to je ono što treba dokazati“ (Bex 2011, 12). Kao takav, probandum je tvrdnja o činjenicama za koju je uvek moguće zaključiti da li je istinita ili nije (Anderson, Schum, Twining, 2005, 60).

Koje tačno činjenice treba dokazati u postupku zavisi od formulacije konkretne materijalnopravne norme, ili kako se to u pravnoj teoriji naziva, od pretpostavke dispozicije ili pretpostavke sankcije.¹⁸ Ali ovi elementi samo daju smernice, dok je u svakom konkretnom slučaju, to stvar procene javnog tužioca, parničnog tužioca ili bilo kog drugog subjekta u postupku.

Tvrdnja o konkretnom činjeničnom stanju na koje treba primeniti materijalno pravo, predstavlja hipotezu jedne strane o spornom događaju, o tome kako se on odigrao. Ova tvrdnja ili hipoteza se u teoriji dokazivanja naziva konačan probandum (*ultimate probandum*).¹⁹ U postupku u kome se sudi za krivično delo ubistva, konačni probandum će biti: (1) A je mrtav; (2) A je preminuo usled protivpravne radnje; (3) B je taj koji je preduzeo radnju koja je uzrokovala smrt; (4) B je posedovao svest da nekog lišava života i imao je odgovarajući voljni odnos prema tome.²⁰ Kao što se vidi iz navedenog primera, konačan probandum je obično jedan kompleksan događaj koji u sebi sadrži nekoliko logički razdvojenih, jednostavnih tvrdnji o tome šta se dogodilo. U našem primeru to su tvrdnje pod: (1), (2), (3) i (4) i te pojedinačne tvrdnje se u teoriji nazivaju predkonačni probandum (*penultimate probandum*). Ukoliko strana dokaže svaki od predkonačnih probandum, ona će dokazati i konačni probandum. Ipak, da bi se dokazao predkonačni probandum, često nije moguće izvući zaključak o njegovom postojanju neposredno iz samog dokaza, već je potrebno utvrditi i druge činjenice, pa tek na osnovu njih zaključiti o predkonačnom probandumu. Na primer, da bi se utvrdilo da je B taj koji je preduzeo radnju kojom je A lišen života, biće potrebno dokazati i da je B bio prisutan na mestu izvršenja krivičnog dela u vreme smrti, da je DNK materijal osobe B prisutan na licu mesta gde je A lišen života, da je B imao motiv da ubije A, itd. Ove osnovne tvrdnje, koje služe da se dokaže predkonačni probandum, nazivaju se i prelazni probandum (*interim probandum*) (Anderson, Schum, Twining, 2005, 91–96).

Pored analitičke preciznosti ovakve terminologije, ona je korisna i zato što ukazuje na višestepnu prirodu faktičkog rasuđivanja. Ovakav proces faktičkog rasuđivanja se u teoriji naziva lancem zaključivanja (*chain of inferences*) (Anderson, Schum, Twining, 2005, 86) i on podrazumeva da se prilikom utvrđivanja konačnog

18 Opširnije u Vasić, Jovanović, Dajović 2015, 193–197 i 203–205.

19 Ovaj termin potiče od Vigmore, a preuzimaju ga: Bex, 2011; Anderson, Schum, Twining, 2005.

20 Primer naveden prema Anderson, Schum, Twining, 2005, 91.

probanduma kreće od jednog dokaza kao premise, preko više prelaznih i predkonačnih probanduma, sve do zaključka o konačnom probandumu.²¹

Najzad, biće korisno vratiti se na početak odeljka. Rekli smo da definisanje probandum ne zavisi samo od materijalne norme koja se primenjuje, već i od procene stranke, to jest onog subjekta koji utvrđuje činjenice,²² ali nismo objasnili u čemu se ova procena sastoji. Jedan deo te procene je svakako pravno rasuđivanje i ono se sastoji od tumačenja pretpostavke dispozicije jedne norme. Ali, drugi deo te procene se vrši i na osnovu samog faktičkog rasuđivanja. Rekli smo da se konačni probandum može posmatrati i kao hipoteza o nekom konkretnom događaju, a takva hipoteza ne mora biti puki analitički skup činjenica, već može predstavljati i jednu priču, jednu narativnu konstrukciju o tome šta se desilo. Ali jedan narativ kao celina često sadrži delove koji ostaju van opsega merodavne pravne norme, poput ličnih motiva, konkretnih međuljudskih odnosa i dešavanja koji su prethodili i uzrokovali sporan događaj. I u takvim slučajevima, onaj na kome leži teret dokazivanja bio bi dužan da kao probandum uvrsti i one činjenice koje nisu sastavni deo pretpostavke dispozicije ili pretpostavke sankcije, ali jesu sastavni deo narativa.²³

3.2. Dokazi

3.2.1. Pojam dokaza

Za razliku od procesnopravne teorije gde o pojmu dokaza ne postoji jedinstvena definicija,²⁴ u opštoj teoriji prava, ili preciznije rečeno u pravnoj teoriji dokazivanja, postoji konsenzus oko ovog koncepta. Dokaz je „bilo koja činjenica koju je sud uzeo u obzir kao informaciju kako bi došao do racionalnog uverenja o probandumu“ (Anderson, Schum, Twining 2005, 382), ili kako Beks objašnjava dokazi su „dostupan skup podataka koji ukazuje na to da li je prihvatanje jedne tvrdnje opravdano“ (2011, 13). Dokaz je zapravo podatak, na osnovu koga se stiče uverenje o tome koliko je verovatno da je neka tvrdnja istinita. Zato se i navodi da je potrebno razlikovati dokaz o nekom događaju, od samog tog događaja. Na primer, ako

21 Temeljni prikaz lanca zaključivanja bi izgledao ovako: na osnovu jednog dokaza (premise) izvodi se prelazni probandum (zaključak), onda taj prelazni probandum (premise) predstavlja osnov za predkonačni probandum ili još jedan prelazni probandum (zaključak), i tako više puta, sve dok se ne dokaže svaki od konstitutivnih delova jednog konačnog probanduma. Za šematski prikaz ovakvog postupka zaključivanja vid. Anderson, Schum, Twining, 2005, 95.

22 Za ovog subjekta u anglo-američkoj teoriji se koristi termin *fact finder*.

23 Ovo je naročito važno u pravnim sistemima u kome važi pravilo o identitetu optužnice i presude.

24 Bojana Stanković ukazuje na različite definicije pojma dokaza u krivičnoprocesnoj teoriji, pa tako dokaz može označavati, samu dokaznu radnju propisanu zakonom, neposredan izvor saznanja o činjenicama koje se dokazuju ili rezultat procesne radnje na osnovu koga je sud zasnovao svoj zaključak o postojanju neke činjenice (2022, 22).

svedok navede da je video osumnjičenog kako krade paklu cigareta u samoposluzi, to ne znači da se ovo stvarno i desilo. Možda ga je pomešao sa pravim lopovom, a možda je i slagao jer je upravo on ukrao cigarete. Izraženo u simbolima, to znači da dokaz (D^*) da se dogodio neki događaj (D), ne znači nužno i da se D odigrao. D^* samo ukazuje na određen stepen verovatnoće da je došlo do D , on je zapravo tvrdnja o D (Anderson, Schum, Twining 2005, 60).

U procesu faktičkog rasuđivanja, taj podatak o događaju može se saznati na dva načina. Jedan način je putem onoga što Vigmor naziva neposredno opažanje (*autoptic proference*) (Anderson, Schum, Twining 2005, 92), a ono znači da je jedan subjekt svojim neposrednim čulnim opažanjem stekao neko saznanje o samom događaju.²⁵ To se odnosi na slučajeve kada sudija ispituje svedoka, pa do podataka o događaju dođe svojim čulom sluha ili kada svojim čulom vida izvrši uvid u priznanicu o isplati duga. Iskaz svedoka ili priznanica, su dokazni materijal (*evidential data*), a njegova glavna karakteristika je to, da je nemoguće razumno opovrgnuti njegovo postojanje (Bex 2011, 13). Stvaranja uverenja o tome da li dokazni materijal potvrđuje ili osporava neki probandum je uvek prvi korak u faktičkom rasuđivanju. Ali, kada se na osnovu dokaznog materijala stekne zaključak o nekoj činjenici, sam taj zaključak može nadalje poslužiti kao dokaz u lancu zaključivanja ka konačnom probandum.²⁶ Na primer, ukoliko iz iskaza svedoka zaključimo da je osumnjičeni zaista ukrao paklu cigareta, ova tvrdnja može da posluži kao dokaz da ovo nije izolovani slučaj, već da je on krivac za sve ukradene cigarete koje su nestale iz te samoposluže. I to je drugi način na koji možemo da saznamo podatak o nekom događaju, odnosno dokaz, a to je putem faktičkog rasuđivanja. Takav dokaz je zapravo tvrdnja koju smo prihvatili kao istinitu i do koje smo došli na osnovu dokaznog materijala i faktičkog rasuđivanja (Bex 2011, 13).

3.2.2. Kvaliteti dokaza

Prilikom ocene jednog dokaza, sud ili bilo koji drugi subjekt, mora imati u vidu njegova tri osnovna kvaliteta kako bi doneo racionalni i obrazloženi zaključak o konačnom probandumu. Ti kvaliteti su relevantnost, verodostojnost (kredibilnost) i dokazna snaga (Anderson, Schum, Twining 2005, 60).

25 Značaj neposrednog opažanja prilikom dokazivanja ogleda se i u tome što je ono kodifikovano kao jedno od osnovnih načela dokaznog prava i u parničnom i u krivičnom postupku, a to je načelo neposrednosti.

26 Da podsetimo, u opštoj teoriji prava, dokaz je informacija, a ne procesna radnja ili zaključak o utvrđenoj činjenici. A kao što znamo, do neke informacije možemo doći ne samo neposrednim čulnim opažanjem, već i procesom rasuđivanja to jest razmišljanja, a u ovom drugom slučaju se upravo radi o dokazu (informaciji) do koga se dolazi procesom rasuđivanja.

3.2.2.1. Relevantnost

Jedan događaj može u sebi sadržati bezbroj podataka, odnosno bezbroj dokaza za različite tvrdnje, ali nisu svi podaci, niti sve tvrdnje, bitni za donošenje zaključka o konačnom probandumu. Kriterijum koji se koristi da bi se razgraničili bitni podaci od nebitnih, je kriterijum relevantnosti. Jedan dokaz je relevantan za jedan pravni spor, ako učini konačni probandum manje ili više verovatnim (Anderson, Schum Twining 2005, 62). Relevantnost dokaza se u procesnim zakonima obično direktno reguliše. Tako Zakon o parničnom postupku (ZPP)²⁷ u članu 229 stavu 1 navodi da: „Dokazivanje obuhvata sve činjenice koje su važne za donošenje odluke.“ Zakonik o krivičnom postupku (ZKP)²⁸ reguliše relevantnost dokaza u članu 83 stavu 1 na sledeći način: „Predmet dokazivanja su činjenice koje čine obeležje krivičnog dela, ili od kojih zavisi primena neke druge odredbe krivičnog zakona.“

U literaturi se razlikuju direktno (neposredno) relevantni i indirektno (posredno) relevantni dokazi. Ovaj koncept se razlikuje od onoga što se u uobičajeno naziva neposredni i posredni dokaz. Tako se navodi da neposredni dokaz postoji ako je veza između izvora saznanja (dokaza) i relevantne činjenice direktna, a posredni kada je ova veza indirektna (Škulić 2015, 177). Ipak, pogrešno je reći da je bilo koja veza između dokaza i probanduma direktna, jer uvek kao spona između ova dva elementa stoji neka generalizacija, koja posreduje između dokaza i probanduma.²⁹

Za razliku od toga, direktno relevantni dokaz je onaj koji predstavlja polaznu premisu u lancu zaključivanja ka konačnom probandumu, dok indirektno relevantni dokaz, ili kako se još naziva pomoćni dokaz (*ancillary evidence*), služi tome da ospori neku od veza u lancu zaključivanja o konačnom probandumu (Anderson, Schum Twining 2005, 62–63). Pomoćni dokaz se definiše i kao dokaz o dokazu i njegovoj dokaznoj snazi (Anderson, Schum Twining 2005, 380). Setimo se primera o krađi cigareta. Iskaz svedoka je direktno relevantan za konačni probandum: „osumnjičeni je ukrao cigarete“, dok bi nalaz oftalmologa da je svedokova dioptrijska -7, bio pomoćni dokaz, jer on ne govori ništa o krađi. Njegova isključiva svrha je da se ospori verodostojnost iskaza, odnosno da se ospori veza u lancu zaključivanja od iskaza ka konačnom probandumu.

27 Službeni glasnik RS, br. 72 od 28. septembra 2011, 49 od 5. juna 2013 – US, 74 od 21. avgusta 2013 – US, 55 od 23. maja 2014, 87 od 13. novembra 2018, 18 od 3. marta 2020, 10 od 9. februara 2023.

28 Službeni glasnik RS, br. 72 od 28. septembra 2011, 101 od 30. decembra 2011, 121 od 24. decembra 2012, 32 od 8. aprila 2013, 45 od 22. maja 2013, 55 od 23. maja 2014, 35 od 21. maja 2019, 27 od 24. marta 2021 – US, 62 od 17. juna 2021 – US.

29 Inače, ovakva stanovišta postoje i u domaćoj krivičnoprocesnoj teoriji. Opširnije u Stanković, 2022, 27–28.

3.2.2.2. Verodostojnost

Kako navode Anderson, Šum i Twajning (*Anderson, Schum, Twining*), u svakom lancu zaključivanja o konačnom probandumu, uvek je prvi korak zaključak o verodostojnosti (*credibility*) (2005, 71). Kao što smo već naveli, dokaz D^* o događaju D , ne vodi nužno zaključku da se D i desio, on samo predstavlja premisu za tvrdnju o tom događaju. Shodno tome, „pitanje verodostojnosti: je pitanje u kojoj meri D^* opravdava ubeđenje ili zaključak da se D desilo? Sem ako dokaz D^* nije savršeno verodostojan, bila bi greška izjednačiti D^* i D “ (Anderson, Schum, Twining 2005, 71).³⁰

Ustvari, činjenica da je ocena verodostojnosti prvi korak u lancu zaključivanja zapravo znači da se ona isključivo odnosi na dokazni materijal. Prihvatanjem nekog dokaznog materijala kao verodostojnog, mi prihvatamo tvrdnju koja proizilazi iz njega kao činjenicu ili novi dokaz, i nadalje koristimo tu tvrdnju kao premisu u lancu zaključivanja.³¹ Zato bi se verodostojnost mogla razumeti i kao postojanje potrebnog stepena uverenja za prihvatanje tvrdnje D^{**} kao utvrđene činjenice, a o kojoj verovatnoći smo doneli sud na osnovu dokaznog materijala D^* i odgovarajuće generalizacije o verodostojnosti.³² Ali ono što je ključno za razumevanje verodostojnosti je tvrdnja D^{**} na koju ukazuje verodostojan dokazni materijal D^* .

Činjenica da je verodostojnost prvi korak u lancu zaključivanja nužno karakteriše i sadržinu tvrdnje D^{**} . Tvrdnja D^{**} se konstruiše na osnovu neposrednog opažanja dokaznog materijala i u tom smislu ova tvrdnja je direktno sadržana u dokaznom materijalu. Ukoliko ocenimo dokazni materijal kao potpuno verodostojan, to će značiti da smo prihvatili tvrdnju D^{**} kao istinitu. Ova tvrdnja može biti i konačan probandum što je vrlo retko, a može biti i predkonačni probandum ili prelazni probandum, što će biti češći slučaj. Ali ono što je suštinski bitno je to, da je sadržina tvrdnje D^{**} epistemološki ograničena samim stanjem stvari dokaznog materijala D i procesom neposrednog opažanja (*autoptic proferance*). U tom smislu, zaključak o prihvatanju verodostojnosti nekog dokaza je analitički, jer je tvrdnja koju smo prihvatili kao zaključak sadržana u dokaznom materijalu kao premisi.

Na primer, ako ocenimo kao verodostojan iskaz svedoka u kome navodi: „da je video kako A ulazi u kuću 17:30“, što je bilo 15 minuta pre nego što je u njoj ubijen B, to će značiti da smo prihvatili kao istinitu tvrdnju: „A je ušao u kuću u 17:30“. Ovo naravno ne znači da je A nužno i ubica i da smo dokazali konačni probandum

30 Slično navedenoj definiciji, Delić kada govori o iskazu svedoka navodi da je verodostojan onaj iskaz „za koji postoji verovatnoća da je istinit“ (2008, 67).

31 Setimo se podele dokaza na dokazni materijal i tvrdnje.

32 Naravno, o verodostojnosti jednog dokaza može da se rasuđuje i na osnovu drugih dokaza i generalizacija koje su vezane za njih, npr. putem pomoćnih dokaza.

„A je ubio B“, jer će za ovaj zaključak biti potrebno još dokaza. Ali, ako ocenimo ovaj iskaz kao neverodostojan, jer svedok ne vidi na daljinu, ili je pristrasan jer je A romske etničke pripadnosti, to će značiti da nismo prihvatili kao istinitu tvrdnju „A je ušao u kuću 17:35“ koja je bila neposredno sadržana u njegovom iskazu.

Isto važi i za materijalne dokaze. Ako ocenimo svojeručno potpisanu priznanicu o dugu kao verodostojnu, to će značiti da smo pročitali komad papira i prihvatili kao istinitu tvrdnju: „V je svojeručno potpisao izjavu da duguje 300 evra G.“ Pored toga što ova priznanica može značiti da je V stvarno dužnik, ona može biti i potpisana pod prinudom i ne mora biti istinito stanje stvari da V stvarno duguje pare G. Što opet, neće značiti da se na tom papiru ne nalazi izjava o dugu, niti da nju nije svojeručno potpisao V. Ali, u slučaju prinude bilo bi analitički pogrešno reći da je ova priznanica neverodostojna, jer mi jesmo prihvatili tvrdnju: „lice V je svojeručno potpisalo izjavu da duguje 300 evra licu G“, koju smo saznali neposrednim opažanjem. Jedino, što smo na osnovu drugih dostupnih dokaza, utvrdili da V zapravo ne duguje nikakve pare, već da je prinuđen da potpiše priznanicu. Sa druge strane, ukoliko bi se ispostavilo da je potpis falsifikat ili da je na blanko potpisanom papiru naknadno ištampana izjava o dugu, ova isprava bi bila neverodostojna jer bi to značilo da nismo prihvatili tvrdnju „lice V je svojeručno potpisao izjavu da duguje 300 evra licu G“.

Kao što se vidi kroz ove primere, zavisno od toga da li se radi o materijalnom dokazu (*tangible evidence*) ili dokazu u formi iskaza (*testimonial evidence*),³³ postoje različiti atributi ovih vrsta dokaza koji se mogu uzeti u obzir i koji utiču na ocenu njihove verodostojnosti.³⁴

Materijalni dokazi: Materijalni dokazi su sva dokumenta, predmeti, fotografije, video snimci, merenja, razni tragovi (prsta, obuće, DNK) ili bilo šta drugo što može poslužiti kao polazna premisa u faktičkom argumentu, a da nije iskaz nekog subjekta (Bex 2011, 16). Kao tri glavna atributa potrebna za ocenu verodostojnosti, Anderson, Šum i Tvajning navode autentičnost, preciznost i pouzdanost.

Autentičnost podrazumeva da je dokaz ono za šta ga stranka ili neki subjekt predstavlja da jeste. Na primer, da je ugovor o poklonu zaista i to, a ne običan falsifikat. Preciznost ili osetljivost, odnosi se na dokaze kao što su fotografije, video snimci ili druge dokaze koji se u jednom trenutku u vremenu zabeležavaju i kasnije reprodukuju. Tu se pitanje verodostojnosti ogleda u tome što ovi podaci moraju biti zabeleženi precizno kako bi se na osnovu njih mogao izvesti zaključak.

33 Ova podela u domaćoj teoriji se označava i kao podela na materijalne i lične dokaze. (Stanković 2022, 26).

34 Zbog ograničenosti obima rada, izostavljena je analiza verodostojnosti iskaza veštaka kao posebnog dokaza. O tome u Bex 2011, 15–16.

Pouzdanost³⁵ podrazumeva pitanje koliko je sam postupak koji se koristi da bi se zabeležili određeni podaci dosledan. Za razliku od preciznosti, gde je glavno pitanje koliko su precizno zabeleženi određeni podaci u konkretnom slučaju, kod pouzdanosti glavni izvor pomoćnih dokaza je pitanje koliko je sam proces beleženja uopšte pouzdan (Anderson, Schum, Twining 2005, 64–65).

Iskaz svedoka: Pošto će se verodostojnost iskaza svedoka detaljnije analizirati u drugom delu članka, na ovom mestu će se samo ukratko navesti tri glavna atributa iskaza koja se mogu uzeti u obzir prilikom njegove ocene. Prvi je iskrenost (*veracity*) svedoka, odnosno pitanje da li on sam veruje u ono što govori, rečju da li svedok laže ili govori istinu. Drugi je objektivnost (*objectivity*) svedoka. Objektivnost odgovara na pitanje da li je svedok tačno zapamtio ono što je opazio. Kao izvori neobjektivnosti mogu da se jave kako problemi sa sećanjem i pamćenjem, tako i neke predrasude svedoka ili njegova ubeđenja i verovanja. U ovom slučaju suštinsko je pitanje na osnovu čega je svedok formirao svoje uverenje o događaju. Poslednji atribut je osetljivost opažanja (*observational sensitivity*) svedoka, odnosno pitanje da li je svedok tačno opazio ono što se desilo. Kakvi su bili uslovi vidljivosti, da li je svedok slabovid ili ima problema sa sluhom, su sve pitanja osetljivosti opažanja (Bex 2011, 15; Anderson, Schum, Twining 2005, 66–67).

3.2.2.3. Dokazna snaga

Rekli smo da je verodostojnost samo prvi korak u lancu zaključivanja, ali ovaj složeni niz u sebi sadrži čitav niz koraka, od pojedinog dokaza, do zaključka o konačnom probandumu. Ocena dokazne snage ovog lanca kao celine, predstavlja poslednji korak pre donošenja odluke o konačnom probandumu. Zapravo, dokazna snaga jednog dokaza ili skupa dokaza odgovara na pitanje: „Koliko su snažni dokazi koji osporavaju ili potvrđuju konačni probandum u konkretnom slučaju?“ (Anderson, Schum, Twining 2005, 71)

Prilikom donošenja odluke o opravdanosti *konačnog* probanduma, potrebno je sa njim povezati svaki pojedinačni dokaz. Ovo povezivanje se vrši putem lanca zaključivanja, gde se prvi zaključak uvek odnosi na verodostojnost, dok nam ostali zaključci govore o relevantnosti dokaza za konkretan probandum. Snaga jednog dokaza ili skupa više dokaza, zavisi upravo od snage samih veza u lancu zaključivanja. U većini slučajevima postojaće više različitih dokaza, što znači da će biti potrebno oceniti snagu svakog pojedinačnog lanca, to jest dokaza, a nakon toga oceniti snagu svih tih lanaca kao celinu, kako bi se donela odluka o postojanju ili nepostojanju

35 U teoriji se naglašava da se pouzdanost razlikuje od verodostojnosti i da je ono užeg značenja. (Anderson, Schum, Twining 2005, 381, 385).

konačnog probanduma.³⁶ Ova snaga dokaza, odnosno lanca zaključivanja, se izražava putem stepenovanja verovatnoće, sa tim što u teoriji i praksi postoje velike rasprava o tome na kakav način bi ovo stepenovanje trebalo učiniti, kao i o samoj ulozi verovatnoće i statistike u utvrđivanju činjenica u pravu (Anderson, Schum, Twining 2005, 71).³⁷ Iz ovih razloga, u nastavku teksta će se krajnje sumarno izložiti opšte napomene o oceni dokazne snage.

Pre svega, da bismo ocenili dokaznu snagu bilo kog dokaza, odnosno lanca zaključivanja, potreban nam je kriterijum na osnovu koga ćemo moći i da done-
semo ocenu da li je nešto dokazano ili nije, da li je nešto istinito ili nije. U pravu taj kriterijum predstavljaju dokazni standardi. Dokazni standard je stepen uverenja, preciznije rečeno stepen verovatnoće, koji je potrebno postići da bi se utvrdila jedna činjenica ili celokupno činjenično stanje (Anderson, Schum, Twining 2005, 385–386; Bajović 2021, 141). Iako u teoriji postoji rasprava da li su ovi standardi uopšte pravna pravila (Anderson, Schum, Twining 2005, 242–243) za potrebe ovog rada je bitno naglasiti da dokazni standardi predstavljaju kriterijum na osnovu koga se ceni dokazna snaga.

Postoje različiti standardi dokazivanja u različitim postupcima i različitim fazama tih postupaka. Ipak, u anglo-američkoj literaturi se najčešće izlažu dva dokazna standarda. Jedan je standard pretežnosti dokaza (*preponderance of evidence*), a drugi standard van razumne sumnje (*beyond a reasonable doubt*).³⁸ Standard pretežnosti dokaza se pre svega koristi u parničnom postupku i on je ispunjen ukoliko se oceni da je veća verovatnoća da je neka tvrdnja istinita, nego da nije, odnosno ako je veća verovatnoća da neka činjenica postoji, nego da ne postoji. Sa druge strane, standard van razumne sumnje je najstroži dokazni standard i on se zahteva za donošenje osuđujuće presude u krivičnom postupku. On ne podrazumeva

36 Kao kodifikacija ovog pravila faktičkog rasuđivanja mogu se razumeti norme iz člana 8 ZPP koji propisuje da: „Sud odlučuje po svom uverenju, na osnovu savesne i brižljive ocene svakog dokaza zasebno, svih dokaza kao celine i na osnovu rezultata celokupnog postupka, koje će činjenice da uzme kao dokazane“ i člana 419 stava 2 ZKP: „Sud je dužan da na osnovu savesne ocene svakog dokaza pojedinačno i u vezi sa ostalim dokazima izvede zaključak o izvesnosti postojanja određene činjenice.“ Inače, u literaturi postoji debata o poželjnosti kodifikovanja pravila faktičkog rasuđivanja kao pravnih pravila. Više o tome u Anderson, Schum, Twining 2005, 226–227.

37 Više o ulozi verovatnoće u faktičkom rasuđivanju u Anderson, Schum, Twining 2005, 246–262.

38 U srpskom ZKP se kao dokazni standard propisuje izvesnost. Tako ZKP u članu 16 stavu 4 navodi da: „Presudu, ili rešenje koje odgovara presudi, sud može zasnovati samo na činjenicama u čiju je izvesnost uveren“, dok ZKP u članu 2 izvesnost definiše kao: „zaključak o nesumnjivom postojanju ili nepostojanju činjenica, zasnovan na objektivnim merilima rasuđivanja.“ Sa druge strane ZPP ne propisuje izričito dokazni standard, već kroz pravilo o teretu dokazivanja posredno govori o tome da je sud dužan da utvrdi činjenice sa sigurnošću. Ovo pravilo se navodi u članu 231 stav 1 ZPP i glasi: „Ako sud na osnovu izvedenih dokaza (član 8) ne može sa sigurnošću da utvrdi neku činjenicu, o postojanju činjenice primeniće pravila o teretu dokazivanja.“

postojanje apsolutne izvesnosti da se nešto i dogodilo, već je dovoljno i da je u konkretnom slučaju jedini razuman zaključak, da se događaj odvio onako kako je opisano u optužnici. To znači da je donošenje osuđujuće presude moguće i u situaciji u kojoj postoji mogućnost da se događaj odvio na drugačiji način, ali je takva mogućnost nerazumna, to jest, bilo bi iracionalna tako nešto zaključiti. Ukoliko bi se pokušalo da se dokazni standardi izraze procentualno, pretežnost dokaza bi iznosio stepen verovatnoće veći od 51%, a van razumne sumnje stepen verovatnoće veći od 90% (Bajović 2021, 142–143).

Pored toga, potrebno je oceniti i snagu samih dokaza nezavisno od relevantnog dokaznog standarda, jer se upravo na osnovu ocene snage dokaza, kako samih za sebe, tako i u međusobnoj vezi, procenjuje da li je relevantni standard zadovoljen. I ova ocena nije bitna samo za donošenje konačne odluke, već je bitna i za druge faze postupka, poput ocene da li ima dovoljno dokaza za potvrđivanje optužnice ili za podnošenje parnične tužbe, da li okrivljeni treba da zaključi sporazum ili da se sudi, da li sud treba da donese rešenje o privremenoj meri.³⁹ Rečeno terminima teorije dokazivanja, potrebno je stepenovati dokaznu snagu i to je potrebno činiti u svim fazama faktičkog rasuđivanja, od postavljanja polazne hipoteze, do donošenja zaključka o konačnom probandumu.

U teoriji postoje različite koncepcije o tome kako je ovo moguće učiniti,⁴⁰ ali se naglašava da je za pravnu praksu tipično da se dokazna snaga stepenuje putem reči, a ne putem brojeva. Ovo zapravo znači da se o verovatnoći u pravu rasuđuje putem reči. I ovo nije tipično samo za pravo, i u svakodnevnom govoru će se često verovatnoća izraziti krajnje neodređeno, poput izjava da će „možda“ danas da padne kiša ili da studenti „najčešće“ završavaju svoje obaveze u poslednjem trenutku. Ipak, za pravnu praksu je specifično da postoje neki ustaljeni termini. Ove jezičke formulacije kojima se stepenuje dokazna snaga, predstavljaju prihvaćene konvencije u pravu kao socijalnoj praksi (Anderson, Schum, Twining 2005, 226–230). Tako će se u domaćoj praksi reći, da iz dokaza „nesumnjivo“ proizilazi neka činjenica; da je određen dokaz sud ocenio kao „uverljiv“ ili „neuverljiv“; da je sa „sigurnošću“ utvrđeno da se nešto desilo; da je iskaz svedoka „logičan“ ili „životan“, itd.

Anderson, Šum i Tvajning ovakav pristup objašnjavaju kroz pojam rasplinute logike (*fuzzy logic*). Prilikom rasuđivanja o verovatnoći, ljudi obično koriste reči kako bi izrazili snagu zaključaka, jer često ne postoji osnov koji bi mogao da pruži neku brojčanu vrednost o pitanju koji je predmet rasprave. Ovako izražene verovatnoće, opisuju kao rasplinite verovatnoće (*fuzzy probabilities*), a rasuđivanje o njima

39 U skladu sa pozitivnim propisima, ova ocena će nekada podrazumevati i druge dokazne standarde, poput „opravdane sumnje“ ili toga da li je „potraživanje učinjeno verovatnim.“

40 Između ostalog, ovo je jedan od glavnih predmeta rasprave povodom odnosa verovatnoća, statistike i prava.

nazivaju odokativno rasuđivanje (*approximate reasoning*). Primer ovakve vrste rasuđivanja je sledeći. Ako je neko zaposlen u srpskom pravosuđu, gde su plate često male i gde se uglavnom ne napreduje po zaslugama, on je verovatno nezadovoljan. „Često“ i „uglavnom“ su izrazi rasplinute verovatnoće, a to da je neko „verovatno nezadovoljan“ je neprecizan zaključak dobijen odokativnim rasuđivanjem. A kako navode, ovakvo rasuđivanje može biti podobno za pravo, jer je ono puno izraza o rasplinjutoj verovatnoći, poput „van razumne sumnje“, „pretežnosti dokaza“, „osnovane sumnje“, „izvesnosti“ i mnogih drugih (Anderson, Schum, Twining 2005, 260).

3.3. Opšte znanje i generalizacija

3.3.1. Pojam generalizacija i opšteg znanja

Poslednji element faktičkog argumenta je generalizacija. Kako se u literaturi često navodi, ona je „lepak“ koji spaja dokaz sa probandumom. Putem njih, se dolazi od dokaza kao premise, do nekog zaključka o probandumu.⁴¹ Generalizacije su zapravo, iskazi ili tvrdnje o tome kako svet funkcioniše. Isto kao i činjenice i dokazi, one nisu isključivo vezane za faktičko rasuđivanje u pravu, već predstavljaju sredstvo pomoću kojeg ljudi rezonuju o stvarnosti uopšte. U tom smislu, one su deo onoga što se naziva opštim znanjem (*general knowledge*),⁴² to jest opšteprihvaćenog znanja u jednoj društvenoj zajednici. Pored generalizacija, opšte znanje čini i ono što se naziva opštepoznatim ili notornim činjenicama, poput toga da je nedelja neradni dan ili da crna boja upija svetlost. Generalizacije i činjenice mogu da potiču i iz iskustvenog znanja (*knowledge from experience*), poput saznanja svakog Beograđanina da je u saobraćaju glavnog grada konstantno gužva ili da su vozači koji učestvuju u njemu uglavnom nervozni. Sadržina ova dva izvora znanja se nekada može i preklapati, ali im je zajedničko da je često teško odrediti tačan izvor odakle potiče neka generalizacija ili činjenica (Bex 2011, 18).

Zbog toga, u većini procesnih sistema postoje instituti koji oslobađaju stranke od dužnosti dokazivanja činjenica koje spadaju u opšte znanje. Tako, u anglosaksonskom pravu postoji institut formalnog primanja na znanje ili sudske konstatacije (*Judicial Notice*), kada sud određuje da će određene činjenice uzeti kao utvrđene, bez upuštanja u dokazivanja (Bajović 2021, 167). Slično tome, u srpskom pravu i ZKP (član 83 stav 3) i ZPP (član 231 stav 4) propisuju da se ne dokazuju opšte-

41 Generalizacije nisu sredstvo samo faktičkog rasuđivanja. Gotovo svaki, ako ne i svaki induktivni zaključak se zasniva na implicitnoj generalizaciji (Anderson, Schum, Twining 2005, 263).

42 Za razliku od Beksa, Anderson, Šum i Tvajning koriste termin opšteg znanja (*general knowledge*) da opišu samo opštepoznate činjenice (Anderson, Schum, Twining 2005, 270–271). U ovom radu koristiće se termin u gore navedenom značenju, kao opšti pojam koji obuhvata i generalizacije i opštepoznate činjenice.

poznate činjenice. Indikativno je da se u američkom pravu, kao uslov za primenu instituta sudske konstatacije zahteva, pored toga da činjenica bude opštepoznata,⁴³ i to da ne može biti predmet razumnog osporavanja (*not subject to reasonable dispute*) (Bajović 2021, 170).

Za razliku od toga, ne samo da generalizacije mogu biti predmet razumnog osporavanja, već su one često glavni izvor sumnje u neki argument (Anderson, Schum, Twining 2005, 276). To je zato što generalizacije kao opšte tvrdnje o funkcionisanju sveta, skoro nikada nisu univerzalno istinite, već uglavnom postoje određeni izuzeci od njihove ispravnosti. Zato se i navodi da su generalizacije uslovljene (*hedged*) (Anderson, Schum, Twining 2005, 263). One su uslovljene time što se njihovo važenje određuje upotrebom termina poput „verovatno“, „često“, „uglavnom“, „ponekad“. Na primer, ne bi bilo tačno reći „svi svedoci koji polože zakletvu govore istinu“, ali bi bilo tačno reći da „svedoci pod zakletvom uglavnom (ili verovatno) govore istinu“. U tom smislu, generalizacije mogu da se izraze i kao uslovna (kondicionalna) pravila, u formi „ako... onda“. Recimo „ako je svedok položio zakletvu, onda verovatno govori istinu.“

Tako posmatrane, generalizacije predstavljaju i izraze verovatnoće o ispravnosti nekog zdravorazumskog pravila ili suda, a ta verovatnoća može da se odnosi na ispravnost neke generalizacije uopšte kao delu opšteg znanja, ali i na njenu primenljivost u konkretnom slučaju. Zato se generalizacije definišu i kao difizibilne. I upravo jer su difizibilne, one predstavljaju jedan od glavnih osnova sporenja u procesu zaključivanja o činjenicama (Bex 2011, 18; Anderson, Schum, Twining 2005, 273).

3.3.2. Vrste generalizacija

Anderson, Šum i Tvajning uvode klasifikaciju generalizacija na osnovu više kriterijuma. Ipak, dva glavna kriterijuma su nivo opštosti generalizacije i njihov izvor (Anderson, Schum, Twining 2005, 265–272).⁴⁴ Što se tiče nivoa opštosti, generalizacije se mogu nalaziti bilo gde na skali između opštih i posebnih. Opšte generalizacije su iskazi koji su definisani nezavisno od bilo kakvog konteksta, dok su sa druge strane, posebne generalizacije iskazi koji su vezani za neki specifičan kontekst ili za neko konkretno znanje. Recimo, opšta generalizacija bi bila da „ukoliko svedok kaže da je video događaj D, onda je moguće da se D i desio“, dok bi posebna generalizacija bila „ukoliko svedok koji nema dioptriju, pod uslovima povoljne vidljivosti

43 Po federalnim pravilima dokazivanja SAD-a jedna činjenica se definiše kao opštepoznata, ukoliko je opštepoznata na području nadležnog suda ili ukoliko potiče iz izvora čija se tačnost ne može osnovano dovoditi u pitanje (Bajović 2021, 168).

44 Naravno, ove dve klasifikacije nisu međusobno isključive, ali se izlažu odvojeno iz didaktičkih razlog. Tako, jedna opšta generalizacija može da potiče od više različitih izvora, a generalizacija iz pojedinog izvora može da se klasifikuje i kao opšta i kao posebna.

i koji nije zainteresovan za ishod postupka, kaže da je video događaj D, onda je vrlo verovatno da se D i desio“ (Bex, 2011, 18). Generalizacije kao tvrdnje o funkcionisanju sveta uglavnom predstavljaju mešavinu opšteg i posebnog znanja i mogu naginjati na jednu ili na drugu stranu ove skale, a zavisno od toga na koju stranu naginju zavisice i njihova difizibilnost i dokazna snaga. Što su generalizacije opštije, to su manje difizibilne, ali će njihova dokazna snaga biti slabija, i obrnuto, što su generalizacije specifičnije to je prostor za njihovo pobijanje veći, ali je i njihova dokazna snaga jača (Anderson, Schum, Twining 2005, 264). Uzmimo opet naš primer sa svedokom. Malo šta se može prigovoriti generalizaciji da „ako svedok kaže da je video neki događaj, moguće je da se taj događaj i desio“, ali u slučaju naše posebne generalizacije o svedoku, suprotna strana može pobijati ovakav iskaz dokazima da svedok ima dioptriju, da su uslovi vidljivosti bili loši, ili da on ima razloga da bude zainteresovan za ishod sudskog postupka.

Kao posebna podvrsta generalizacije postoje i generalizacije o konkretnom slučaju (*case-specific generalisation*). Ovo su iskazi ili pravila o nečijoj ličnoj navici, karakteristici, obrascu ponašanja ili o nekoj lokalnoj praksi. Na primer, ako se tokom postupka ustanovi, da neko svako veče pred spavanje zaključava automobil, može se na osnovu ovakve generalizacije zaključiti da je automobil zaključao i one večeri kada je ukraden.⁴⁵ Ili, ako se ustanovi da je profesor glume imao seksualne odnose sa pet svojih studentkinja, može se zaključiti da je isto učinio i sa sledećom studentkinjom koja ga je prijavila. Ključna karakteristika ovakvih generalizacija je da su one u velikoj meri difizibilne, ali ukoliko se uspostave u konkretnom slučaju, njihova dokazna snaga može da nadjača sve ostale generalizacije koje bi se mogle primeniti (Anderson, Schum, Twining 2005, 266–267).

U pogledu izvora, generalizacije se mogu podeliti⁴⁶ na: (1) pozadinske generalizacije, (2) iskustvene generalizacije, (3) naučne generalizacije, (4) intuitivne generalizacije (Anderson, Schum, Twining 2005, 269–272).

(1) *Pozadinske generalizacije*: Ideja pozadinske generalizacije se zasniva na racionalističkom konceptu društvene „zalihe znanja“ (*stock of knowledge*). U jednom društvu postoje određene ideje i shvatanja o tome kako stvarnost, priroda, ljudski odnosi i društvo funkcionišu, a ta shvatanja su zajednička za sve njegove članove (detektive, sudije, naučnike ili bilo koga drugog). Ova društvena zaliha znanja je glavni izvor generalizacija kojem se pristupa prilikom faktičkog rasuđivanja. Ono se naziva i zdrav razum, opšte društveno znanje ili pozadinsko znanje. Kako Anderson, Šum i Tvajning navode, svaki od ovih izraza nas može dovesti u zabludu ukoliko ga iskoristimo da opišemo celokupnost ljudskog znanja. Zbog toga je bitno naglasiti da

45 Primer naveden prema Wagenaar, Crombag 2005, 123–143.

46 Za drugačiju klasifikaciju videti Dajović 2023, 69.

izvori u okviru zalihe znanja mogu da budu različiti. Od nauke i obrazovanja, preko iskustva i medija, do predrasuda i tračeva, a zavisno od kog izvora iz zalihe znanja potiče, zavisice i pouzdanost generalizacije (Anderson, Schum, Twining 2005, 269).

(2) *Iskustvene generalizacije*: Kao što je već navedeno, iskustveno znanje može biti posebni izvor generalizacija. Neka iskustva su zajednička za sve članove jednog društva, dok druga mogu biti isključivo individualni doživljaj. Tako i generalizacije koje potiču od njih mogu biti opšteprihvaćene ili vrlo specifične. Ko god je imao iskustvo sa organima lokalne samouprave u Srbiji, zna da je nemoguće izvaditi potrebnu ispravu iz prvog navrata. Sa druge strane, ako je nekoga opljačkao Rom, on može zaključiti da su svi ljudi romske pripadnosti džeparoši. Postoje i posebne vrste iskustvenih generalizacija, koje su proizvod nagomilanog iskustva u određenoj oblasti, obično stručnoj, ali bez odgovarajuće naučne potpore. Tako iskustvo poseduju dugogodišnji kuvari, električari, advokati ili sudije, i ono može biti korisno heurističko sredstvo za izvođenje generalizacija (Anderson, Schum, Twining 2005, 269).

(3) *Intuitivne generalizacije*: Intuitivne generalizacije,⁴⁷ predstavljaju zdravorazumska pravila, čija je ključna karakteristika da njihovi konkretni izvori ostaju nedostupni ljudskoj svesti. Zapravo, intuicija predstavlja „mehanizam čije se funkcionisanje zasniva na prethodnom iskustvu, to jest na ogromnoj količini informacija, koja je „pometena pod tepih“ svesti“ (Dajović 2023, 17). Jednostavno rečeno, intuicija je nagomilano iskustvo koje predstavlja nesvesnu podlogu ljudskog rasuđivanja. Zbog toga su intuitivne generalizacije vrlo slične iskustvenim, ali se razlikuju po tome što njihov izvor ostaje nepoznat ljudskoj svesti, a time i osnov putem kojeg smo generalizaciju prihvatili kao pouzdanu. Generalizacija „da čovek koji beži sa mesta zločina, jeste i onaj koji ga je izvršio“ deluje intuitivno. Ali ukoliko bi se on podlegla racionalnom preispitivanju, pre bi se moglo zaključiti da je ispravnija generalizacija „da čovek koji beži sa mesta zločina, možda jeste i onaj koji ga je izvršio.“⁴⁸ Kako kažu Anderson, Šum i Tvajning, ovakvo rasuđivanje je „očigledno manljivo, ali je možda jedino što imamo“ (2005, 272). Zato se i naglašava da je kod svake vrste zaključivanja, a naročito intuitivnog, potrebno da osvestimo i eksplicitno navedemo izvore znanja i generalizacija. Na taj način se otkriva veza ili diskontinuitet u lancu zaključivanja, a time i snaga argumenta koji je na njemu zasnovan.

(4) *Naučne generalizacije*: Izvor naučnih ili empirijskih generalizacija su nauka i dostupno naučno znanje. U savremenim postupcima, proces dokazivanja se u velikoj meri zasniva na dokazima i generalizacijama koji potiču iz nauke. One su specifične u odnosu na ostale vrste generalizacija, jer se u sudskom postupku uglavnom uspostavljaju putem veštačenja ili mišljenja eksperata. Zbog toga se naučna osno-

47 Ove generalizacije se nazivaju i sintetičko-intuitivne, jer se „nesvesno sintetišu“ iz ljudske intuicije (Anderson, Schum, Twining 2005, 271).

48 Primer naveden prema Anderson, Schum, Twining 2005, 271–272.

vanost neke generalizacije, kao i njena primenljivost u konkretnom slučaju, može javiti kao probandum, odnosno mogu biti predmet osporavanja u postupku faktičkog rasuđivanja. To znači da pouzdanost naučnih generalizacija može da varira, i da se njima ne treba slepo voditi (Anderson, Schum, Twining 2005, 270). Bez obzira na ova upozorenja, naučne generalizacije i dokazi o njima, predstavljaju „omiljena“ sredstva faktičkog rasuđivanja, pa tako Anderson, Šum i Tvajning navode da su u SAD-u do 1990. godine, u preko 70% građanskih postupaka bili korišćena veštačenja (2005, 270).

Može se primetiti da ova tendencija proizilazi iz same prirode nauke kao ljudske delatnosti. Nauka predstavlja „delatnost kojom pokušavamo da razumemo, objasnimo i predvidimo svet u kojem živimo“ (Dajović 2017, 225).⁴⁹ Ali za razliku od drugih ljudskih delatnosti koje mogu imati iste ciljeve, poput ideologije ili religije, nauku karakteriše naučni metod kao sredstvo kojim se objašnjava ili razume stanje stvari u svetu. Između ostalog, ovaj metod karakteriše i objektivnost. Ona podrazumeva da naučnik mora ostati neutralan u odnosu na svaku naučnu tvrdnju ili saznanje, predrasude ili ubeđenja, kao i da se do naučnog saznanja dolazi isključivo dokazima i snagom argumenata. Upravo zato, naučne tvrdnje i saznanja moraju biti podložni preispitivanju i osporavanju, i to u većoj meri nego bilo koja druga vrsta tvrdnji ili saznanja (Dajović 2017, 225–227). Rečju, to je metod koji je usmeren na saznanje objektivne, naučne istine,⁵⁰ a takva „istina“ je uvek podložna opovrgavanju.

Čak i ne tako pažljivom analizom, može se uvideti da naučni metod ima značajne sličnosti sa metodom faktičkog rasuđivanja u pravu. Oba metoda teže objektivnosti koje se postiže kroz dijalektičku raspravu zasnovanu na dokazima i argumentima, a sve kako bi se postigao jedan, te isti rezultat – istina. Ipak, istina nije jedini cilj faktičkog rasuđivanja u pravu. Uz to, faktičko rasuđivanje teži istini konkretnog slučaja,⁵¹ dok nauka teži univerzalnoj istini. Uprkos ovim razlikama, jasno je zašto su nauka i naučne generalizacije toliko privlačne modernim pravnim postupcima.

Za izvođenje naučnih generalizacija, značajnu ulogu mogu imati i pojedine empirijske pravne discipline. To su discipline poput sociologije prava, ekonomske analize prava, pravne psihologije i drugih, koje se bave naučnim proučavanjem prava

49 Slično tome, moglo bi se reći da je faktičko rasuđivanje delatnost kojom pokušavamo da razumemo i objasnimo dokaze, ali i da ih predvidimo. Tako, Beks navodi da se putem abdukcije u faktičkom rasuđivanju može otkriti hipoteze o nekom događaju, a proveravanjem hipoteze se mogu predvideti novi dokazi i činjenice koji se mogu uklopiti u nju (2011, 26).

50 Kako smo već objasnili, „istina“ je uvek omeđana stavovima ili aksiomatskim pretpostavkama neke zajednice u određenom vremenu, a u slučaju naučne zajednice te pretpostavke se nazivaju *Naučnom paradigmom*. Vid. Dajović 2017, 225–227.

51 Upravo zbog ove karakteristike faktičkog rasuđivanja u pravu, mnogo je lakše prihvatiti da istinu treba „žrtvovati“ zbog neke druge vrednosti.

kao socijalnog fakta (Dajović 2017, 231–232). Neke od njih su od velike koristi za faktičko rasuđivanje, jer naučni nalazi u okviru ovih disciplina mogu poslužiti kao posebni izvori generalizacija. Tako, u okviru pravne psihologije,⁵² postoji posebna poddisciplina koja se bavi psihologijom iskaza svedoka, čiji je zadatak da objasni i razume psihološke procese koji se javljaju kod svedoka, i koji utiču na verodostojnost njegovog iskaza. Ova poslednja poddisciplina biće predmet posebne analize u drugom delu članka.

Zbog svega navedenog, naučne generalizacije mogu biti od velike koristi prilikom konstrukcije faktičkog argumenta, ali kako smo već spomenuli, u praksi se javlja problem njihovog uspostavljanja u jednom sudskom postupku. Naučno znanje je često kompleksno i nadovezuju se na druga znanja iz iste oblasti, pa je potrebna pomoć veštaka kao eksperata kako bi se ovakva znanja generalizovala. Međutim, prečesta upotreba veštačenja može dovesti do drugih problema, poput njihovog uticaja na efikasnost ili troškove postupka. I tu se opet dolazi do sukoba vrednosti prilikom odlučivanja u pravu, koji se može rešiti u korist bilo koje od njih.

Ali, možda nam savremena pravila dokaznog prava pružaju i druge mogućnosti za korišćenje naučnih generalizacija. Vrhovni sud države Oregon u SAD je u slučaju *State v. Lawson*, kao sudske konstatacije uzeo nalaze moderne psihologije o uticaju samopouzdanja, stresa i teorije sećanja na verodostojnost iskaza svedoka (Loftus et al. 2024, odeljak 16–43), priznajući navedene naučne generalizacije kao opštepoznate činjenice. Time se nazire još jedan način uspostavljanja ovakvih generalizacija, a i praktična upotrebljivost različitih empirijskih istraživanja o pravu prilikom dokazivanja.

3.3.3. Dokazna snaga generalizacija

Nakon sveobuhvatne analize, možemo da razumemo značaj generalizacija za faktički argument. Kao „lepak“ koji povezuje dokaz sa probandumom, one su glavne alatke prilikom faktičkog rasuđivanja. A pošto su generalizacije uslovljene, od konkretno upotrebljene generalizacije zavisice i dokazna snaga nekog lanca zaključivanja. Zbog ovog svojstva, one se u literaturi često poistovećuju sa Toulminovim opravdanjem (*warrant*),⁵³ kao opštim tvrdnjama na osnovu kojih se uspostavlja veza između premise (dokaza) i zaključka (činjenice). Jer od opravdanja nekog argumenta zavisice i njegova ubedljivost, to jest dokazna snaga.

Zbog toga, da bi generalizacija bila ubedljiva, potrebno je da ona bude *pouzdana* (*reliability*). Jedna generalizacija može biti opšteprihvaćeno društveno ili naučno

52 Naravno, pravna psihologija se bavi i drugim pitanjima koje nemaju uvek neposredne veze sa dokazivanjem.

53 Uporedi Dajović 2023, 69; Bex 2011, 18; Anderson, Schum, Twining 2005, 62.

znanje, može biti rezultat intuicije ili iskustva, a može biti i rezultat nekih predrasuda, pristrasnosti ili vrednosnih opredeljenja. I kao što znamo, pristrasnosti i ideološka ubeđenja, nisu podjednako pouzdani kao recimo nauka ili iskustvo. Sa druge strane, ubedljivost argumenta zavisi i od *zastupljenosti* (*commonality*) neke generalizacije u određenoj zajednici. Tako generalizacije mogu biti prihvaćene od strane jedne uske zajednice, na primer naučne, mogu biti prihvaćeni od strane celine društva, a mogu biti i negde između. Sve ovo znači da će od pouzdanosti i zastupljenosti neke generalizacije, zavisiti i dokazna snaga argumenta u kome je upotrebljena (Bex 2011, 19).

U teoriji postoje dva oprečna viđenja zalihe znanja kao izvora pouzdanih i zastupljenih generalizacija. Lorens Džonaton Koen (*Laurence Jonathan Cohen*) vidi zalihi znanja, kao kognitivni konsenzus jedne kulturno homogene zajednice, (na primer sudija, porotnika, tužilaca) o tome koje sve generalizacije spadaju u našu zalihi znanja. To znači, da postoji jedan društveni konsenzus o tome koje generalizacije su pouzdane i zastupljene, a koje nisu, i shodno tome prilikom faktičkog rasuđivanja se koriste samo ove prve. Zbog toga, dokle god je odgovarajuća zajednica kulturno homogena, neće postojati spor o samim generalizacijama, već će jedino sporno pitanje biti da li je jedna generalizacija primenljiva na konkretan slučaj (Bex 2011, 19; Anderson, Schum, Twining 2005, 274).

Suprotno tome, Vilijam Tvajning (*William Twining*) vidi zalihi znanja kao jednu „čorbu“, manje ili više osnovanih podataka, „začinjenu“ naučnim znanjem, iskustvom, pristrasnostima, ubeđenjima, predrasudama, utiscima i mnogim drugim. Čak i u jednom homogenom društvu, postoji više različitih podgrupa koje svet vide na različite načine, od muškaraca i žena, pa do pripadnika raznih društvenih klasa. On navodi da je ideja kognitivnog konsenzusa krajnje problematična, naročito u jednom heterogenom društvu. Zbog toga, Tvajning opisuje generalizacije kao „nužne ali opasne.“ Generalizacije su nužno sredstvo za zdravorazumsko rasuđivanje o činjenicama i dokazima, ali su one i opasne, jer mogu biti rezultat kognitivnih predrasuda, mogu biti izražene kroz pristrasan rečnik, a zaliha znanja se ne mora podudarati kod svih članova jednog društva (Anderson, Schum, Twining 2005, 274–276). Jednostavno rečeno, prilikom ocene dokazne snage nekog faktičkog argumenta, mora se raspraviti i o pouzdanost i zastupljenosti generalizacije na kojoj je zasnovan, a ne samo o njenoj primenljivosti u konkretnom slučaju.

Kao još jedan problem, Tvajning vidi to što tokom procesa rasuđivanja mnoge generalizacije budu iskorišćene bez izričitog navođenja. Zato je prilikom faktičkog rasuđivanja važno osvesti i izričito navesti generalizaciju i njen izvor. I to iz dva razloga. Prvo, eksplicitnom navođenjem generalizacije otkriva se slaba tačka argumenta. Možda je generalizacija pogrešno uslovljena verovatnoćom, možda je difizibilna u konkretnom slučaju, možda je previše neodređena ili možda nije pri-

menljiva. Recimo, ako vidimo čoveka koji beži sa mesta ubistva i zaključimo da je on ubica, naš zaključak se može promeniti ukoliko eksplicitno navedemo generalizaciju „svi koji beže sa mesta ubistva su ubice.“ Drugo, eksplicitnim navođenjem generalizacije omogućava se protivniku da je ospori ili napadne, a time se u nekom sporu omogućava potraga za istinom, kroz dijalektički postupak faktičkog rasuđivanja (Anderson, Schum, Twining 2005, 271–272, 276–278).

Na kraju, postoji još jedan normativni razlog zbog kojeg je bitno izričito navesti koje generalizacije su upotrebljene i on obavezuje pre svega sudove. Svi sudovi država potpisnica Evropske konvencije za zaštitu ljudskih prava i sloboda (EKLJP), uključujući i srpske sudove, dužni su da u obrazloženju presude na adekvatan način „izlože razloga na kojima se zasniva rešenje pravnog i faktičkog pitanja u konkretnom sporu“, kako ne bi povredili pravo na pravično suđenje i pravo na obrazloženu sudsku odluku, zagarantovana EKLJP i jurisprudencijom Evropskog suda za ljudska prava (Dajović, Spaić 2019, 167).

4. ZAKLJUČNA RAZMATRANJA

U dosadašnjem izlaganju, opisan je teorijski okvir koji će u drugom delu rada biti iskorišćen za analizu faktičkog rasuđivanja u oceni iskaza svedoka. Metodološki, ovaj rad je prvenstveno deskriptivan i njegov cilj je bio da prikaže osnovna teorijska znanja iz oblasti faktičkog rasuđivanja. I pored toga, on u sebi sadrži dve teze.

Prva je teza o prirodi istine u sudskom postupku i faktičkom rasuđivanju. Ona postulira da je mogućnost saznanja istine ograničena, barem u faktičkom rasuđivanju u pravu. I to, sa jedne strane zbog ljudskog falibilizma, a sa druge zbog samih okvira koje postavlja pravni sistem. Ljudi su nesavršeni i prave greške, a pravni poredak će u slučajevima kada dođe do sukoba između istine i opšte prihvaćenih vrednosti poput ljudskih prava ili efikasnog okončanja postupka, njega neki put rešiti u korist ovih drugih. I upravo jer saznanje o objektivnom stanju stvari nije uvek moguće, a nekada nije ni poželjno, istina je u sudskom postupku formalna, a ne materijalna. A potrebno je razumeti da ovo nije nikakva manjkavost pravnog sistema, već njegov kvalitet, jer u pravu istina nije konačan cilj, već samo sredstvo za dostizanje pravde pred zakon.

Druga teza tvrdi da empirijska naučna znanja, uključujući i empirijske pravne discipline mogu biti od velikog značaja u procesu faktičkog rasuđivanja. Jer ove discipline, isto kao i faktičko rasuđivanje, teže da spoznaju „stvarnost“ putem racionalnih sredstava, i ako im to uvek ne polazi za rukom. Zato njihovi nalazi mogu, ali i treba da posluže kao izvori naučnih generalizacija. A kako kaže Mirjan Damaška: „Ne treba da bude nikakve zablude. Dok nauka nastavlja da menja društvenu stvar-

nost, pred svim pravosudnim sistemima predstoje velike promene u sferi utvrđivanja činjenica. Moglo bi se ispostaviti da će ove promene biti podjednako dalekosežne poput onih koje su se odigrale u poznom srednjem veku, kada su se magijske forme dokazivanja povukle pred prototipima savremene dokazne aparature.“⁵⁴

LITERATURA

1. Anderson, Terence, David Schum, William Twining. 2005. *Analysis of Evidence*. Cambridge: Cambridge University Press.
2. Bajović, Vanja. 2021. O činjenicama i istini u krivičnom postupku. 2. izdanje. Beograd: Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu.
3. Bex, Floris. 2011. *Arguments, stories and criminal evidence*. Dordrecht: Springer.
4. Dajović, Goran, Bojan Spaić. 3/2019. Doktrina „četvrte instance“ i pravo na obrazloženu presudu u praksi Evropskog suda za ljudska prava. *Anali Pravnog fakulteta u Beogradu* 67: 166–195.
5. Dajović, Goran. 2/2017. Proučavanje prava – pravna nauka, teorija i filozofija. *Pravni zapisi*. 222–248.
6. Dajović, Goran. 2018. Pravno i faktičko pitanje. 139–159. U: Identitetski preobražaj Srbije – prilozi projektu (ur. Ivana Krstić i Maja Lukić). Beograd: Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu.
7. Dajović, Goran. 2023. Osnovi pravnog rasuđivanja. Beograd: Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu.
8. Delić, Nataša. 2008. Psihologija iskaza pojedinih učesnika u krivičnom postupku. 2. izdanje. Beograd: Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu.
9. Hasanbegović, Jasminka. 1991. Retoricitet prava i pravnost države ili O nespojivosti suverenosti i pravne države. 52–61. Simpozijum Pravna država, poreklo i budućnost jedne ideje (priređivači Danilo N. Basta i Diter Miler). Beograd: Pravni fakultet u Beogradu, Centar za publikacije Nemački kulturni i informativni centar.
10. Ilić P. Goran, Miodrag Majić. 3/2013. Nature, Importance and Limits of Finding the Truth in Criminal Proceedings. *Anali Pravnog fakulteta u Beogradu* 61: 82–100.
11. Loftus. F. Elizabeth, James M. Doyle, Jennifer E. Dysart, Karen A. Newirth. 2024. *Eye-witness Testimony: Civil and Criminal*. 6. izdanje. Lexis Nexis. eBook format.
12. Spaić, Bojan. 2024. Priroda i determinante sudijskog tumačenja prava. 2. izdanje. Beograd: Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu.
13. Stanković, Bojana. 2022. Nezakoniti dokazi u krivičnom postupku (odbranjena doktorska disertacija). Beograd: Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu.

54 Mirjan Damaška, *Evidence law adrift*, navedeno prema Anderson, Schum, Twining 2005, 270.

14. Škulić, Milan. 2017. Krivično procesno pravo. 10. izdanje. Beograd: Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu.
15. Tuzet, Giovanni. 2013. Arguing on Facts: Truth, Trials and Adversary Procedures. 207–223. In: *Legal Argumentation Theory: Cross-Disciplinary Perspective* (eds. Christian Dahlman and Eveline Feteris). Dordrecht: Springer.
16. Vasić, Radmila, Miodrag Jovanović, Goran Dajović. 2016. Uvod u pravo. 2. izdanje. Beograd: Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu.
17. Vodinelić, Vladimir. 2023. Građansko pravo, Uvod u građansko pravo i opšti deo građanskog prava. 5. izdanje. Beograd: Pravni fakultet Univerziteta Union u Beogradu, Javno preduzeće Službeni Glasnik.
18. Wagenaar, A. Willem, Hans Crombag. 2005. *The Popular Policeman and Other Cases, Psychological Perspective on Legal Evidence*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
19. Wigmore, John Henry. 1913. *The Principles of Judicial Proof: As Given by Logic, Psychology, and General Experience, and Illustrated in Judicial Trials*. Boston: Little, Brown and Company.

The Concept of Conformity of Goods Under the CISG

Lidija Zečević

University of Belgrade Faculty of Law

UDK 341.241

 0009-0003-0643-0802

Cite this article:

Zečević, Lidija. 2/2025. Pojam saobraznosti robe prema Bečkoj konvenciji. *Eudaimonia – Journal of Legal, Political and Social Theory and Philosophy* 9: 56–67

DOI: 10.51204/IVRS_25203A

Keywords:

- (Non)conformity of goods
- CISG
- Contract of Sale of Goods
- Interpretation
- Law of Obligations

Author for correspondence:

Lidija Zečević,
lidijazecevic@gmail.com

In contracts for the sale of goods, the seller's principal obligation is the delivery of the contracted goods, which conform to the contract in all characteristics and, as such, must be free from material (physical) and legal defects; otherwise, the seller will bear liability for the non-conformity of the goods. Conformity of goods may be determined by the contract between the parties; in addition, there are supplementary, objective criteria according to which the concept of conformity is more closely defined.

In this paper, the author seeks to provide a detailed analysis of the concept of conformity of goods under Article 35 of the United Nations Convention on Contracts for the International Sale of Goods (CISG), focusing on the subjective and objective definition of conformity contained in Articles 35(1) and 35(2) of the Convention, with reference to relevant domestic and foreign court and arbitral practice. Finally, the author considers the issue of the seller's exemption from liability for non-conformity of the goods (Article 35(3) of the Convention), and compares the CISG solutions with those contained in domestic regulations, and examines the influence of the CISG on the development of national legislation.

Pojam saobraznosti robe prema Bečkoj konvenciji

Lidija Zečević

Univerzitet u Beogradu – Pravni fakultet

UDK 341.241

0009-0003-0643-0802

Referenca:

Zečević, Lidija. 2/2025. Pojam saobraznosti robe prema Bečkoj konvenciji. *Eudaimonia – Journal of Legal, Political and Social Theory and Philosophy* 9: 56–67

DOI: 10.51204/IVRS_25203A

Ključne reči:

- (Ne)saobraznost robe
- Bečka konvencija
- Ugovor o prodaji robe
- Tumačenje
- ZOO

Autor za korespodenciju:

Lidija Zečević,

lidijapzecevic@gmail.com

Kod ugovora o prodaji robe glavna obaveza prodavca je isporuka ugovorene robe. Neophodno je da roba bude saobrazna ugovoru u svim karakteristikama i da kao takva ne poseduje materijalne (fizičke) i pravne nedostatke, jer će u suprotnom prodavac snositi odgovornost za nesaobraznost robe. Saobraznost robe može biti određena u ugovoru između strana, a pored toga postoje dopunski, objektivni kriterijumi prema kojima se pojam saobraznosti bliže određuje.

U radu autor nastoji da pruži detaljnu analizu pojma saobraznosti robe prema članu 35 Konvencije Ujedinjenih nacija o ugovorima o međunarodnoj prodaji robe (Konvencija), fokusirajući se na subjektivno i objektivno određenje pojma saobraznosti robe sadržanim u članovima 35(1) i 35(2) Konvencije, uz osvrt na relevantnu domaću i stranu sudsku i arbitražnu praksu. Na kraju, autor sagledava pitanje oslobađanja prodavca od odgovornosti za nesaobraznost robe (član 35(3) Konvencije) i upoređuje rešenja Konvencije sa rešenjima sadržanim u domaćim propisima, i ispituje njen uticaj na razvoj nacionalnog zakonodavstva.

1. UVOD

Ugovor o prodaji robe predstavlja dvostrano obavezujući ugovor (Jovanović, Radović V., Radović M. 2021, 150) kod kog se prodavac obavezuje da kupcu preda stvar i prenese pravo svojine na toj stvari, a kupac se obavezuje da prodavcu plati cenu i preuzme stvar¹. Kod ugovora o prodaji robe glavna obaveza prodavca je da kupcu isporuči ugovorenu robu slobodnu od materijalnih (fizičkih) i pravnih nedostataka², jer će u suprotnom snositi odgovornost (Jovanović, Radović V., Radović M. 2021, 150). Na međunarodnom nivou, Konvencija Ujedinjenih nacija o ugovorima o međunarodnoj prodaji robe iz 1980. godine (u daljem tekstu Bečka konvencija), kao „najznačajnija“ (Jovanović, Radović V., Radović M. 2021, 129) konvencija u oblasti međunarodne trgovine, u članovima 35–44 uređuje saobraznost robe i prava ili potraživanja trećih lica³.

Fokus ovog rada biće na samom pitanju saobraznosti robe regulisanom u članu 35 Bečke konvencije, uz analizu subjektivnog i objektivnog određenja pojma saobraznosti robe i načina oslobađanja prodavca od odgovornosti za nesaobraznost, kao i primerima iz prakse. Međutim, imajući u vidu da postoji „paralelizam pravila relevantnih za ugovor o prodaji“ (Perović Vujačić 2020, 23), budući da se pravila Bečke konvencije primenjuju na međunarodnu prodaju robe⁴, a pravila Zakona o obligacionim odnosima (u daljem tekstu ZOO) se primenjuju „na prodaju sa isključivo unutrašnjim obeležjima“ (Perović Vujačić 2020, 22), autor jedan deo rada posvećuje komparativnoj analizi ovih pravila, kao i njihovom međusobnom uticaju.

U vezi sa pojmom saobraznosti robe postavljaju se pitanja prelaska rizika, tereta dokazivanja, bitne povrede ugovora, prava na raskid ugovora i prava na naknadu štete, ali uzimajući u obzir njihovu kompleksnost, ona neće biti obrađena u ovom radu.

2. SUBJEKTIVNO ODREĐENJE POJMA SAOBRAZNOSTI ROBE

Prema članu 35(1) Bečke konvencije „prodavac je dužan isporučiti robu u količini, kvalitetu i vrsti kako je to predviđeno ugovorom i pakovanu ili zaštićenu na način predviđen u ugovoru“.

1 Član 454 Zakona o obligacionim odnosima.

2 Pitanje pravnih nedostataka robe neće biti analizirano za potrebe ovog rada, uzimajući u obzir kompleksnost materije, kao i činjenicu da pravni nedostaci ne ulaze u pojam saobraznosti robe iz člana 35 Bečke konvencije, već će fokus biti isključivo na analizi materijalnih (fizičkih) nedostataka robe.

3 Odsek II Bečke konvencije.

4 Oblast primene Bečke konvencije je određena u članovima 1–6.

Iz navedenog člana proizilazi da je saobraznost robe najpre određena „subjektivnim kriterijumom“ (Brunner, Gottlieb 2019, 232), u ugovoru između strana (Brunner, Gottlieb 2019, 228; Fišer-Šobot 2008, 740). Na ovaj način su „još jednom potvrđeni princip autonomije volje ugovornih strana i dispozitivnost odredbi“ (Fišer-Šobot 2008, 741) Bečke konvencije. Prilikom tumačenja ugovornih odredaba i određivanja pojma saobraznosti u svakom konkretnom slučaju treba uzeti u obzir pravila tumačenja sadržana u članu 8 Bečke konvencije (Mullis, Huber 2007, 131; Brunner, Gottlieb 2019, 229; Schwenger 2016, 595; Flechtner 2021, 440–441; Gillette, Walt 2016, 215; De Luca 2015, 185).

Bečka konvencija koristi sveobuhvatan pojam saobraznosti robe i podrazumeva „količinu, kvalitet, vrstu i pakovanje“ robe (Fišer-Šobot 2008, 740; Mullis, Huber 2007, 131). Obaveza prodavca je da isporuči robu ugovorene količine, kvaliteta, vrste i pakovanja, a odstupanja od ugovorenog imaju za posledicu nesaobraznost robe. Pored fizičkih svojstava robe, pojam (ne)saobraznosti obuhvata i odstupanja u količini, odstupanja u kvalitetu, isporuku *aliud-a* i nedostatke u pakovanju robe (Schwenger 2016, 593; Fišer-Šobot 2008, 740; Lookofsky 2022, 89; De Luca 2015, 192; Perović 2012, 74).

Kada je reč o količini robe, nesaobraznom će se smatrati ne samo isporuka manje količine robe već i isporuka veće količine od one koje su stranke ugovorile (Schwenger 2016, 593, 595; Fišer-Šobot 2008, 744; Mullis, Huber 2007, 131). Prema Bečkoj konvenciji, isporuka manje količine od ugovorene smatra se „nedostatkom saobraznosti, a ne delimičnim neizvršenjem isporuke sa docnjom u isporuci u pogledu nedostajuće robe“ (Fišer-Šobot 2008, 744). U slučaju kada prodavac isporuči veću količinu robe od ugovorene, kupac ima pravo da odluči da li će primiti i platiti višak ili odbiti njegovu isporuku⁵. Sa druge strane, ukoliko stranke ugovore količinu koristeći izraze „ne manje od“, „oko“ ili „otprilike“, određena odstupanja u količini se tolerišu (Mullis, Huber 2007, 131; Schwenger 2016, 595; Fišer-Šobot 2008, 745).

Kada je reč o kvalitetu, ukoliko je poreklo robe drukčije od ugovorenog ili ukoliko ugovoreni standardi proizvodnje nisu primenjeni, smatraće se da je roba nesaobrazna (Mullis, Huber 2007, 132; Schwenger 2016, 596–597; Brunner, Gottlieb 2019, 231–232). Tako je u jednoj arbitražnoj odluci Spoljnotrgovinske arbitraže pri Privrednoj komori Srbije arbitražno veće utvrdilo postojanje nesaobraznosti robe činjenicom da šećer nije bio ugovorenog jugoslovenskog porekla, što je za kupca bilo od izuzetnog značaja⁶.

5 Član 52(2) Bečke konvencije.

6 Spoljnotrgovinska arbitraža pri Privrednoj komori Srbije, 23 januar 2008, T-9/07; vidi i kod V. Pavić, M. Đorđević, „Primena Bečke konvencije u arbitražnoj praksi Spoljnotrgovinske arbitraže pri Privrednoj komori Srbije“ Pravo i privreda 5–8/2008, 592.

Roba će biti nesaobrazna ugovoru prema članu 35(1) Bečke konvencije čak i ako nesaobraznost ne utiče na upotrebljivost ili vrednost robe, ili je roba boljeg kvaliteta (Brunner, Gottlieb 2019, 229; Mullis, Huber 2007, 132; Schwenzer 2016, 596). Međutim, ove okolnosti će biti od značaja prilikom određivanja da li postoji bitna povreda ugovora, pravo na raskid ugovora ili naknadu štete (Schwenzer 2016, 596; Mullis, Huber 2007, 132; Brunner, Gottlieb 2019, 229).

Kada je reč o vrsti robe, preovlađuje stav da se isporuka robe drukčije vrste od ugovorene smatra nesaobraznom isporukom, a ne njenim neizvršenjem (Schwenzer 2016, 597; Mullis, Huber 2007, 132–133). Prema režimu Bečke konvencije, razlikovanje između *peius*-a i *aliud*-a nije od značaja (Schwenzer 2016, 598; Mullis, Huber 2007, 133). Konačno, kada je reč o pakovanju robe, ukoliko roba nije pakovana ili zaštićena na način predviđen ugovorom, smatraće se da je roba nesaobrazna (Mullis, Huber 2007, 134; Fišer-Šobot 2008, 749).

3. OBJEKTIVNO ODREĐENJE POJMA SAOBRAZNOSTI ROBE

Pored principa autonomije volje izraženog kroz ugovorno određenje saobraznosti robe, Bečka konvencija poznaje i „objektivne kriterijume“ (Fišer-Šobot 2008, 741; Schwenzer 2016, 599; Brunner, Gottlieb 2019, 229; De Luca 2015, 196), prema kojima se saobraznost supsidijarno ceni (Fišer-Šobot 2008, 741; Brunner, Gottlieb 2019, 232). Član 35(2) Bečke konvencije taksativno navodi situacije u kojima roba nije saobrazna ugovoru, ukoliko stranke nisu drukčije dogovorile, odnosno isključile primenu ovog člana (Mullis, Huber 2007, 134). Prilikom tumačenja ugovora, prioritet se daje sporazumu između stranaka na osnovu člana 35(1) Bečke konvencije (Mullis, Huber 2007, 134; Brunner, Gottlieb 2019, 232), međutim, čak i u slučaju postojanja takvog sporazuma, član 35(2) Bečke konvencije će se primeniti na sve neugovorene karakteristike robe (Schwenzer 2016, 599–600).

Član 35(2) Bečke konvencije predviđa da roba nije saobrazna ugovoru kada:

- a) „nije podobna za svrhe za koje se roba iste vrste uobičajeno koristi;
- b) nije podobna za naročitu svrhu koja je prodavcu izričito ili prećutno stavljena do znanja u vreme zaključenja ugovora, izuzev kad okolnosti ukazuju da se kupac nije oslonio niti je bilo razumno da se osloni na stručnost i prosuđivanje prodavaca;
- v) ne poseduje kvalitete robe koje je prodavac kupcu predložio u vidu uzorka ili modela;
- g) nije pakovana ili zaštićena na način uobičajen za takvu robu ili, ako takav način ne postoji, na način koji je odgovarajući da sačuva i zaštititi robu.“

U odsustvu drukčijeg dogovora između stranaka, roba mora biti podobna za svrhe za koje se roba iste vrste uobičajeno koristi, a ukoliko roba nije podobna za sve svrhe, već samo za neke, prodavac je dužan da o tome obavesti kupca (Schwenzer 2016, 600; Brunner, Gottlieb 2019, 223–234).

U situacijama kada postoje određeni standardi kvaliteta ili proizvodnje, postavlja se pitanje da li država treba da uvaži standarde države prodavca ili države kupca. Postoje različita mišljenja među autorima. Jedni smatraju relevantnim standarde države prodavca, dok se drugi zalažu za standarde države gde će roba biti korišćena (Schwenzer 2016, 603; Brunner, Gottlieb 2019, 235–237).

Međutim, postoji saglasje da je kupac dužan da upozori prodavca na postojanje posebnih standarda u svojoj državi ako su oni viši nego standardi u državi prodavca, osim ukoliko se od prodavca može očekivati da već poseduje takva saznanja (Schwenzer 2016, 604; Gillette, Walt 2016, 226). Sa druge strane, kada su u pitanju „standardi javnog prava“ (na primer, zakoni koji regulišu pitanja zaštite potrošača, životne sredine, radnika itd.) (Schwenzer 2016, 604; Brunner, Gottlieb 2019, 235) opšteprihvaćen je stav da se za relevantne standarde uzimaju standardi države prodavca, jer se od prodavca ne može očekivati da bude upoznat sa takvim standardima u državi kupca (Schwenzer 2016, 604–605; Brunner, Gottlieb 2019, 237; Pavić, Đorđević 2008, 592). U ovoj situaciji kupac je takođe dužan da upozori prodavca na postojanje standarda, osim ukoliko nije izvesno da su mu već poznati (Schwenzer 2016, 605; Brunner, Gottlieb 2019, 237).

Ovo pravilo je potvrđeno od strane austrijskog Vrhovnog suda⁷. Naime, spor je nastao između austrijskog prodavca zaleđenog mesa i srpskog kupca, budući da kvalitet mesa nije zadovoljavao standarde u Srbiji i kupac nije mogao da uveze meso. U svojoj odluci, sud je naglasio da je kupac bio dužan da obavesti prodavca o postojanju posebnih standarda, ukoliko se oni razlikuju od važećih standarda u državi prodavca, jer se od prodavca ne može očekivati da bude upoznat sa njihovom sadržinom⁸. Sa druge strane, u sporu nastalom povodom neispravne medicinske opreme⁹, okružni sud u Luizijani je zaključio da kupac nije dužan da upozori prodavca na postojanje određenih standarda kada se od prodavca očekuje da je već upoznat sa njima ili mu oni moraju biti poznati. U ovom slučaju prodavac je posedovao ogranak u državi kupca i zbog toga je, prema mišljenju suda, morao biti upoznat sa važećim standardima pre zaključenja ugovora¹⁰.

Prilikom utvrđivanja merodavnog relevantnog standarda, teorija i sudska praksa stoje na stanovištu da relevantni standard, bilo standard kvaliteta ili „standard

7 Oberster Gerichtshof Austria 25 January 2006, 7 Ob 302/05w.

8 Oberster Gerichtshof Austria 25 January 2006, 7 Ob 302/05w.

9 U.S. District Court, E.D., Louisiana 17 May 1999 Civ. A. 90–0380.

10 U.S. District Court, E.D., Louisiana 17 May 1999 Civ. A. 90–0380.

javnog prava“, treba utvrditi tumačenjem u svakom konkretnom slučaju (Schwenzer 2016, 603–605; Brunner, Gottlieb 2019, 238).

Roba mora biti podobna za naročitu svrhu koja je prodavcu izričito ili prećutno stavljena do znanja. Bečka konvencija ne zahteva od stranaka da se u ugovoru sporazumeju o naročitoj svrsi, već prihvata „manje restriktivan“ (Schwenzer 2016, 607) kriterijum koji podrazumeva da je prodavac imao saznanja (Schwenzer 2016, 607; Brunner, Gottlieb 2019, 239; Kröll 2011, 176). Kupac može na izričit ili prećutan način skrenuti pažnju prodavca na naročitu svrhu, ali u svakom slučaju to mora uraditi u trenutku zaključenja ugovora, budući da se naknadna obaveštavanja ne uvažavaju (Schwenzer 2016, 607–608; Mullis, Huber 2007, 138; Brunner, Gottlieb 2019, 238). Prećutno informisanje prodavca smatra se „dovoljnim ukoliko bi razumni prodavac mogao da prepozna da se radi o naročitoj svrsi iz okolnosti slučaja“ (Schwenzer 2016, 607; vidi još Mullis, Huber 2007, 138–139; Brunner, Gottlieb 2019, 239). Od kupca se očekuje da se osloni na stručnost i prosuđivanje prodavca ukoliko je prodavac stručan u svojoj oblasti, čak i u situaciji kada kupac poseduje određena znanja (Schwenzer 2016, 608; Mullis, Huber 2007, 139; Brunner, Gottlieb 2019, 239). Međutim, kupac se razumno može osloniti na prodavca „samo u onoj meri u kojoj se od konkretnog prodavca može očekivati, u zavisnosti od njegove stručnosti i prosuđivanja“ (Schwenzer 2016, 609). Prema presudi suda u Torinu, kupac se ne može razumno osloniti na prodavca u situaciji kada je i sam iskusan operator i kada je prodavcu dao specifične informacije u vezi sa kvalitetom robe¹¹.

U slučaju kada roba nije podobna za naročitu svrhu koja je prodavcu izričito ili prećutno stavljena do znanja, ali je podobna za svrhe za koje se roba iste vrste uobičajeno koristi, smatra se da i dalje postoji povreda člana 35(2)(b) Bečke konvencije, budući da se prioritet daje naročitoj svrsi za koju roba treba da bude podobna (Schwenzer 2016, 600; Mullis, Huber 2007, 135).

Član 35(2)(v) Bečke konvencije reguliše prodaju po uzorku ili modelu. Samim predlaganjem uzorka ili modela prodavac garantuje kupcu da roba poseduje određene kvalitete (Schwenzer 2016, 609; Brunner, Gottlieb 2019, 241; Flechtner 2021, 450), budući da je njihova „svrha da opišu i identifikuju“ (Mullis, Huber 2007, 139) robu. Dakle, roba će se smatrati nesaobraznom ukoliko ne poseduje kvalitete robe koje je prodavac kupcu predložio u vidu uzorka ili modela¹².

Prodavac će biti odgovoran i za kvalitete koji mogu biti utvrđeni samo detaljnom analizom uzorka (Mullis, Huber 2007, 140). Međutim, neophodno je napomenuti da Bečka konvencija reguliše slučaj kada je prodavac taj koji predlaže uzorak ili model, a ne kupac (Schwenzer 2016, 610; Mullis, Huber 2007, 140). U teoriji

11 ALAKart Kft. v. Pizzul S.r.l., Tribunale di Trieste 17 July 2019, 2640/2016.

12 Član 35(2)(v) Bečke konvencije.

postoje dva pristupa kada kupac predloži uzorak ili model. Jedni autori smatraju da pravilo iz člana 35(2)(v) Bečke konvencije treba analogno primeniti (Mullis, Huber 2007, 140), dok drugi smatraju da su se na taj način stranke prećutno dogovorile da robe ima karakteristike uzorka ili modela na osnovu člana 35(1) Bečke konvencije (Schwenzer 2016, 610). U svakom slučaju, član 35(2)(v) Bečke konvencije ima prioritet u odnosu na članove 35(2)(a) i 35(2)(b) Bečke konvencije (Schwenzer 2016, 610; Brunner, Gottlieb 2019, 241; Mullis, Huber 2007, 140).

Konačno, prodavac će biti odgovoran ukoliko roba nije pakovana ili zaštićena na uobičajen način za takvu robu, ili u odsustvu takvog načina, na odgovarajući način¹³. Način na koji se roba uobičajeno pakuje zavisi od grane trgovine i od svrhe pakovanja, a odgovarajući način se ceni prema „vrsti robe, trajanju i vrsti prevoza, klimatskim uslovima“ (Schwenzer 2016, 611; Mullis, Huber 2007, 141; Brunner, Gottlieb 2019, 241–242).

4. OSLOBAĐANJE PRODAVCA OD ODGOVORNOSTI ZA NESAOBRAZNOST ROBE

Postojanje nesaobraznosti robe predstavlja povredu ugovora, te prodavac snosi odgovornost. Kako ne bi izgubio pravo da se poziva na nesaobraznost robe, kupac je dužan da u roku obavesti prodavca o postojanju nesaobraznosti, navodeći prirodu nedostatka.¹⁴

Pored toga, član 35(3) Bečke konvencije predviđa da prodavac neće odgovarati za nesaobraznost robe iz člana 35(2) Bečke konvencije „ako je u vreme zaključenja ugovora kupac znao za tu nesaobraznost ili mu ona nije mogla biti nepoznata“.

Iz navedenog člana vidimo da se prodavac može osloboditi odgovornosti za nesaobraznost robe prema objektivnim kriterijuma sadržanim u članu 35(2) Bečke konvencije. Pravna teorija stoji na stanovištu da član 35(3) Bečke konvencije ne treba analogno primeniti na situacije kada postoji nesaobraznost robe prema članu 35(1) Bečke konvencije, budući da je nesaobraznost robe u toj situaciji pitanje tumačenja ugovora između stranaka (Mullis, Huber 2007, 142; Schwenzer 2016, 614–615).

Kupac nije u obavezi da pre zaključenja ugovora pregleda robu i prodavac mu ne može takvu obavezu nametnuti sa ciljem da se oslobodi odgovornosti (Schwenzer 2016, 613–614). Međutim, ukoliko prodavac pozove kupca da pregleda robu i upozori ga na moguće postojanje nesaobraznosti, a kupac odbije da pregleda robu,

¹³ Član 35(2)(d) Bečke konvencije.

¹⁴ Vidi član 39 Bečke konvencije.

kupac gubi pravo da se kasnije poziva na nesaobraznost robe koja bi bila očigledna prilikom pregleda (Schwenzer 2016, 614; Mullis, Huber 2007, 143).

Bečka konvencija u ovom članu ne reguliše pitanje nesavesnosti prodavca (Schwenzer 2016, 614; Fišer-Šobot 2011, 336), ali prema stavu sudske prakse¹⁵, primenom članova 7(1) i 40 Bečke konvencije, nesavestan prodavac će odgovarati za nesaobraznost robe „čak i kada kupac nije mogao biti nesvestan nesaobraznosti“ (Mullis, Huber 2007, 143; vidi i Schwenzer 2016, 614; Brunner, Gottlieb 2019, 243), odnosno čak i kad je „kupac postupao sa grubom nepažnjom“ (Fišer-Šobot 2011, 337).

5. PRAVNI REŽIM ZAKONA O OBLIGACIONIM ODNOSIMA I UTICAJ BEČKE KONVENCIJE NA DOMAĆE PROPISE

Kao što je rečeno, postoji „paralelizam pravila relevantnih za ugovor o prodaji“ (Perović Vujačić 2020, 23). Pravila Bečke konvencije se primenjuju na međunarodnu prodaju robe, a pravila ZOO-a „na prodaju sa isključivo unutrašnjim obeležjima“ (Perović Vujačić 2020, 22). Međutim, istraživanja u svakom slučaju pokazuju neadekvatnu i nedovoljnu primenu Bečke konvencije od strane srpskih sudova (Đorđević 2012, 267).

Kada se uporedi pojam (ne)saobraznosti robe prema Bečkoj konvenciji i pojam materijalnog nedostatka prema Zakonu o obligacionim odnosima, primećuju se određene sličnosti, ali i razlike (Perović 2003, 335).

Član 478 ZOO-a propisuje odgovornost prodavca za materijalne nedostatke, a član 479 predviđa da materijalni nedostatak postoji „1) ako stvar nema potrebna svojstva za njenu redovnu upotrebu ili za promet; 2) ako stvar nema potrebna svojstva za naročitu upotrebu za koju je kupac nabavlja, a koja je bila poznata prodavcu, ili mu je morala biti poznata; 3) ako stvar nema svojstva i odlike koje su izričito ili prećutno ugovorene, odnosno propisane; i 4) kad je prodavac predao stvar koja nije saobrazna uzorku ili modelu, osim ako su uzorak ili model pokazani samo radi obaveštenja“.

Kao što vidimo, objektivni kriterijumi prema kojima se saobraznost robe supsidijarno ceni, sadržani u članu 35(2) Bečke konvencije, u izvesnoj meri se podudaraju sa objektivnim kriterijumima za određenje pojma materijalnih nedostataka, sadržanim u članu 479 ZOO-a. Oba režima predviđaju odgovornost prodavca ukoliko roba nije saobrazna uzorku ili modelu, kao i ukoliko roba nema potrebna svojstva za redovnu upotrebu, odnosno nije podobna za svrhe za koje se roba iste vrste

15 Oberlandesgericht Köln (Court of Appeal Cologne), 21 May 1996, 22 U 4/96.

uobičajeno koristi. Iako se prema pravilima Bečke konvencije saobraznost primarno određuje prema subjektivnom kriterijumu sadržanom u ugovoru između strana i ZOO predviđa da će materijalni nedostatak postojati kada „stvar nema svojstva i odlike koje su izričito ili prećutno ugovorene, odnosno propisane“¹⁶.

Sa druge strane, Bečka konvencija usvaja širi pojam (Perović Vujačić 2020, 58) (ne)saobraznosti robe u odnosu na pojam materijalnih nedostataka prema ZOO-a, budući da režim Bečke konvencije obuhvata i razlike u količini, isporuku *aliud-a* i nedostatke u pakovanju robe. Razlike su takođe primetne kada je u pitanju naročita upotreba, odnosno svrha jer se rešenje ZOO-a „čini se jednostavnijom i prihvatljivijom sa stanovišta pravne sigurnosti“ (Perović Vujačić 2020, 61) u odnosu na rešenje člana 35(2)(b) Bečke konvencije.

Bečka konvencija predstavlja „najuspešniji instrument unifikacije privatnog prava“ (Pavić, Đorđević 2008, 261) i kao takva, svojim rešenjima uticala je na mnoge reforme na međunarodnom nivou, ali i u nacionalnim zakonodavstvima (Pavić, Đorđević 2008, 263). Komisija za izradu Građanskog zakonika Republike Srbije još 2007. godine naznačila „da Bečka konvencija predstavlja jedan od polaznih osnova za izradu dela Građanskog zakonika o obligacijama“ (Perović Vujačić 2020, 19; vidi i Đorđević 2012, 265) i da „Prednacrt Građanskog zakonika Republike Srbije, u delu koji se odnosi na obligacione odnose, na više mesta predlaže izmene u skladu sa odgovarajućim rešenjima Bečke konvencije“ (Perović Vujačić 2020, 19–20). Pored toga, odredbe predloženog Prednacrta Građanskog zakonika na nekim mestima direktno upućuju na primenu pravila Bečke konvencije (Perović Vujačić 2020, 24). Tako, razmatralo se proširenje pojma materijalnih nedostataka na razlike u količini, kao i na predaju druge stvari ili predaju stvari druge vrste, što bi dovelo do dodatnog približavanja rešenja Bečke konvencije i ZOO-a.

Ne ulazeći u detaljnu analizu pravila tumačenja prema Bečkoj konvenciji i prema ZOO-a, autor je saglasan sa stavom da bi tumačenje Bečke konvencije u duhu nacionalnog prava bilo nepravilno (Đorđević 2012, 270; Pavić, Đorđević 2008, 270; Perović Vujačić 2020, 24). Sa druge strane, uzimajući u obzir značaj Bečke konvencije i njenu široku primenu u praksi, ogroman broj stranih sudskih i arbitražnih odluka koje analiziraju pojam saobraznosti robe, opsežnost literature koja proučava i analizira njene odredbe (Pavić, Đorđević 2008, 261; Tomić 2019, 99), kao i nezamisljiv uticaj Bečke konvencije na Prednacrt Građanskog zakonika i sličnost rešenja Bečke konvencije i rešenja ZOO-a, autor podržava stav da je (i dalje) neophodno bolje upoznavanje „svih relevantnih učesnika na srpskom tržištu s njenom sadržinom“ (Pavić, Đorđević 2008, 274–275), sa ciljem adekvatne primene rešenja Bečke konvencije. U prilog tvrdnji govori i činjenica da stepen primene odredaba Bečke

16 Član 479 tačka 3 Zakona o obligacionim odnosima.

konvencije od strane domaćih sudova još uvek nije na zadovoljavajućem nivou (Perović Vujačić 2020, 23–25).

6. ZAKLJUČAK

Pitanje određenja pojma saobraznosti robe je jedno od najsloženijih i najčešćih pitanja koje se javljaju pred sudovima i arbitražnim tribunalima. U zavisnosti od toga da li postoji nesaobraznost robe i da li ona predstavlja bitnu povredu ugovora, kupac može pod određenim uslovima¹⁷, zahtevati sniženje cene, isporuku druge robe kao zamenu, otklanjanje nedostatka od strane prodavca ili raskid ugovora i naknadu štete¹⁸. Dakle, utvrđivanje nesaobraznosti robe može imati veoma ozbiljne posledice po sam ugovor i po obe ugovorne strane.

Kao što smo videli, Bečkom konvencijom usvojen je jedan sveobuhvatni pojam saobraznosti robe koji supsumira količinu robe, njen kvalitet, poreklo, vrstu, uobičajenu i naročitu svrhu, kao i pakovanje i zaštitu robe. Budući da utvrđivanje nesaobraznosti robe umnogome zavisi od okolnosti slučaja i tumačenja ugovora, pred sudovima i arbitražnim tribunalima ostaje težak zadatak.

Autor smatra da bi dodatno približavanje rešenja Bečke konvencije i rešenja nacionalnog zakonodavstva olakšalo ovaj zadatak domaćim sudovima, uzimajući u obzir već postojeći visok stepen sličnosti propisa, kao i vreme njihovog donošenja, i imajući u vidu laku dostupnost strane literature i stranih sudskih i arbitražnih odluka koji se tiču primene Bečke konvencije. Iako nema mesta bez-rezervnoj primeni analogije, obimnost strane literature može biti od pomoći u vidu smernica prilikom tumačenja konkretnog ugovora, ali važnost izučavanja ove materije u svakom slučaju iziskuje veći angažman domaće pravne misli na ovom polju. Koliki će zapravo uticaj rešenja Bečke konvencije imati na dalji razvoj domaćih propisa, vreme će pokazati.

17 Vidi član 39 Bečke konvencije.

18 Vidi članove 25, 36–44, 46, 49, 50, 51, 74 Bečke Konvencije.

LITERATURA

1. Brunner, Christoph; Gottlieb Benjamin. 2019. *Commentary on the UN Sales Law (CISG)*. Alphen aan den Rijn: Kluwer Law International.
2. De Luca, Villy. 2015. „The Conformity of the Goods to the Contract in International Sales“. *Pace International Law Review*. 27 (1): 163–257.
3. Đorđević, Milena. 2012. „Konvencija UN o ugovorima o međunarodnoj prodaji robe u srpskom pravu i praksi: iskustva i perspektive“. *Anali Pravnog fakulteta u Beogradu* 60: 256–275.
4. Fišer-Šobot, Sandra. 2008. „Ugovorno određenje saobraznosti robe“. *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Novom Sadu* 1–2/2008: 737–750.
5. Fišer-Šobot, Sandra. 2011. „Nesaobraznost robe za koju prodavac ne odgovara“. *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Novom Sadu* 2/2011: 327–340.
6. Flechtner, Harry M. 2021. *Honnold's Uniform Law for International Sales under the 1980 United Nations Convention*. Alphen aan den Rijn: Kluwer Law International.
7. Gillette, Clayton P.; Walt, Steven D. 2016. *The UN Convention on Contracts for the International Sale of Goods: Theory and Practice*. Cambridge University Press.
8. Jovanović, Nebojša; Radović, Vuk; Radović, Mirjana. 2021. *Trgovinsko pravo*. Beograd: Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu.
9. Kröll, Stefan. 2011. „The Burden of Proof for the Non-conformity of Goods Under Art. 35 CISG“. *Anali Pravnog fakulteta u Beogradu* 3/2011: 162–180.
10. Lookofsky, Joseph M. 2022. *Understanding the CISG*. Alphen aan den Rijn: Kluwer Law International.
11. Mullis, Alastair; Huber, Peter. 2007. *The CISG: A New Textbook for Students and Practitioner*. Munich; Sellier European Law Publishers.
12. Pavić, Vladimir; Đorđević, Milena. 2008. „Primena Bečke konvencije u arbitražnoj praksi Spoljnotrgovinske arbitraže pri Privrednoj komori Srbije“. *Pravo i privreda* 5–8/2008: 510–566.
13. Perović, Jelena. 2003. „Nesaobraznost robe kao osnov neizvršenja ugovora o prodaji“. *Pravo i privreda* 5–8/2003: 332–343.
14. Perović, Jelena. 2012. „Odgovornost za nesaobraznost robe prema Konvenciji UN o međunarodnoj prodaji robe i odgovornost za materijalne nedostatke prema nacionalnim zakonima zemljama regiona“. *Forum za građansko pravo za jugoistočnu Evropu* 2012: 73–84.
15. Perović Vujačić, Jelena. 2020. „Unifikacija prava međunarodne prodaje i pravna sigurnost“. *Zbornik radova Kopaoničke škole prirodnog prava Slobodan Perović* 2020: 7–175.
16. Schwenzer, Ingeborg. 2016. *Schlechtriem & Schwenzer: Commentary on the UN Convention on the International Sale of Goods*. Oxford: Oxford University Press.
17. Tomić, Ljubica. 2019. „Primena Konvencije UN o ugovorima o međunarodnoj prodaji robe“. *Branič* 1–2/2019: 90–100.

Child Labour: International Standards on Protection Against Abuse of Child Labour and the Labour Law Position of Minors in the Republic of Serbia

Milena Mirković

University of Belgrade Faculty of Law

UDK 349.22:341.231.14

0009-0009-4100-6656

Cite this article:

Mirković, Milena. 2/2025. Zlou-
potreba dečijeg rada: Međuna-
rodni standardi i radnopravni
položaj maloletnika u Republici
Srbiji. *Eudaimonia – Journal of
Legal, Political and Social Theory
and Philosophy* 9: 68–85

DOI: 10.51204/IVRS_25204A

Key words:

- Child Labour
- Labour Exploitation
- International Labour Law
- Republic of Serbia

Author for correspondence:

Milena Mirković,
milenamirkovich@gmail.com

The article aims to provide an analysis of the phenomenon of child labour through several inter-related legal areas. The concept of child labour is examined, distinguishing between acceptable and unacceptable forms of children's work, in accordance with international standards and Serbian legislation. The article presents the historical development of legal protection for children from hazardous work, along with an analysis of key moments that have shaped contemporary understanding and regulation of this phenomenon. Particular attention is given to the activities of international organizations, such as UNICEF and the ILO, that focus on protecting children's rights and combating child labour, emphasizing their contributions through normative acts, campaigns, policies, and monitoring mechanisms. The paper analyzes the labour rights of minors in the Republic of Serbia, including an overview of the legal norms that regulate the possibilities and conditions for employing children, in accordance with the Labor Law and other relevant sources of Serbian law. Special attention is devoted to the abuse of child labour in the Republic of Serbia, along with an analysis of the legal and institutional challenges faced by competent authorities in combating this issue, as well as recommendations for improving the legal framework and the effectiveness of law enforcement.

Zloupotreba dečijeg rada: Međunarodni standardi i radnopravni položaj maloletnika u Republici Srbiji

Milena Mirković

Univerzitet u Beogradu – Pravni fakultet

UDK 349.22:341.231.14

0009-0009-4100-6656

Referenca:

Mirković, Milena. 2/2025. Zloupotreba dečijeg rada: Međunarodni standardi i radnopravni položaj maloletnika u Republici Srbiji. *Eudaimonia – Journal of Legal, Political and Social Theory and Philosophy* 9: 68–85

DOI: 10.51204/IVRS_25204A

Ključne reči:

- Zloupotreba dečijeg rada
- Radna eksploatacija
- Međunarodno radno pravo
- Republika Srbija

Autor za korespondenciju:

Milena Mirković,
milenamirkovich@gmail.com

Ovaj rad ima za cilj da pruži analizu fenomena dečijeg rada kroz više međusobno povezanih pravnih oblasti. Razmotren je pojam dečijeg rada, pri čemu se pravi razlika između prihvatljivih i neprihvatljivih oblika radnog angažovanja dece, u skladu sa međunarodnim pravnim standardima i domaćim zakonodavstvom. Nakon toga je sumarno ukazano na važnije tačke istorijskog razvoja pravne zaštite dece od opasnog rada, uz analizu pravnih normi koje su oblikovale savremeno razumevanje i regulisanje ove pojave. Posebna pažnja je posvećena delatnosti međunarodnih organizacija, kao što su UNICEF i Međunarodna organizacija rada, koje se bave suzbijanjem najgorih oblika dečijeg rada, sa naglaskom na njihov doprinos kroz normativne akte, kampanje, politike i nadzorne mehanizme. Rad analizira i radnopravni položaj maloletnika u Republici Srbiji, uz pregled zakonskih normi koje regulišu mogućnosti za zaposlenje i uslove rada dece, u skladu sa Zakonom o radu i drugim merodavnim pravnim propisima. Posebna pažnja je posvećena zloupotrebi dečijeg rada u Republici Srbiji, uz analizu pravnih i institucionalnih izazova s kojima se suočavaju nadležne institucije u borbi protiv ove pojave, kao i preporukama za unapređenje pravnog okvira i efikasnosti sprovođenja zakona.

1. UVOD

Zloupotreba dečijeg rada, pojam poznat i kao eksploatacija dece, predstavlja jedan od najozbiljnijih problema savremenog društva. Iako se vremenom menjao u oblicima i razmerama, njegova suština ostaje ista – uskraćivanje osnovnih prava detetu, uključujući pravo na obrazovanje, razonodu, zdrav razvoj i bezbrižno detinjstvo (Humbert 2009, 18). Ta pojava nije rezervisana samo za nerazvijene zemlje, već je prisutna i u razvijenim društvima, često prikrivena i ignorisana. Upravo zbog toga, razumevanje dečijeg rada zahteva sveobuhvatan pristup koji uzima u obzir istorijske, ekonomske, kulturne i pravne činioce.

Zloupotreba dečijeg rada ima duboke korene u istoriji i društvenim strukturama, još od vremena industrijske revolucije, kada su deca masovno korišćena kao jeftina radna snaga. Iako su brojni međunarodni pravni instrumenti usmereni ka njegovom iskorenjivanju, milioni dece širom sveta i dalje su izloženi različitim oblicima prinudnog i opasnog rada. Uzroci su višestruki — siromaštvo, niska obrazovna struktura roditelja, nedostatak zakonske zaštite, ali i društvena ravnodušnost prema položaju deteta.

Ovaj rad ima za cilj da pruži analizu fenomena dečijeg rada kroz više međusobno povezanih oblasti. U prvom delu biće razmatran pojam dečijeg rada, pri čemu će biti napravljena razlika između prihvatljivih i neprihvatljivih oblika radnog angažovanja dece. Zatim će biti predstavljen istorijski razvoj pravne zaštite dece od zloupotrebe njihovog rada, uz prikaz ključnih trenutaka i primera koji su oblikovali današnje razumevanje i regulisanje ove pojave. Poseban deo rada biće posvećen delatnosti međunarodnih organizacija koje se bave zaštitom prava deteta i iskorenjivanjem zloupotrebe dečijeg rada, sa naglaskom na njihov doprinos kroz normativnu delatnost, kampanje, politike i monitoring. Rad će takođe obuhvatiti radnopravni položaj maloletnika u Republici Srbiji, odnosno zakonske norme koje uređuju mogućnost i uslove zaposlenja dece. Na kraju, posebna pažnja biće posvećena zloupotrebi dečijeg rada u Republici Srbiji, uključujući analizu izazova sa kojima se suočavaju nadležne institucije u borbi protiv ove pojave.

S obzirom na to da su deca najosetljivija društvena grupa i da zaštita njihovih prava mora biti prioritet svakog društva, razmatranje ove teme je od izuzetne važnosti. Samo kroz obrazovanje, podizanje svesti i efikasnu delotvornu primenu pravnih propisa moguće je obezbediti deci sigurno i dostojanstveno odrastanje, oslobođeno rada koji ugrožava njihovu budućnost.

2. POJAM I PROBLEM DEČIJEG RADA

Zloupotreba dečijeg rada predstavlja rad koji lišava decu detinjstva, dostojanstva i potencijala, šteteći njihovom fizičkom i psihičkom razvoju. Zloupotreba dečijeg rada odnosi se na rad koji je mentalno, emocionalno, socijalno i moralno štetan za dete, te negativno utiče na njegovo obrazovanje – sprečavajući pohađanje škole, odnosno prisiljavajući ga da je prerano napusti ili da je pohađa u teškim uslovima. Najteži oblici dečijeg rada uključuju ropstvo, seksualnu eksploataciju, učešće u kriminalnim aktivnostima i rad u opasnim uslovima.

Ova tema ostaje izuzetno aktuelna jer, prema procenama, čak 152 miliona dece u svetu je uključeno u rad, dok 73 miliona njih radi u uslovima koji ugrožavaju njihovo zdravlje i sigurnost, pri čemu su najviše pogođeni siromašni regioni poput Afrike, Azije i Latinske Amerike (Jovanović 2020, 3). Kulturološki gledano, zapadna društva su napredovala u zaštiti dece od eksploatacije, dok u istočnim kulturama i dalje postoji tendencija ranog uključivanja dece u rad. U tom smislu, zakonodavstvo mora da uzme u obzir ne samo pravnu sposobnost, već i razvojne karakteristike dece, uključujući nezrelost njihovog kognitivnog sistema.

Kada je pak reč o prihvatljivim oblicima rada dece, on je dopušten samo uz obezbeđivanje njihove posebne radnopravne zaštite (Jašarević 2020, 6). Posebna zaštita maloletnika na radu, pritom, ne predstavlja diskriminaciju, već društvenu nužnost. Dečiji organizam je fizički i mentalno ranjiviji, te je njihova zaštita temelj zdravog društvenog razvoja. Deca koja su žrtve dečjeg rada postaju „berači tuđe čokolade“, kako u bukvalnom, tako i u metaforičkom smislu, a budući da plodove mučnog rada, odnosno eksploatacije dece ubiraju drugi, može se zaključiti da je zloupotreba dečijeg rada antiteza ljudskom dostojanstvu, kao osnovu svih ljudskih prava i sloboda (Kuzminac 2023, 150). Zloupotreba dečijeg rada predstavlja, naime, suprotnost ljudskom dostojanstvu, jer plodove rada deteta često ubiru drugi. Iako se određeni oblici angažovanja mogu dozvoliti, oni moraju biti strogo regulisani, uz zaštitu zdravlja, obrazovanja i razvoja deteta. Pravne norme koje pružaju dodatnu zaštitu deci nisu ograničenja, već nužni instrumenti očuvanja osnovnih ljudskih prava i dostojanstva (Kovačević 2017, 188). Dete ima pravo da raste, uči i razvija se u sigurnom okruženju – bez tereta rada koji može ugroziti njegovu budućnost.

U samoj suštini posebne radnopravne zaštite maloletnika nalazi se utvrđivanje minimalnog uzrasta za zasnivanje radnog odnosa. Može se zaključiti da je presudni razlog za obezbeđivanje posebne radnopravne zaštite maloletnika vezan za njihovu ranjivost, koja je posledica njihovih osobenih fizičkih i psihičkih svojstava, tj. činjenice da je telo maloletnika osetljivije na povećane napore, dok rizici koji postoje na

radu intenzivnije ugrožavaju njegov život, zdravlje i bezbednost nego što je to slučaj sa odraslim radnicima (Kovačević 2017, 189).

Sa druge strane, dopuštanje određenog segmenta dečijeg rada nas dovodi do zaključka da decu, ipak, treba uključiti i dati im učešće u kolektivnom životu i sticanje osnovnih sredstava za život. Pritom, ne treba gubiti iz vida da su promene koje se dešavaju u različitim sferama društva i njegovog razvoja uticale na pojavu novih oblika dečijeg rada, poput rada dece influensera (engl. *kidfluencers*), do kog dolazi kada roditelji eksploatišu decu putem društvenih mreža radi profita. Reč „influencer“ je ušla u rečnike tek 2019. godine, a danas deca neretko služe kao glavni izvor prihoda svojim porodicama, često bez adekvatne zaštite ili nadzora (Minnich 2024, 537). Premda ovaj fenomen nije još jasno prepoznat u pravnim okvirima kao oblik dečijeg rada, može se konstatovati da ima sve njegove karakteristike, zbog čega bi ova siva zona morala biti zakonski uređena, kako bi se zaštitila prava deteta i sprečila eksploatacija njegovog rada.

3. ISTORIJSKI RAZVOJ ZAŠTITE OD DEČIJEG RADA

Dečiji rad je prisutan tokom cele istorije, od antičkog doba pa sve do danas, ali je u poslednjih nekoliko decenija postao predmet globalne zabrinutosti. Razni su uzroci eksploatacije dečijeg rada. Prema nekim mišljenjima preovlađujući razlog je siromaštvo u određenim sredinama, te se deca, umesto u školu, upućuju na rad. Drugo mišljenje se bazira na kulturološkim standardima u određenim sredinama, budući da u tradicionalnim zajednicama roditelji neretko usmeravaju decu od školovanja ka zanatu kojim se ta porodica tradicionalno bavi (Patrinos, Siddiqi 1995, 1–5). Treće mišljenje se odnosi na makoroekonomske razloge. Najčešće se odnosi na mnogoljudne zemlje u Aziji iz kojih dolazi do 80% proizvoda. Tehnička obrazovanost je niska a dostupnost jeftine radne snage je velika.

U XIX veku, tokom industrijske revolucije, deca su često radila odnosno bila eksploatisana u fabrikama, rudnicima i na poljima pod teškim uslovima. Praksa takve vrste je bila podstaknuta ekonomskim interesima, budući da su deca bila lakše dostupna i jeftinija radna snaga. To je izazvalo saosećanje javnosti i nastojanje da se deci priušti poseban vid zaštite, najpre u Engleskoj, utvrđivanjem minimalnog uzrasta za zapošljavanje 1833. godine, a engleski primer sledile su i druge evropske države (Kovačević 2021, 537). Početkom XX veka mnoge države su započele reforme, kako bi ograničile ili zabranile iskorišćavanje dečijeg rada. To je prevashodno bilo uključeno u bilateralne ugovore između zemalja potpisnica koji i danas imaju svoju snagu (Lubarda 2021, 15).

Najznačajniji međunarodni standardi u oblasti zapošljavanja maloletnika razvijeni su pod okriljem Međunarodne organizacije rada (u daljem tekstu: MOR). Ipak, inicijative za međunarodnu regulaciju dečjeg rada postojale su i pre njenog osnivanja, pre svega kao odgovor na eksploataciju dece u industrijskim preduzećima nakon industrijske revolucije. U tom kontekstu ističu se pojedinačni naponi mislilaca poput Roberta Ovena, Žeroma-Adolfa Blankija i Karla Marksa (Lieten 2010, 444).

Nadalje, 1923. godine, organizacija „Spasimo decu“ (*Save the children*) donela je Deklaraciju o pravima deteta, koja je bila izuzetno napredna, pogotovo za dvadesete godine prošlog veka. Deklaracija je prvenstveno insistirala na osiguravanju odgovarajućih uslova za zdrav i normalan razvoj deteta, kao preduslov delotvornosti svih ostalih prava i preuzimanja obaveza deteta. Pored toga, postojala je i potreba za obezbeđivanjem zaštite sve dece. Taj zahtev danas deluje kao nešto što se podrazumeva, ali koji je u tom periodu bio izuzetno bitan, pogotovo pošto poslodavci nisu vodili računa o zaštiti zdravlja dece koju su radno angažovali, te je takav maltretman doveo do velikog broja smrtnih slučajeva, obolevanja, kao i ozbiljnih povreda na radu.

Međutim, kulminacijom događaja na svetskom nivou i njihovom eskalacijom u Prvi svetski rat, ponovo su se javili ozbiljni problemi vezani za angažovanje dece (slanje dece u vojsku na ratište itd.). Nakon završetka Prvog svetskog rata, zahvaljujući delatnosti MOR, koja je osnovana 1919. godine, pod okriljem Društva naroda, započeo je rad na zaštiti dece od najgorih oblika dečijeg rada. Taj proces obeležio je postepen, ali stalan napredak na normativnom planu, nažalost, uz konstantan raskorak između normativnog i stvarnog.

4. DELATNOST MEĐUNARODNIH ORGANIZACIJA OD ZNAČAJA ZA ISKORENJIVANJE ZLOUPOTREBA DEČIJEG RADA

Na međunarodnom planu postoji čitav niz inicijativa i organizacija koje se aktivno zalažu za suzbijanje i konačno iskorenjivanje zloupotrebe dečijeg rada. Ključnu ulogu u ovom domenu imaju Ujedinjene nacije, prvenstveno kroz Konvenciju o pravima deteta, kao i MOR, koja je kroz svoj dugogodišnji rad razvila brojne standarde i programe usmerene ka zaštiti dece od radne eksploatacije. Osim njih, važne aktivnosti sprovode i organizacije poput Organizacije Ujedinjenih nacija za obrazovanje, nauku i kulturu (u daljem tekstu: UNESCO) i Dečijeg fonda Ujedinjenih nacija (u daljem tekstu: UNICEF), koji kroz obrazovne i humanitarne programe dodatno doprinose borbi protiv zloupotrebe dečijeg rada.

MOR je osnovana kao deo mirovnih napora nakon Prvog svetskog rata. Od 1946. godine deluje kao specijalizovana agencija Ujedinjenih nacija, i danas okuplja čak 191 državu članicu. MOR je jedina međunarodna organizacija tripartitnog karaktera, što znači da u njenom radu ravnopravno učestvuju predstavnici vlada, poslodavaca i radnika. Ipak, i pored njenog nesumnjivog autoriteta, često se u kritičkom tonu naziva „bezubim tigrom“, zbog nedostatka izvršne, odnosno represivne moći, jer se protiv država koje povređuju obaveze preuzete ratifikacijom konvencija MOR mogu primeniti samo političke, ne i pravne sankcije.

Kroz decenije postojanja, MOR je usvojila više ključnih međunarodnih konvencija koje se tiču prava deteta, među kojima su najznačajnije: Konvencija br. 138 o minimalnom uzrastu za zapošljavanje (1973) i Konvencija br. 182 o najgorim oblicima dečijeg rada (1999). Ove konvencije postavljaju jasne standarde i pravne okvire za zaštitu dece i obavezuju države članice da sprovedu mere koje će sprečiti eksploataciju dece, smanjiti siromaštvo i poboljšati pristup obrazovanju. MOR, osim što definiše pravila, sprovodi i obrazovne kampanje, pruža podršku državama u izradi politika i programa, i podiže globalnu svest o posledicama zloupotrebe dečijeg rada.

S druge strane, UNESCO je osnovana 1945. godine, sa ciljem da doprinese očuvanju mira kroz međunarodnu saradnju u oblasti obrazovanja, nauke i kulture. Sa sedištem u Parizu i članstvom od 195 država, UNESCO je ključni akter u promovisanju obrazovanja kao sredstva borbe protiv zloupotrebe dečijeg rada. Kroz projekte usmerene na univerzalno obrazovanje, posebno osnovno i inkluzivno obrazovanje, UNESCO podržava stvaranje uslova u kojima deca ne bi bila primorana na rad, već bi imala mogućnost da se školuju i razvijaju svoj potencijal.

Konačno, treba pomenuti i UNICEF, kao jednu od najvažnijih humanitarnih organizacija u svetu, koja se bavi poboljšanjem životnih uslova dece i mladih. UNICEF je prisutan u preko 190 zemalja i teritorija, a svoje aktivnosti finansira isključivo iz dobrovoljnih priloga vlada, fondacija, kompanija i građana. Njegove ključne oblasti delovanja uključuju: imunizaciju i zdravstvenu zaštitu, borbu protiv pothranjenosti, poboljšanje sanitarnih uslova, pristup obrazovanju, te zaštitu dece u vanrednim situacijama. UNICEF se aktivno bavi i borbom protiv zloupotrebe dečijeg rada, posebno kroz edukativne i preventivne kampanje, podršku porodicama u riziku i saradnju sa vladama na razvoju politika koje štite decu.

Zajedno, MOR i UNICEF su kategorizovali i identifikovali osam osnovnih oblika zloupotrebe dečijeg rada, koji se smatraju posebno rizičnim ili neprihvatljivim: rad u opasnim uslovima, rad u domaćinstvu (kada prelazi granice pomoći i postaje eksploatacija), rad na ulici, angažovanje dece u sivoj ekonomiji, dečije ropstvo i trgovina decom, korišćenje dece u oružanim sukobima, dečija prostitucija i seksualna eksploatacija, uključivanje dece u kriminalne aktivnosti (International Labour Organization 2014, 23). Poslednje četiri kategorije spadaju u najgore

oblike zloupotrebe dečijeg rada i prema međunarodnom pravu moraju biti isko-renjene bez izuzetka i odlaganja. Njihovo suzbijanje zahteva hitne i koordinisane akcije na globalnom nivou.

5. VAŽNIJI MEĐUNARODNI STANDARDI OD ZNAČAJA ZA SPREČAVANJE I KAŽNJAVANJE ZLOUPOTREBA DEČIJEG RADA

Sprečavanje radne eksploatacije dece već decenijama predstavlja predmet uređivanja brojnih međunarodnih pravnih dokumenata. Ovi izvori mogu se podeliti na univerzalne, koji proizilaze iz delovanja organizacija poput Ujedinjenih nacija i MOR, i regionalne, koje donose institucije kao što su Savet Evrope i Evropska unija (Đaković 2014, 59). Zajednički cilj svih tih dokumenata jeste uspostavljanje jasnih pravnih standarda u zaštiti dece od zloupotrebe u radnim odnosima, uz postepeno ukidanje svih oblika iskorišćavanja dečijeg rada.

Najznačajniji opšti međunarodni dokument koji postavlja temelje za zaštitu dece od eksploatacije jeste Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima, usvojena 1948. godine od strane Generalne skupštine Ujedinjenih nacija. Ona predstavlja prvi globalni pokušaj da se formulišu osnovna ljudska prava, uključujući pravo na rad, obrazovanje, zaštitu i slobodu, a time i osnovu za kasnije dokumente koji se direktno odnose na dečiji rad. To važi i za Konvenciju o pravima deteta (1989), predstavlja prvi sveobuhvatan međunarodni dokument koji se bavi pravima deteta, uključujući i zaštitu od ekonomskog iskorišćavanja i prinudnog rada. Konvencija naglašava da svako dete ima pravo na život, razvoj, obrazovanje i zaštitu od svih oblika zlostavljanja, te poziva države potpisnice da preduzmu mere kako bi se radna eksploatacija dece sprečila i sankcionisala.

Kada je pak reč o specijalizovanim agencijama Ujedinjenih nacija, jedan od ključnih aktera u borbi protiv zloupotrebe dečijeg rada jeste MOR, koja je tokom svog postojanja usvojila više važnih konvencija koje regulišu radnopravni status maloletnika i zabranjuju rad dece u štetnim i opasnim uslovima. Konvencija MOR br. 138 o minimalnom uzrastu za zapošljavanje (1973), tako, postavlja pravne temelje za borbu protiv zloupotrebe dečijeg rada, zahtevajući od država članica da odrede minimalni uzrast za ulazak dece u radni odnos. Cilj je da se deci omogući nesmetan razvoj i obrazovanje, a da se radni angažman dozvoli tek kada to ne ugrožava njihovo zdravlje i školovanje (Valticos 1979, 184). Takođe, predviđa se postepeno podizanje minimalnog uzrasta, u skladu sa razvojem društva i ekonomskim mogućnostima (Valticos 1979, 184).

Konvencija MOR br. 182 o najgorim oblicima dečijeg rada (1999) doneta je kao odgovor na rastuću zabrinutost zbog najtežih oblika eksploatacije dece, zbog čega se fokusira na zabranu i hitno iskorenjivanje oblika rada koji ugrožavaju zdravlje, bezbednost i moral dece (Petrović 2009, 260). U tu kategoriju spadaju: ropstvo i slični oblici prinudnog rada, upotreba dece u oružanim sukobima, komercijalna seksualna eksploatacija i uključivanje dece u kriminalne aktivnosti.

Konvencije MOR br. 138 i 182, naime, predstavljaju dva osnovna akta od značaja za sprečavanje zloupotrebe dečijeg rada, odnosno za zaštitu dece od radne eksploatacije. U tom kontekstu, neophodno je ukazati na specifično značenje pojma „dečiji rad“, u smislu navedenih konvencija. Naime, termin „dečiji rad“ se ne odnosi na svaki rad koji obavljaju deca, već isključivo na one oblike rada koji su zabranjeni, odnosno koji predstavljaju povredu standarda uspostavljenih Konvencijama br. 138 i 182.

Konvencija br. 138, pritom, propisuje da se kriterijumi za utvrđivanje minimalnog uzrasta za rad dece određuju u zavisnosti od prirode posla koji se detetu poverava, njegove potencijalne opasnosti po zdravlje, bezbednost i razvoj deteta, kao i u odnosu na trajanje radnog angažovanja. Posebno se naglašava razlika između lakih poslova, poslova opasne prirode i opšteg minimuma uzrasta za pristup zaposlenju. S druge strane, Konvencija br. 182 identifikuje i zabranjuje tzv. „najgore oblike dečijeg rada“, među kojima su i oni koji su tradicionalno inkriminisani u nacionalnim krivičnim zakonodavstvima. Potonja konvencija obuhvata, međutim, i širi spektar radnih angažovanja čija priroda ili uslovi rada mogu ozbiljno ugroziti zdravlje, bezbednost ili moralni integritet deteta, bez obzira na njihovu formalnu kvalifikaciju u domaćem pravu (Kovačević 2021, 541). U tom smislu, Konvencije br. 138 i 182 zajedno uspostavljaju pravni okvir za identifikaciju, prevenciju i eliminaciju štetnih oblika dečijeg rada, čime doprinose zaštiti osnovnih prava deteta i promociji njegovog sveukupnog razvoja.

Osnovna obaveza svake države koja ratifikuje Konvenciju MOR br. 138 ogleda se u utvrđivanju minimalnog uzrasta za prijem u radni odnos ili na rad, kako na svojoj teritoriji, tako i na prevoznim sredstvima registrovanim na njenoj teritoriji (Konvencija MOR br. 138, član 1). Ta obaveza ne obuhvata samo zaključenje ugovora o radu, već se odnosi i na druge oblike radnog angažovanja, te je treba široko tumačiti. To znači da nacionalno zakonodavstvo mora propisati minimalni uzrast za sve vidove rada maloletnika, uključujući i oblike rada koji se odvijaju van radnog odnosa, kako bi se obezbedila posebna zaštita dece, bez obzira na pravni osnov njihovog angažovanja.

U većini država, uključujući i Srbiju, dečiji rad je primarno regulisan zakonima o radu, koji uglavnom uređuju samo minimalni uzrast za zaključenje ugovora o radu, dok drugi oblici rada ostaju neuređeni. S tim u vezi, treba imati u vidu da

Konvencija MOR br. 138 obavezuje države da uvedu odgovarajuće zakonske mere zabrane ili ograničenja i u pogledu takvih oblika rada. Iako je ovaj pristup primenjen u relativno malom broju država (npr. Kolumbija, Luksemburg, Ujedinjeno Kraljevstvo, Švajcarska), u praksi su često dozvoljeni izuzeci (npr. privremeni poslovi, rad u domaćinstvu poslodavca, rad u poljoprivredi, ili angažovanje u porodičnim preduzećima), koji relativizuju opštu zabranu i ukazuju na potrebu uravnoteženja zaštite deteta i društvenih specifičnosti (Kovačević 2021, 548).

Pored univerzalnih dokumenata, važne uloge u regulisanju dečijeg rada imaju i regionalni mehanizmi zaštite ljudskih prava, naročito na tlu Evrope. Među njima se izdvajaju akti Saveta Evrope, počevši od Evropske konvencije za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda (1950). Iako neposredno ne uređuje zloupotrebu dečijeg rada, ova konvencija postavlja temelje za zaštitu osnovnih prava i sloboda, uključujući pravo na dostojanstven tretman i zabranu ropstva i prinudnog rada. U tom smislu, doprinosi stvaranju šireg pravnog okvira u kome se zloupotreba dečijeg rada može efikasno suzbijati. S druge strane, Evropska socijalna povelja od 1961. godine (revidirana 1996) ima poseban značaj kada je reč o uređivanju prava dece i mladih na rad i obrazovanje. Najpre treba imati u vidu katalizatorsku ulogu izvornog teksta Povelje, budući da je ona bila prvi međunarodni instrument kojim je ujednačen minimalni uzrast za rad maloletnika, nezavisno od grane ili delatnosti u kojoj su radno angažovani, kako je do tada ovo pitanje uređivano pod okriljem MOR (Schömann 2017, 292). Štaviše, Povelja je uticala na MOR u pogledu tog pitanja, te je u Konvenciji MOR br. 138 prihvaćen, upravo, pristup jedinstvenog (umesto) sektorskog utvrđivanja minimalnog uzdrasta za zasnivanje radnog odnosa (Schömann 2017, 292). Povelja, pritom, sadrži odredbe koje se odnose na zabranu zloupotrebe dečijeg rada, garantuje pravo na pravičnu naknadu i bezbedne uslove rada, ali i zaštitu dece od ekonomskog iskorišćavanja. Takođe, obavezuje države ugovornice da obezbede besplatno obrazovanje i da deci omoguće da se školuju bez potrebe da rade u štetnim ili iscrpljujućim uslovima.

Neophodno je ukazati i na činjenicu da su univerzalni međunarodni radni standardi uticali na formulisanje evropskih standarda u oblasti zaštite dece od radne eksploatacije. Evropski standardi, naime, zabranjuju zapošljavanje lica mlađih od 15 godina, ali ta zabrana nije apsolutnog karaktera. Naime, predviđeni su određeni izuzeci, koji se odnose na lake poslove, odnosno na aktivnosti koje, prema proceni, ne predstavljaju rizik po zdravlje, moralni razvoj ili obrazovanje deteta. Takav pristup usvojen je Revidiranoj evropskoj socijalnoj povelji, kao i u sekundarnom zakonodavstvu EU, pri čemu se uvažava vaspitni, socijalni i ekonomski značaj rada za razvoj deteta. U tom smislu, apsolutna zabrana rada dece mlađe od 15 godina ocenjuje se ne samo kao praktično neodrživa, već i kao potencijalno kontraproduktivna. Kao ilustrativni primeri mogu se navesti aktivnosti poput pomaganja roditel-

ljima u porodičnom preduzeću ili povremenog rada tokom školskog raspusta radi sticanja džeparca. Time se potvrđuje načelo diferenciranog pristupa, koje uvažava osobene okolnosti pod kojima se rad odvija, a ne samo biološki uzrast deteta, pri čemu se zaštita od zloupotreba dečijeg rada usklađuje sa pravom na razvoj i učešće u društvenim i ekonomskim aktivnostima koje ne ugrožavaju njegovo blagostanje (Kovačević 2021, 543).

U zaključku, može se reći da međunarodni i regionalni pravni okvir predstavlja ju snažan temelj za borbu protiv zloupotrebe dečijeg rada. Međutim, stvarna efikasnost delotvornosti ovih instrumenata zavisi od političke volje država da ih dosledno primenjuju, razvijaju adekvatne strategije i aktivno rade na prevenciji siromaštva i nejednakosti – osnovnih uzroka zloupotrebe dečijeg rada.

6. RADNOPRAVNI POLOŽAJ MALOLETNIKA U REPUBLICI SRBIJI

6.1. Pravni okvir

Republika Srbija je ratifikovala sve važne konvencije koje se odnose na zabranu zloupotrebe dečijeg rada i regulaciju rada maloletnika, dakle Konvenciju UN o pravima deteta¹, kao i dve konvencije MOR: Konvenciju br. 138 o minimalnom uzrastu za zasnivanje radnog odnosa² i Konvenciju br. 182 o zabrani najgorih oblika dečijeg rada³. Ustavom i Zakonom o radu⁴ je zajamčena potpuna zaštita porodice i dece, i utvrđeni metodi borbe protiv radne eksploatacije dece, tj. zabrane zloupotrebe dečijeg rada.

Ustav Republike Srbije⁵ iz 2006. godine jasno određuje zaštitu dece i maloletnika i zabranu zloupotrebe dečijeg rada kao jedan od prioritetnih pitanja kojima se država ima baviti. Prema odredbama Ustava, zabranjeno je zapošljavanje dece mlađe od 15 godina, dok mlađi od 18 godina ne mogu raditi na poslovima štetnim

1 Convention on the Rights of the Child, General Assembly of the United Nations, adopted and opened for signature, ratification and accession by General Assembly Resolution 44/25 of 20 November 1989, entry into force 2 September 1990, in accordance with Article 49.

2 Minimum Age Convention No. 138, General Conference of the International Labour Organisation, adopted 26 June 1973, entry into force 19 June 1976 in accordance with Article 12.

3 Worst Forms of Child Labour Convention No. 182, General Conference of the International Labour Organisation, adopted on 17 June 1999, entry into force 19 November 2000 in accordance with Article 10.

4 Zakon o radu, Sl. glasnik RS, br. 24/2005, 61/2005, 54/2009, 32/2013, 75/2014, 13/2017 – odluka US, 113/2017, 95/2018 – autentično tumačenje i 109/2025 – dr. zakon.

5 Ustav Republike Srbije, Sl. glasnik RS, br. 98/2006 i 115/2021.

po zdravlje ili moral. U vanrednim okolnostima moguće je odstupanje od određenih prava, ali ne i od osnovnih prava deteta. Naime, prema čl. 202 Ustava, u slučaju vanrednog ili ratnog stanja, dozvoljena su odstupanja od ljudskih prava zajamčenih tim Ustavom, te i od prava iz čl. 66 st. 4 – da je zabranjen rad deci mlađoj od 15 godina, te da deca mlađa od 18 godina ne mogu raditi na štetnim poslovima po njihovo zdravlje ili moral, a nisu dozvoljena odstupanja od prava deteta iz čl. 38 i čl. 64. Naime, prema čl. 202 Ustava, ekonomska i socijalna prava dece vezana za rad i zapošljavanje iz čl. 66 Ustava ne smatraju se apsolutno zaštićenim pravima u smislu čl. 202, već su u slučaju vanrednog ili ratnog stanja, dozvoljena odstupanja od tih Ustavom zajamčenih ljudskih prava. Ipak, ostaje sporno da li to odstupanje podrazumeva kako odstupanje od zabrane rada dece mlađe od 15 godina, tako i odstupanje od zabrane rada dece mlađe od 18 godina na štetnim poslovima, budući da se iz ustavnih odredaba ne vidi jasan odgovor, a svakako bi *de lege ferenda* to pitanje trebalo precizno urediti, naravno, u smeru nedvosmislene zaštite dece od zloupotrebe njihovog rada (Jovanović 2019, 13).

Kroz istoriju, granica za „radnu zrelost“ pomerala se naviše, prateći kraj obaveznog obrazovanja. Danas se, po pravilu, rad može započeti najranije sa 15 godina, uz saglasnost zakonskog zastupnika. Ipak, pitanje roditeljske saglasnosti može biti kompleksno – naročito kada postoji neslaganje između deteta i roditelja (Kovačević, Novaković 2017, 673). Porodični zakon prepoznaje obavezu saglasnosti roditelja kod „bitnih pitanja“ kada dete nije zrelo da ih samostalno donosi. Međutim, ako dete sa 15 godina već ispunjava zakonski minimum za rad, postavlja se pitanje da li roditeljska saglasnost i dalje treba da bude obavezna, ili bi oba roditelja trebalo da odlučuju zajedno u duhu porodičnog prava (Kovačević, Novaković 2017, 674).

Zakonom o radu propisani su, naime, posebni uslovi za zasnivanje radnog odnosa sa maloletnim licima. U skladu sa članom 24 pomenutog zakona, radni odnos može da zasnuje lice sa navršениh 15 godina života, uz obaveznu saglasnost roditelja, usvojioca ili staratelja, ali i pod uslovom da taj rad ne ugrožava zdravlje, bezbednost i moralni razvoj deteta, kao ni njegovo obrazovanje. Iako Zakon o radu ne uslovljava zasnivanje radnog odnosa završetkom obaveznog školovanja, to ne znači da je u suprotnosti sa međunarodnim standardima, jer je Konvencijom MOR br. 138 propisana minimalna granica od 15 godina – uz uslov da je to u skladu sa obrazovnim sistemom. U tom smislu, može se zaključiti da su merodavne odredbe Zakona o radu usklađene sa međunarodnim standardima, pre svega sa Konvencijom MOR br. 138 o minimalnom uzrastu za zapošljavanje, koju je Srbija ratifikovala. Time se u domaći pravni sistem implementira ključni međunarodni standard koji štiti dete od preuranjenog ulaska u svet rada, a istovremeno osigurava njegovo pravo na obrazovanje. Takođe, predmetno zakonsko rešenje doprinosi balansu između prava

deteta na rad (u smislu razvoja radnih veština i ekonomske participacije) i prava na obrazovanje, kao temeljnog uslova za dalji razvoj ličnosti i kompetencija deteta.

U Srbiji, za razliku od pojedinih zemalja u razvoju, nije predviđen izuzetak koji bi dozvolio rad deci mlađoj od 15 godina (Jovanović 2020, 26). Tako, primera radi, Zakon o kulturi Srbije⁶ ne prepoznaje angažovanje dece u kulturnim delatnostima – film, muzika, pozorište, umetnost (Jovanović 2020, 22). Potrebno je jasno regulisati ove slučajeve – uz uslove koji omogućavaju zaštitu obrazovanja, zdravlja i razvoja deteta, kao i definisane procedure za davanje dozvola. Srpski zakonodavac ne ograničava zasnivanje radnog odnosa zahtevom koji se tiče obaveznog školovanja, a koji predviđaju međunarodni standardi, što znači da bi i lice uzrasta od 15 do 18 godina moglo da zaključi ugovor o radu, iako još uvek pohađa osnovnu školu. *Prima facie*, ovakvo zakonsko rešenje nije suprotno Konvenciji, jer je njenim odredbama, videli smo, utvrđen opšti standard o minimalnom uzrastu za zasnivanje radnog odnosa od 15 godina, s tim što on ne može biti niži od uzrasta u kojem se okončava obavezno školovanje (Kovačević 2021, 208).

U zaključku, može se reći da u pravnom sistemu Republike Srbije, angažovanje deteta mlađeg od 15 godina života predstavlja izuzetak od opšte zabrane zapošljavanja maloletnika i moguć je samo pod strogim uslovima propisanim zakonskim i podzakonskim aktima. Takvi poslovi se najčešće odnose na umetničke, kulturne, sportske i reklamne aktivnosti, a za njihovo obavljanje neophodno je prethodno pribaviti odobrenje inspektora rada, na osnovu prethodne procene uslova rada, trajanja angažovanja i uticaja na dete (Pravilnik o uslovima i načinu rada maloletnika, član 3). Takav normativni okvir je u saglasnosti sa odredbama Konvencije MOR br. 138, kojom se predviđa mogućnost angažovanja dece ispod opšteg minimalnog uzrasta u slučajevima lakih poslova, pod uslovom da takav rad ne ugrožava obrazovanje, niti zdravlje i razvoj deteta. Ispunjenost tih uslova, naime, ima za cilj da se detetu pruži mogućnost učešća u društvenim i kulturnim aktivnostima, ali uz zagaranovanu pravnu zaštitu njegovog najboljeg interesa.

6.2. Zloupotreba dečijeg rada u Republici Srbiji

Republika Srbija u ustavnim i u zakonskim okvirima ima dobru osnovu za borbu protiv zloupotrebe dečijeg rada, kao i rešenja koja su slična ustavima i zakonima drugih evropskih država. Međutim, kao i u većini ostalih zemalja, zloupotreba dečijeg rada je najviše rasprostranjena među pripadnicima manjinskih zajednica. Tako je u Srbiji najveći procenat radne eksploatacije romske dece i to pogotovo u poslovima prosjačenja i sakupljanja sekundarnih sirovina, kao i dece iz siromašnih seoskih

6 Zakon o kulturi, Sl. glasnik RS, br. 72/2009, 13/2016, 30/2016 – ispr., 6/2020, 47/2021, 78/2021 i 76/2023.

sredina koja se uglavnom bave poljoprivrednim radovima, najčešće uz korišćenje opasne poljoprivredne mehanizacije i mašinerije (Kuzmanov, Marković 2012, 3).

Problem zloupotrebe dečijeg rada u Srbiji je široko rasprostranjen, ali i dalje nedovoljno prepoznat u javnosti i sistematski zanemaren u institucionalnoj praksi. U mnogim slučajevima deca postaju žrtve eksploatacije usled nedovoljne edukovanosti roditelja, siromaštva i opšte nepovoljne socijalno-ekonomske situacije u kojoj porodice žive.

Iako zakoni Republike Srbije formalno prepoznaju i definišu zloupotrebu dečijeg rada, problem ostaje prisutan zbog slabe kontrole, nedostatka kapaciteta i nepostojanja sistematskog nadzora nad primenom postojećih propisa.

Prema podacima Republičkog zavoda za socijalnu zaštitu, tokom 2023. godine u Srbiji je zabeleženo čak 82.000 slučajeva dečijeg rada (Republički zavod za socijalnu zaštitu 2024), pri čemu se oko dve trećine tih slučajeva odnosi na angažovanje dece u poljoprivredi. U većini tih slučajeva deca su radila na porodičnim gazdinstvima, najčešće uz znanje, pa čak i podsticaj roditelja, što dodatno otežava institucionalno prepoznavanje i reagovanje (Republički zavod za statistiku 2023).

Važno je napomenuti da nije svaki rad dece zabranjen zakonom. Deca starija od 15 godina mogu da zasnjuju radni odnos, ali uz pisanu saglasnost roditelja i pozitivno mišljenje zdravstvene ustanove koja potvrđuje da rad koji će dete obavljati ne ugrožava njegovo zdravlje, bezbednost ili obrazovanje. Međutim, problem nastaje kada deca obavljaju opasne poslove – poput upravljanja poljoprivrednim mašinama, rada sa motornim testerama, obaranja drveća ili rukovanja teškim teretima. Takvi poslovi, iako se često odvijaju u okviru porodičnih imanja, predstavljaju najteže oblike zloupotrebe dečijeg rada, čak i kada ih obavljaju deca starija od 15 godina. Ovi poslovi ugrožavaju fizički i psihički razvoj deteta, a neretko dovode i do ozbiljnih povreda.

Inspekcija rada, iako ključni organ za zaštitu prava zaposlenih, nema zakonska ovlašćenja da vrši nadzor nad radom na privatnim gazdinstvima, što dodatno komplikuje situaciju. Reagovanje je moguće samo posredno – kroz prijave škola, zdravstvenih ustanova ili centara za socijalni rad, ukoliko se, na primer, uoče izostanci deteta sa nastave ili sumnje na zanemarivanje.

U pokušaju da reši ovaj problem, Vlada Republike Srbije je 2017. godine donela Uredbu o opasnim poslovima koje deca ne smeju da obavljaju⁷. Ta uredba sadrži listu zabranjenih aktivnosti, ali uprkos revizijama, ažurirana verzija još uvek nije zvanično usvojena. S druge strane, Srbija i dalje nije donela uredbu o lakšim oblicima dečijeg rada, koja bi jasno razlikovala prihvatljive, bezbedne zadatke koje deca povremeno mogu obavljati – poput simbolične pomoći u domaćinstvu – od ozbiljnih oblika radne eksploatacije.

7 Uredba o utvrđivanju opasnog rada za decu, Službeni glasnik RS, br. 57/2017.

Posebno zabrinjava činjenica da rad devojčica često ostaje nevidljiv, jer je najčešće vezan za kućne poslove i negu članova porodice. Ova vrsta rada retko se prepoznaje kao eksploatacija, iako može biti jednako iscrpljujuća i ograničavajuća kao i fizički rad. Time su devojčice dodatno izložene riziku od zlostavljanja koje ostaje neprijavljeno, kao i preranog napuštanja obrazovanja.

Najugroženija su deca iz marginalizovanih zajednica, naročito romska populacija, koja je višestruko diskriminisana. Stopa uključenosti romske dece u osnovno obrazovanje i dalje je niža od državnog proseka, a procenat dece koja napuštaju školu je alarmantno visok. Prema dostupnim podacima, samo 64% romske dece završi osnovnu školu, dok je stopa nepismenosti u populaciji starijoj od 10 godina i dalje značajna. Poseban rizik nosi fenomen dečjih i prinudnih brakova, koji pogađa romske devojčice i dodatno ih izlaže eksploataciji i prekidu školovanja.

U dodatnom riziku su i deca koja su smeštena u sistem socijalne zaštite – posebno ona sa emocionalnim teškoćama, traumama i nedostatkom podrške. Ova deca često nemaju kapacitete da prepoznaju rizike, niti razvijene mehanizme samozaštite, zbog čega lakše postaju mete zlostavljanja i eksploatacije.

Prema rezultatima popisa iz 2022. godine, 6,3% stanovništva u Srbiji nije pohađalo školu ili ima manje od osam razreda obrazovanja, dok 17,8% ima samo osnovnu školu, a 53,1% završenu srednju školu (Republički zavod za statistiku, 2022). Nepismenost i niska obrazovna postignuća direktno su povezani sa pojavom zloupotrebe dečijeg rada – siromašne, obrazovno zapuštene sredine češće angažuju decu, ne uviđajući dugoročne posledice takvog ponašanja.

Organizacija „Atina“, koja se bavi borbom protiv trgovine ljudima i rodno zasnovanog nasilja, navodi u svojim izveštajima da su deca u Srbiji izložena najtežim oblicima dečijeg rada, uključujući prodaju i distribuciju narkotika, prošnjju, seksualnu eksploataciju i prinudni rad. Od 2000. godine, u Srbiji je identifikovano 1383 žrtve trgovine ljudima, među kojima se najveći broj odnosi upravo na decu i mlade (Stojsavljević 2024).

Kao jedan od najvažnijih zaključaka nameće se mišljenje koje deli i MOR u Srbiji: najučinkovitiji način borbe protiv zloupotrebe dečijeg rada jeste obezbeđivanje dostojanstvenog rada za roditelje. U najvećem broju slučajeva, uključivanje dece u rad ne proizlazi iz loše namere, već iz nemaštine i nužde, često praćene neznanjem o granici između prihvatljivog angažovanja i eksploatacije.

Zato je od suštinske važnosti da se borba protiv zloupotrebe dečijeg rada vodi sveobuhvatno i sistematski – kroz unapređenje zakonodavnog okvira, edukaciju roditelja, jačanje nadzora, podršku marginalizovanim grupama i bolju koordinaciju između obrazovnog, socijalnog i zdravstvenog sektora.

7. ZAKLJUČAK

Zbog svoje posebne ranjivosti i zavisnosti od odraslih, deca su često izložena višestrukim oblicima eksploatacije. U praksi, jedno dete može istovremeno biti žrtva više tipova zloupotrebe – fizičke, psihičke, emocionalne, a najčešće i radne eksploatacije. Ova deca često trpe ozbiljna kršenja osnovnih prava: izgladnjuju se, lišavaju slobode kretanja, oduzima im se pravo na izbor, pravo na obrazovanje, kao i pravo na život bez nasilja i zlostavljanja.

Najgori oblici zloupotrebe dečijeg rada ostavljaju dugoročne posledice na razvoj deteta. Neki od najčešćih negativnih efekata uključuju poremećenu emocionalnu i socijalnu adaptaciju, smanjenu sposobnost vezivanja i poverenja, narušenu sliku o svetu i odnosima među ljudima, kao i duboko ukorenjen osećaj nesigurnosti i bespomoćnosti. Takva deca često ostaju van obrazovnog sistema, marginalizovana i bez mogućnosti za zdrav psihofizički razvoj.

U Republici Srbiji, i pored postojanja zakonodavnog okvira koji se bavi pravima deteta i zaštitom dece od zloupotrebe, praksa ukazuje na brojne nedostatke i neefikasnosti. Zakon o radu, ne sadrži dovoljno precizne i delotvorne mehanizme za sprečavanje i sankcionisanje najtežih oblika dečijeg rada. Takođe, ne postoji posebna uredba o lakšim oblicima dečijeg rada, koja bi jasno definisala dozvoljene, neškodljive aktivnosti u kojima deca mogu učestvovati, bez ugrožavanja njihovog zdravlja, razvoja i obrazovanja. Ovakva uredba je neophodna kako bi se napravila jasna razlika između prihvatljivog radnog angažovanja dece (npr. umetnički angažman, pomoć u porodičnom biznisu pod određenim uslovima) i štetnih, eksploatatorskih oblika rada.

Sankcije za učinioce krivičnih dela koji primoravaju decu na neprihvatljive oblike rada ili ih iskorišćavaju moraju biti znatno strože i dosledno primenjivane. Posebno je važno ojačati kapacitete inspeksijskih i nadzornih službi, koje često nemaju dovoljno resursa ni ovlašćenja da efikasno reaguju u slučajevima radne eksploatacije dece.

Pored zakonodavnih reformi, ključno je unaprediti koordinaciju između relevantnih državnih službi – centara za socijalni rad, obrazovnih institucija, inspekcija rada, policije i tužilaštva. Bez dobre međusobne saradnje, borba protiv zloupotrebe dečijeg rada ostaje fragmentisana i neefikasna. U tom smislu, saradnja sa organizacijama civilnog društva, koje često imaju direktan kontakt sa ugroženim grupama, može značajno doprineti prevenciji i ranom prepoznavanju slučajeva zloupotrebe.

Udruženim delovanjem državnog i nevladinog sektora moguće je razviti specijalizovane programe podrške deci i porodicama iz marginalizovanih i siromašnih sredina, kao i obezbediti njihovu reintegraciju u obrazovni sistem. Posebna pažnja

mora se posvetiti prevenciji osipanja učenika iz škola, što je često prvi korak ka radnoj eksploataciji. Edukacija roditelja, lokalnih zajednica i celokupne javnosti o štetnosti i posledicama zloupotrebe dečijeg rada mora postati sastavni deo šire društvene strategije zaštite prava deteta.

LITERATURA

1. Đaković, Nikola. 2014. *Radnopravni položaj maloletnika sa posebim osvrtom na zabranu dečijeg rada*. Master rad (neobjavljen). Beograd: Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu.
2. International Labour Organization. 2014. Child Labour “in a Nutshell” – A Resource for Pacific Island Countries. Geneva: International Labour Office/International Programme on the Elimination of Child Labour.
3. Humbert, Franziska. 2009. *The Challenge of Child Labour in International Law*. Cambridge: Cambridge University Press.
4. Jašarević, Senad. 2/2020. Zaštita dece u vezi sa radom u EU. *Radno i socijalno pravo* 24: 5–26.
5. Jovanović, Predrag. 1/2019. Ključni pravni aspekti dopuštenog i nedopuštenog rada mladih. *Radno i socijalno pravo* 23: 1–25.
6. Jovanović, Predrag. 1/2020. Ranjivost dece/omladine i mogućnost, odnosno zabrana njihovog rada. *Radno i socijalno pravo* 24: 21–60.
7. Kovačević, Ljubinka. 2017. Univerzalni međunarodni standardi o zabrani dečijeg rada i njihova primena u pravu Republike Srbije. 186–218. U: *Kaznena reakcija u Srbiji. VII deo*. (ur. Đorđe Ignjatović). Beograd: Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu.
8. Kovačević, Ljubinka. 2021. Zasnivanje radnog odnosa. Beograd: Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu.
9. Kovačević, Ljubinka, Uroš Novaković. 4–6/2017. Saglasnost zakonskog zastupnika za zasnivanje radnog odnosa sa maloletnikom. *Pravo i privreda* 55: 662–690.
10. Kuzmanov, Lidija, Jelena Marković. 2021. *Položaj osetljivih grupa u procesu pristupanja Republike Srbije Evropskoj uniji*. Beograd: Vlada Republike Srbije, Tim za socijalno uključivanje i smanjenje siromaštva. https://socijalnoukljucivanje.gov.rs/wp-content/uploads/2021/09/Polozaj_osetljivih_grupa_u_procesu_pristupanja_Republike_Srbije_EU-Polozaj_Roma_i_Romkinja.pdf, poslednji pristup 7. 12. 2025.
11. Kuzminac, Mina. 2023. Berači tuđe čokolade – dečji rad u XXI veku. *Zbornik radova Pravnog fakulteta Univerziteta u Prištini sa privremenim sedištem u Kosovskoj Mitrovici*, 149–171.
12. Lieten, G. K. 2010. The ILO Setting the Terms in the Child Labour Debate. 443–460. In *ILO Histories: Essays on the International Labour Organization and Its Impact on the World during the Twentieth Century* (ed. Jasmien Van Daele, Magaly Rodriguez Garcia, Geert van Goethem). Bern: Peter Lang.
13. Lubarda, Branko. 2021. Uvod u radno pravo. Beograd: Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu.

14. Minnich, Mikayla. 2/2024. That's Just Show Business: Relying on Industrial Revolution Solutions for a 'Kidfluencer' Problem. *University of Louisville Law Review* 62: 525–552.
15. Patrinos, Harry Anthony, Faraaz Siddiqi. 1995. *Child Labor: Issues, Causes and Intervention*. Washington: World Bank Human Resources Development and Operations Policy Working Papers.
16. Petrović, Aleksandar. 2009. *Međunarodni standardi rada*. Niš: Pravni fakultet Univerziteta u Nišu – Centar za publikacije.
17. Републички завод за социјалну заштиту. 2024. Извештај о раду установа социјалне заштите у заштити деце од злоупотребе дечијег рада за 2023. годину. <https://www.zavodsz.gov.rs/media/2776/8-izve%C5%A1taj-dr-2023-8042024.pdf>, последњи приступ: 7. 12. 2025.
18. Републички завод за статистику. 2023. Национална анкета о злоупотреби дечијег рада 2021. <https://publikacije.stat.gov.rs/G2023/pdf/G20236006.pdf>, последњи приступ 20. 7. 2025.
19. Schömann, Isabelle. 2017. The Right of Children and Young Persons to Protection. 287–306. In: *The European Social Charter and the Employment Relation* (ed. Niklas Bruun, Klaus Lörcher, Isabelle Schömann, Stefan Clauwaert). Potland: Hart Publishing.
20. Udruženje građana za borbu protiv trgovine ljudima ATINA. 2024. Koliko je u Srbiji prepoznat problem zloupotrebe dečjeg rada? <http://www.atina.org.rs/sr/koliko-je-u-srbiji-prepoznat-problem-zloupotrebe-de%C4%8Djeg-rada>, последњи приступ: 7. 12. 2025.
21. Valticos, Nicolas. 1979. *International Labour Law*. Deventer: Springer-Science+Business Media, B. V.

IZVORI PRAVA

1. Ustav Republike Srbije, Sl. glasnik RS, br. 98/2006 i 115/2021.
2. Zakon o radu, Sl. glasnik RS, br. 24/2005, 61/2005, 54/2009, 32/2013, 75/2014, 13/2017 – odluka US, 113/2017, 95/2018 – autentično tumačenje i 109/2025 – dr. zakon.
3. Zakon o kulturi, Sl. glasnik RS, br. 72/2009, 13/2016, 30/2016 – ispr., 6/2020, 47/2021, 78/2021 i 76/2023.
4. Uredba o utvrđivanju opasnog rada za decu, Službeni glasnik RS, br. 57/2017.
5. Convention on the Rights of the Child, General Assembly of the United Nations, adopted and opened for signature, ratification and accession by General Assembly Resolution 44/25 of 20 November 1989, entry into force 2 September 1990, in accordance with Article 49.
6. Minimum Age Convention No. 138, General Conference of the International Labour Organisation, adopted 26 June 1973, entry into force 19 June 1976 in accordance with Article 12.
7. Worst Forms of Child Labour Convention No. 182, General Conference of the International Labour Organisation, adopted on 17 June 1999, entry into force 19 November 2000 in accordance with Article 10.

Economic Efficiency in Public Procurement Procedures: Normative Deviations and Institutional Consequence

Sofija Todorović

University of Belgrade Faculty of Law

UDK 351.712

Cite this article:

Todorović, Sofija. 2/2025. Ekonomska efikasnost u postupcima javnih nabavki: normativna odstupanja i institucionalne posledice. *Eudaimonia – Journal of Legal, Political and Social Theory and Philosophy* 9: 86–106

DOI: 10.51204/IVRS_25205A

Key words:

- EXPO 2027
- Intergovernmental Agreements
- Public Procurement
- Rule of Law
- Transparency

Author for correspondence:

Sofija Todorović,
todorovicsofija0110@gmail.com

The paper examines the impact of shifting public procurement decision-making from the legal framework into the realm of political discretion on the integrity and efficiency of the system in the Republic of Serbia. While the framework largely mirrors EU standards, frequent use of lex specialis laws and interstate agreements bypasses competition and transparency. Through theoretical lenses – allocative efficiency, institutional economics, and public choice – and case studies of EXPO 2027 and the Belgrade-Subotica railway, the paper shows how political priorities override legal rules. Such deviations reduce economic benefits, erode trust, weaken oversight, and restrict equal market access. When procurement becomes an instrument of narrow interests without accountability, it loses its role as a neutral mechanism for allocating resources. The conclusion emphasizes that preserving the rule of law in public procurement is not a mere administrative formality, but a democratic imperative with far-reaching economic and institutional consequences.

Ekonomska efikasnost u postupcima javnih nabavki: normativna odstupanja i institucionalne posledice

Sofija Todorović

Univerzitet u Beogradu – Pravni fakultet

UDK 351.712

0009-0002-8538-0323

Referenca:

Todorović, Sofija. 2/2025. Ekonomska efikasnost u postupcima javnih nabavki: normativna odstupanja i institucionalne posledice. *Eudaimonia – Journal of Legal, Political and Social Theory and Philosophy* 9: 86–106

DOI: 10.51204/IVRS_25205A

Ključne reči:

- Vladavina prava
- EXPO 2027
- Javne nabavke
- Međuvladini sporazumi
- Transparentnost

Autor za korespondenciju:

Sofija Todorović,

todorovicsofija0110@gmail.com

Rad istražuje uticaj premeštanja odlučivanja o javnim nabavkama iz pravno propisanog okvira u domen političke diskrecije na integritet i efikasnost sistema u Republici Srbiji. Iako normativni model u velikoj meri odražava standarde Evropske unije, sve češća primena lex specialis zakona i međudržavnih sporazuma omogućava zaobilazanje konkurentskih postupaka i transparentnosti. Kombinujući teorijsku analizu, zasnovanu na pojmovima alokativne efikasnosti, institucionalne ekonomije i javnog izbora sa studijama slučaja Međunarodne specijalizovana izložba EXPO 2027 Beograd (EXPO 2027) i pruge Beograd-Sutotica, rad pokazuje kako politička diskrecija i strateški prioriteti potiskuju pravne norme. Takva odstupanja smanjuju očekivane ekonomske efekte, podrivaju poverenje javnosti, marginalizuju nadzor i narušavaju ravnopravan pristup tržištu. Ukazuje se da, kada javne nabavke postanu sredstvo uskih interesa bez institucionalnih ograničenja i odgovornosti, one prestaju da deluju kao neutralan mehanizam raspodele javnih sredstava. U zaključku, autor ističe da očuvanje vladavine prava u oblasti javnih nabavki nije puka administrativna formalnost, već demokratski imperativ sa dalekosežnim ekonomskim i institucionalnim posledicama.

1. UVOD

Javne nabavke predstavljaju jedan od ključnih instrumenata putem kojih država ostvaruje svoju ekonomsku i razvojnu funkciju. One obuhvataju formalizovan postupak putem kojeg javni organi nabavljaju dobra, usluge i radove neophodne za zadovoljenje opšteg interesa, koristeći se sredstvima iz budžeta. Dok privatni sektor deluje vođen logikom profita i slobode poslovnog odlučivanja, javni sektor je obavezan da postupke javne potrošnje, uključujući javne nabavke, sprovodi u skladu sa opšteprihvaćenim principima transparentnosti, ravnopravnog tretmana, nediskriminacije, proporcionalnosti i konkurencije (SIGMA/OECD 2017, 98–99) pri čemu je osnovni cilj zaštita javnog interesa i odgovorno upravljanje budžetским sredstvima.

Budući da se pružanje javnih usluga od vitalnog značaja, poput infrastrukture, zdravstva ili obrazovanja, ne može u potpunosti prepustiti tržištu, država preuzima odgovornost za njihovo organizovanje i finansiranje, a sistem javnih nabavki predstavlja osnovni mehanizam za realizaciju te odgovornosti. (SIGMA/OECD 2017, 94–97). Iako se mehanizam razlikuje od tržišnog ugovaranja, one često nastoje da imitiraju tržišne mehanizme kroz primenu javnih tendera, konkurentskih postupaka i transparentnih kriterijuma. Svrha ovih procedura je da podstaknu konkurenciju među ponuđačima, obezbede alokativnu i proizvodnu efikasnost i spreče zloupotrebu javnih sredstava. Osnovna logika je jednostavna. Ukoliko konkurencija funkcioniše i postupci su transparentni, država ima veće šanse da dobije kvalitetne proizvode i usluge po razumnoj ceni, čime se obezbeđuje racionalno korišćenje novca poreskih obveznika.

Ekonomski značaj javnih nabavki dodatno pojačava njihovu važnost. Prema izveštaju Svetske Banke, u većini država, javne nabavke čine značajan deo bruto domaćeg proizvoda (BDP), u rasponu od 13% do 20% (World Bank 2020). U tom smislu, javne nabavke nisu samo pravni ili administrativni instrument, već i važna komponenta makroekonomske politike. Ukoliko su dobro uređene, javne nabavke mogu podstaći privredni rast, inovacije i usmeriti investicije u strateške sektore. Nasuprot tome, neefikasni, netransparentni ili politički zloupotrebjeni sistemi javnih nabavki mogu dovesti do ozbiljnih negativnih posledica kao što su uvećavanje cena, isporuke lošijeg kvaliteta, korupcije i, na duži rok, erozija javnog poverenja i usporavanja ekonomskog razvoja (OECD 2023, 96). U državama sa institucionalnim slabostima, kao što je slučaj sa Srbijom, ove posledice su naročito izražene, što čini javne nabavke jednom od ključnih tačaka interesa u raspravi o javnim politikama (OECD 2025, 55).

Iako su opšti ekonomski ciljevi kao što su alokativna efikasnost i ekonomska racionalnost tradicionalno shvaćeni kao glavni imperativi sistema javnih nabavki,

u praksi se odluke o nabavkama često donose pod uticajem šireg spektra motiva. Vlade mogu kroz javne nabavke nastojati da postignu političku vidljivost i da u javnosti afirmišu svoj rad kroz velike infrastrukturne poduhvate, otvaranjem fabrika ili izgradnjom stadiona, što se posebno često dešava u predizbornim periodima. Pored toga, javne nabavke se mogu koristiti za ostvarivanje spoljnopolitičkih ciljeva, regionalni razvoj ili drugih interesa. Ove alternativne orijentacije ponekad dovode do odstupanja od standardnih procedura ili čak do posebnih pravnih režima koji zaobilaze uobičajeni zakonski okvir. Osnovni predmet ovog rada jeste ispitivanje posledica takvih odstupanja. Šta se time dobija, šta se gubi i kako ovi kompromisi utiču na ekonomsku efikasnost i ostvarivanje javnog interesa?

U cilju detaljnije analize, rad je strukturiran u tri glavna dela. Prvi deo predstavlja teorijski i ekonomski osnov sistema javnih nabavki, uključujući ključne pojmove kao što su alokativna i proizvodna efikasnost, teorija javnog izbora i institucionalna ekonomija. Drugi deo rada razmatra pravni okvir javnih nabavki u Republici Srbiji, analizirajući institucionalne i normativne mehanizme koji formalno podstiču efikasnost, konkurenciju i transparentnost, ali koji u praksi često trpe ograničenja usled izuzetaka, paralelnih režima i nedovoljne primene. Treći deo donosi studiju dva aktuelna slučaja u kojima je Vlada Srbije pribegla zaobilaženju standardnih procedura javnih nabavki: usvajanje Zakon o posebnim postupcima radi realizacije međunarodne specijalizovane izložbe EXPO BELGRADE 2027 (u daljem tekstu: ZPP-EXPO 2027)¹ i infrastrukturni projekat pruge Beograd – Budimpešta čije izuzeće leži u bilateralnom sporazumu sa Kinom – Cporazumu o ekonomskoj i tehničkoj saradnji u oblasti infrastrukture između Vlade Republike Srbije i Vlade Narodne Republike Kine (u daljem tekstu: Sporazum o saradnji)². Ovi primeri će biti kritički razmotreni sa ciljem da se pokaže kako odluke koje nisu vođene isključivo logikom javnog interesa, već i interesima pojedinaca ili političkih elita, bilo da su geopolitički, strateški ili usmereni na jačanje unutrašnjeg legitimiteta, utiču na ekonomske ishode i proizvode određene troškove po javni interes.

Značaj ovog istraživanja naročito se ističe u kontekstu Srbije, gde se javne nabavke često prepoznaju kao izvor neefikasnosti, političke instrumentalizacije i, neretko, sistemske korupcije. Razumevanje ekonomske logike javnih nabavki, kao i troškova koji proističu iz njenog zaobilaženja, od suštinske je važnosti ne samo za pravnu nauku, već i za kvalitet ekonomskog upravljanja i javne politike. Ovaj rad ima za cilj da doprinese tom razumevanju, pokazujući kako dizajn i primena pravila javnih nabavki utiču i na ekonomske rezultate i na legitimitet javnih institucija.

1 Zakon o posebnim postupcima radi realizacije međunarodne specijalizovane izložbe EXPO BELGRADE 2027, „Službeni glasnik RS“, br. 92/2023.

2 Sporazum o ekonomskoj i tehničkoj saradnji u oblasti infrastrukture između Vlade Republike Srbije i Vlade Narodne Republike Kine, „Službeni list SRJ – Međunarodni ugovori“, br. 1/2010.

2. TEORIJSKI OKVIR I MEHANIZAM JAVNIH NABAVKI

Mada u ekonomskoj teoriji preovlađuje stav da slobodno tržište obezbeđuje alokativnu efikasnost, takođe se prepoznaje da tržišta, prepuštena sama sebi, nekada ne uspeavaju da alociraju resurse na društveno optimalan način. Kako je i ranije prikazano (Stiglitz, Rosengard 2015, 83–87) takvi tržišni otkazi, koji proizilaze iz eksternih efekata, javnih dobara, asimetrije informacija ili prirodnih monopola, stvaraju obrazloženje za državnu intervenciju. U kontekstu javnih nabavki najrelevantnija je kategorija javnih dobara, koju karakterišu odsustvo rivaliteta u potrošnji i nemogućnost isključenja korisnika iz potrošnje, predstavlja izazov za efikasnu ponudu istih na tržištu, jer privatni subjekti, u nedostatku mehanizma naplate od svih korisnika nemaju ekonomski podsticaj da ova dobra proizvode u potrebnoj količini. Upravo beskonačno (prohibitorno) visoki troškovi isključivanja korisnika iz potrošnje javnih dobara stvaraju prostor za problem „slepeg putnika“, zbog čega država preuzima ulogu organizatora, finansijera i naručioca, koristeći svoju sposobnost prinudne naplate putem poreskog sistema (Begović, Labus, Jovanović 2012, 304–307; 311). S obzirom na to da država najčešće nije u poziciji da samostalno proizvodi javna dobra, već njihovu isporuku mora da organizuje kroz tržišne mehanizme, javne nabavke se javljaju kao osnovni instrument za sprovođenje te uloge.

Dakle, javne nabavke omogućavaju da se dobra i usluge od opšteg interesa obezbede povezivanjem (proizvodnih) kapaciteta privatnog sektora sa javnim potrebama. Na taj način one predstavljaju direktno ekonomsko prisustvo države na tržištu. Pored čistog obezbeđivanja javnih dobara, javne nabavke mogu biti i makroekonomski alat sposoban da oblikuje tržišta, stimuliše inovacije, podrži zapošljavanje i pokrene nacionalne razvojne prioritete (OECD 2020, 88).

Angažovanje kapaciteta privatnog sektora u javne svrhe ostvaruje se putem eksternalizacije (eng. outsourcing), koncesija i strateškog ugovaranja. Država kroz tenderske postupke definiše svoje potrebe, uslove isporuke i očekivane rezultate, a zatim poziva ekonomske subjekte da podnesu ponude. Osnovni mehanizam u tom procesu je otvoreni postupak, koji svim zainteresovanim ponuđačima omogućava ravnopravno učešće u okviru unapred utvrđenih i transparentno objavljenih uslova. Na taj način, iako ne učestvuje direktno u proizvodnji dobara i usluga, država upravlja javnim resursima i obezbeđuje da se javne potrebe zadovolje na tržišnoj osnovi.

U oblasti javnih nabavki, Organizacija za ekonomsku saradnju i razvoj (eng. Organisation for Economic Co-operation and Development; u daljem tekstu: OECD) se ističe kao vodeći međunarodni autoritet, pružajući sveobuhvatne smernice za uspostavljanje efikasnih sistema javnih nabavki (OECD 2015, 99). Osnovni principi koje ova organizacija zastupa kao temelje funkcionalnog sistema javnih

nabavki obuhvataju efikasnost, konkurenciju, nediskriminaciju i jednak tretman, proporcionalnost i transparentnost. Efikasnost podrazumeva racionalno i svrshodno korišćenje javnih sredstava, tako da se uz minimalne troškove postigne najveća moguća društvena korist. U okviru ovog principa, razlikuju se dva međusobno povezana faktora. Prvi je alokativna efikasnost, ideja da javna sredstva treba da budu raspoređena tako da se maksimizuje društveno blagostanje (OECD 2015, 102). Drugi je proizvodna efikasnost koja podrazumeva postizanje željenih rezultata uz najmanje moguće troškove. U nabavci, ovo znači maksimiziranje „vrednosti za novac“, ne samo odabirom najniže ponude, već balansiranjem cene, kvaliteta, izdržljivosti i životnog veka (SIGMA/OECD 2017, 33–55). Ovi ciljevi ne mogu biti ostvareni bez konkurencije, koja simulira tržišne mehanizme, podstiče ponuđače na bolje uslove i sprečava zloupotrebe monopolske pozicije. Sa time su tesno povezani i principi nediskriminacije i jednakog tretmana, koji obezbeđuju da svi ponuđači imaju isti pristup tržištu, kao i proporcionalnost, koja zahteva da uslovi postupka budu razumno prilagođeni cilju nabavke i ne nameću nepotrebna ograničenja. Konačno, transparentnost predstavlja uslov bez kojeg prethodni principi ostaju samo formalno proklamovani. Javni uvid, ravnopravan pristup informacijama i nadzor nad procesom nabavke smanjuju asimetriju informacija, povećavaju odgovornost naručilaca i omogućavaju poštenu konkurenciju. Suprotno tome, kada nabavkama nedostaje transparentnost ili favorizuje odabrane firme, konkurencija se urušava, a poverenje javnosti opada. Korumpirane ili netransparentne nabavke povećavaju troškove i odvlače javne resurse od produktivne upotrebe (Bosio et al. 2022, 43–45).

Kriterijumi za dodelu javnih nabavki predstavljaju instrumentalnu vezu između ovih normativnih principa i njihove konkretne primene u praksi. Njihova osnovna funkcija je da omoguće institucionalnu artikulaciju javnog interesa, da na jasan, objektivan i proverljiv način odrede na osnovu čega će se doneti odluka o izboru ponuđača. Kada je kriterijum isključivo najniža cena, on favorizuje proizvodnu efikasnost, ali ne mora nužno obezbediti i alokativnu efikasnost. Nasuprot tome, upotreba kriterijuma ekonomski najpovoljnije ponude (eng. MEAT) omogućava da se, pored cene, uzmu u obzir i drugi relevantni faktori kao što su kvalitet, inovativnost, održivost ili ukupni troškovi životnog veka, čime se bolje reflektuju društvene potrebe. Formulacija kriterijuma, njihova jasnoća i proporcionalnost, utiču na stepen otvorenosti tržišta i ravnopravnost učešća, te su direktno povezani sa principima konkurencije, nediskriminacije i jednakog tretmana. Istovremeno, transparentno definisanje i objavljivanje kriterijuma predstavlja preduslov za poverenje u postupak i odgovornost naručilaca.

Iako su kriterijumi za dodelu ugovora zamišljeni kao neutralni instrumenti koji treba da osiguraju primenu osnovnih načela, njihovo definisanje i primena uslovlje-

ni su institucionalnim kontekstom u kojem se postupci odvijaju. Kako smatra i Žan Tirol (Tirole 2017, 365), čak i kada država interveniše sa ciljem korekcije tržišnih neuspeha, njeno delovanje često biva deformisano pod uticajem organizovanih interesnih grupa, čiji zahtevi dobijaju prioritet u odnosu na mnogobrojnu, ali neinformisanu i nedovoljno organizovanu interesnu grupu, poreske obveznike i korisnike. Pri ovakvom odnosu informisanosti javlja se agencijski problem. Agenti, u slučaju javnih nabavki državni službenici, ne postupaju uvek u skladu sa zahtevima principala poreskih obveznika. Ovaj dinamični odnos između politike i ekonomije stvara prostor za stratešku upotrebu kriterijuma koji, iako formalno opravdani, u praksi mogu biti prilagođeni tako da favorizuju pojedine ponuđače, štite postojeće aktere na tržištu ili odvrćaju konkurenciju.

Ovakva praksa odražava suštinsku brigu teorije javnog izbora. Javni zvaničnici, kao i svi drugi ekonomski akteri, deluju u skladu sa podsticajima i mogu nastojati da ostvare političku, ličnu ili institucionalnu korist, umesto da slede javni interes (Begović, Labus, Jovanović 2012, 413–419). Kada takvo ponašanje preovlada, javne nabavke rizikuju da postanu mehanizam za prisvajanje rente, što dovodi do neefikasne alokacije resursa, erozije informativne funkcije cena i dugoročnih dinamičkih neefikasnosti poput smanjena inovacija, slabljenja konkurencije i demotivacije kvalitetnih ponuđača. Empirijski dokazi (Bosio et al. 2022, 43–60) potvrđuju da je prekomerna diskrecija u nabavkama povezana sa kašnjenjima, povišenim cenama i povećanim rizicima od korupcije. Ovakvo ponašanje ne samo da podriva efikasnost već i narušava poverenje javnosti u institucije. Kada se nabavka percipira kao korumpirana ili unapred određena, legitimne firme se mogu povući iz procesa nadmetanja, smanjujući konkurenciju i time onemogućavajući ostvarivanje alokativne, proizvodne i dinamičke efikasnosti. Nadalje, sistemske zloupotrebe u nabavkama mogu doprineti širem razočarenju u javnu upravu i demokratske institucije. Stoga je od suštinskog značaja postaviti okvire javnih nabavki koji predviđaju pravilno ponašanje i ograničavaju mogućnosti za zloupotrebe. Mere uključuju ograničavanje diskrecionog prava, sprovođenje pravila o sukobu interesa, obezbeđivanje nezavisnog nadzora i uspostavljanje mehanizama za žalbe i obeštećenje.

Institucionalna ekonomija dalje produbljuje ovu analizu naglašavajući važnost pravila, normi i sposobnosti za sprovođenje istih. Kako Daglas Nort (North 1991, 477) definiše, institucije su „pravila igre“ koja oblikuju međuljudsku interakciju. U javnim nabavkama, institucije, zakoni, procedure, regulatorna tela, određuju kako se akteri ponašaju i koliko pošteno funkcionišu tržišta. Jake institucije smanjuju troškove transakcija i neguju stabilno okruženje u kojem preduzeća mogu da licitiraju znajući da će se pravila dosledno primenjivati. Upravo ta institucionalna stabilnost predstavlja ključni mehanizam za ublažavanje agencijskog problema. Uvođenjem proceduralnih ograničenja, nadzornih mehanizama i odgovornosti za

postupke, smanjuje se prostor za samovolju državnih službenika i obezbeđuje se da njihovo delovanje bude usmereno ka interesima građana. Suprotno tome, slabe ili politizovane institucije ne samo da ne štite javni interes, već podstiču oportunističko ponašanje i favorizovanje, čime se narušava poverenje u sistem i odvrćaju pouzdani ponuđači od učešća na tržištu javnih nabavki.

Konačno, dok ekonomska teorija promoviše konkurenciju, transparentnost i pravičnost kao stubove efektivne nabavke, ona takođe prepoznaje potrebu za fleksibilnošću u izuzetnim okolnostima. Hitne situacije, kao što su prirodne katastrofe ili pandemije, mogu zahtevati od vlada da brzo nabave robu, opravdavajući nekonkurentne procedure. Slično tome, nabavka iz jedinog izvora može biti opravdana kada samo jedan dobavljač može da ispunji tehničke ili zakonske uslove. Čak i društveni i razvojni ciljevi, kao što su podrška malim preduzećima ili promocija zelenih tehnologija, mogu legitimno da oblikuju preferencije prilikom nabavke. Međutim, ova odstupanja moraju ostati izuzetak, a ne pravilo. OECD (2015) i Svetska banka (2020) naglašavaju da takvi izuzeci moraju biti pravno definisani, strogo kontrolisani i izloženi opravdavanju i reviziji nakon dodele. Bez jasnih granica, izuzeci postaju rupe u zakonu koje potkopavaju integritet i efikasnost nabavki.

Javne nabavke funkcionišu na raskršnici ekonomije, politike i prava. One odražavaju sposobnost države da racionalno raspoređuje resurse, odupire se oportunizmu i doprinosi javnom interesu. Teorijske osnove, ekonomska racionalnost, institucionalna pouzdanost i konstrukcija u skladu sa podsticajima, nisu apstraktni ideali već praktični imperativi. Tamo gde se poštuju, javne nabavke doprinose ekonomskom razvoju i građenju poverenja pri upravljanju. Tamo gde se ignorišu, nastaju kanali za rasipanje rente, korupciju i propadanje institucija. U nastavku će se ispitati kako se ovi principi odražavaju, a ponekad i kompromituju, u pravnom okviru javnih nabavki u Srbiji.

3. ANALIZA PRAVNOG OKVIRA JAVNIH NABAVKI U REPUBLICI SRBIJI

Pravni osnov koji reguliše javne nabavke u Republici Srbiji počiva prvenstveno na Zakonu o javnim nabavkama (u daljem tekstu: ZJN)³, donetom u decembru 2019. godine i na snazi od jula 2020. godine. Ova zakonska regulativa predstavlja reformu prethodnog okvira iz 2012. godine i uvedena je sa ciljem usklađivanja pravnog sistema Srbije sa pravnom tekovinom Evropske unije (u daljem tekstu EU), u skladu sa Nacionalnim programom za usvajanje pravnih tekovina Evropske unije (u

3 Zakon o javnim nabavkama, „Službeni glasnik RS“, br. 91/2019 i 92/2023.

daljem tekstu NPAA), posebno u okviru Poglavlja 5 – Javne nabavke. Uz ZJN, komplementarni akt je Zakon o javno-privatnom partnerstvu i koncesijama (u daljem tekstu ZJPPK)⁴, koji reguliše ugovore o koncesijama i dugoročnu saradnju javnog i privatnog sektora. Zajedno, ovi zakoni su zamišljeni kao pravni instrumenti koji se međusobno jačaju dizajnirani da promovišu transparentnost, konkurenciju, ekonomičnost i odgovornost u upravljanju javnim resursima.

Osnovu za primenu ZJN čini jasno definisan institucionalni okvir, koji utvrđuje nadležnosti organa odgovornih za planiranje, sprovođenje, nadzor i pravnu zaštitu u postupcima javnih nabavki. Kancelarija za javne nabavke (u daljem tekstu KJN) zadužena je za nadzor nad sprovođenjem, razvoj politika nabavki, praćenje ponašanja naručilaca i podršku usavršavanju u ovoj oblasti. KJN održava centralizovani Portal javnih nabavki (<https://jnportal.ujn.gov.rs/>), koji obezbeđuje elektronsko objavljivanje obaveštenja i dokumenata, olakšavajući transparentnost i prikupljanje podataka. Republička komisija za zaštitu prava u javnim nabavkama (u daljem tekstu Komisija), kvazisudski i nezavisni apelacioni organ, ima nadležnost da odlučuje o zahtevima za zaštitu prava, obustavlja postupke, poništava nezakonite odluke i nalaže korektivne mere. Odluke Komisije predmet su kontrole Upravnog suda, čime se obezbeđuje dodatni nivo sudske kontrole i usklađuje sistem sa pravnim standardima EU vezanim za pravne lekove. U teoriji, ova institucionalna konstrukcija je osmišljena da obezbedi efikasan nadzor i primenljivu pravnu zaštitu za sve učesnike na tržištu. Međutim, praktično funkcionisanje ovih tela često odstupa od predviđene zakonske uloge.

Republika Srbija je svojim ZJN u velikoj meri uskladila pravni okvir sa standardima EU i osnovnim principima koje zastupa OECD, o čemu svedoči rezultat od 72 od 100 poena u indikatoru kvaliteta zakonskog okvira javnih nabavki za 2024. godinu (OECD, 2025, 76). Ključni principi koji usmeravaju primenu ZJN utvrđeni su u članu pet, koji propisuje da naručioci moraju postupati u skladu sa načelima ekonomičnosti, efikasnosti, transparentnosti, jednakog tretmana, nediskriminacije i proporcionalnosti.⁵ Zakon izričito zabranjuje zaobilaženje konkurencije ili prilagođavanje tendera određenim ponuđačima i naglašava da nabavke treba da budu osmišljene tako da odražavaju stvarne potrebe bez nametanja neopravdanih ograničenja.⁶ Pored toga, ZJN integriše neekonomske kriterijume zahtevajući poštovanje radnog, ekološkog i socijalnog zakonodavstva tokom izvršenja javnih ugovora, čime se usklađuje sa vrednostima EU o održivim i društveno odgovornim nabavkama.⁷

4 Zakon o javno-privatnom partnerstvu i koncesijama, „Službeni glasnik RS“, br. 88/2011, 15/2016 i 104/2016.

5 Zakon o javnim nabavkama, „Službeni glasnik RS“, br. 91/2019 i 92/2023, član 5, stav 1.

6 Zakon o javnim nabavkama, „Službeni glasnik RS“, br. 91/2019 i 92/2023, član 7.

7 Zakon o javnim nabavkama, „Službeni glasnik RS“, br. 91/2019 i 92/2023, član 5, stav 4.

Ovi principi imaju za cilj da rukovode čitav životni ciklus nabavke, od planiranja i objavljivanja do izvršenja i praćenja i zajedno služe kao pravno i ekonomsko obrazloženje za regulisanje javnih rashoda.

Proceduralna sistematika ZJN uključuje nekoliko standardizovanih metoda nabavke a to su otvoreni postupak, restriktivni postupak, konkurentski dijalog, konkurentni postupak sa pregovaranjem, partnerstvo za inovacije, pregovarački postupak sa objavljivanjem javnog poziva, pregovarački postupak bez objavljivanja javnog poziva.⁸ Osnovni oblici javne nabavke su otvoreni postupak, koji podrazumeva javni poziv i dostupan je svim zainteresovanim ponuđačima i restriktivni postupak, koji uključuje prethodnu proveru sposobnosti i izbor ograničenog broja ponuđača pre faze podnošenja ponuda. U posebnim uslovima primenjuju se konkurentski dijalog, koji omogućava naručiocu da tokom postupka u saradnji sa ponuđačima definiše najbolje rešenje za predmet nabavke i konkurentni postupak sa pregovaranjem, koji kombinuje javni poziv sa fazom pregovora radi finalizacije uslova ponude. Partnerstvo za inovacije koristi se kada na tržištu ne postoji odgovarajuće rešenje, pa postupak obuhvata i razvoj i nabavku novog proizvoda ili usluge. Pregovarački postupci sa ili bez prethodnog objavljivanja su dozvoljeni pod strogo definisanim uslovima. Pregovarački postupak bez objavljivanja javnog postupka dozvoljen je samo u izuzetnim slučajevima kao što su tehnička ekskluzivnost, patentna prava ili ekstremna hitnost zbog nepredvidivih događaja.⁹ Iako ova struktura formalno prati direktive EU, Evropska komisija ističe da se u praksi beleži prekomerno oslanjanje na pregovaračke modele, što smanjuje transparentnost, ograničava konkurenciju i na duže staze narušava ekonomsku efikasnost javnih nabavki (Evropska komisija 2021).

ZJN se primenjuje na praktično sve naručioca na državnom, pokrajinskom i lokalnom nivou, kao i na javne ustanove i određene komunalne operatere. Međutim, on utvrđuje vrednosne pragove ispod kojih se ne primenjuju pune proceduralne obaveze. Na primer, ugovaranje roba i usluga u vrednosti ispod 1.000.000 dinara, odnosno radova ispod 3.000.000 dinara, izuzeto je od formalnih procedura kao što su objavljivanje javnog poziva, rokovi za podnošenje ponuda ili obavezna primena kriterijuma za dodelu ugovora.¹⁰ Umesto toga, ovakve nabavke mogu se sprovoditi kroz direktno ugovaranje, u skladu sa internim aktima naručioca, ali uz obavezu poštovanja osnovnih principa. Ovi pragovi su povećani sa reformom iz 2019. u nastojanju da se smanji administrativno opterećenje i stimuliše učešće malih i srednjih preduzeća (MSP). Ipak, smanjenje broja javno oglašanih tendera moglo bi se smatrati faktorom koji je, iako nenamerno, uticao na sužavanje konkurencije.

8 Zakon o javnim nabavkama, „Službeni glasnik RS“, br. 91/2019 i 92/2023, član 51.

9 Zakon o javnim nabavkama, „Službeni glasnik RS“, br. 91/2019 i 92/2023, član 61.

10 Zakon o javnim nabavkama, „Službeni glasnik RS“, br. 91/2019 i 92/2023, član 27, stav 1, tačka 1).

ZJN je kreiran tako da bude usklađen sa Direktivom EU 2014/24/EU o nabavkama u javnom sektoru¹¹ i Direktivom 2014/25/EU o komunalnim uslugama¹², kao i relevantnim delovima Direktive 2014/23/EU o koncesijama.¹³ Uvedeni su koncepti EU kriterijuma za isključenje, elektronske komunikacije, nabavke pogodne za inovacije i centralizovano objavljivanje tendera putem e-portala. Evropska komisija (2023) je prepoznala ovo pravno usklađivanje, navodeći da je srpsko zakonodavstvo o javnim nabavkama „široko usklađeno“ sa pravnim tekovinama EU. Ipak, Evropska komisija takođe upozorava na stagnaciju u praktičnoj implementaciji i u izveštaju naglašava da nema napretka u ključnim oblastima, posebno u pogledu sve većeg udela ugovora koji se dodeljuju bez konkurencije ili su u potpunosti isključeni iz ZJN.¹⁴ Izveštaji Evropske komisije (2023; 93–95 i 2024; 65–66) ponovo su ukazali na potrebu ograničavanja prakse izuzimanja od primene zakona i posebno naglasili da je neophodno da Republika Srbija obezbedi sprovođenje javnih nabavki na transparentan, otvoren i konkurentan način u svim slučajevima, uključujući i one koji se realizuju na osnovu međunarodnih, međudržavnih ugovora. Konkretno, Komisija je označila nesklad između pravnog okvira i njegove primene, posebno u kontekstu međuvladinih sporazuma i zakona *lex specialis* koji sada dominiraju najvećim nabavkama u Srbiji.

Zaista, struktura i sadržaj izuzetaka kodifikovanih u ZJN stvaraju paralelni prostor gde se principi zakona sistematski zaobilaze. ZJN izričito izuzima nabavke koje su predmet međunarodnih ugovora ili međuvladinih sporazuma koje je zaključila Srbija.¹⁵ Ova odredba, iako odbranjiva za određene zajedničke inicijative država, postala je glavna rupa u zaobilaženju konkurentskih procedura. Na njega se više puta pozivalo u ugovorima sa trećim zemljama, najistaknutije sa Narodnom Republikom Kinom, za dodelu infrastrukturnih poslova vrednih više miliona evra, uključujući rekonstrukciju pruge Beograd – Budimpešta, bez korišćenja javnih tendera. Izveštaj OECD/SIGMA (OECD 2025, 66–73) o praćenju Srbije za 2024. potvrđuje da takvi sporazumi sada predstavljaju 38% ukupne vrednosti izuzetih ugovora, dok je Evropska komisija ovu praksu označila kao „neskladnu sa pravnom tekovinom“, s obzirom na nedostatak transparentnosti i konkurencije.

11 Direktiva 2014/24/EU Evropskog parlamenta i Saveta od 26. februara 2014. o javnim nabavkama i o ukidanju Direktive 2004/18/EZ, Službeni list EU, L 94, 28.3.2014.

12 Direktiva 2014/25/EU Evropskog parlamenta i Saveta od 26. februara 2014. o procedurama javne nabavke subjekata koji deluju u sektorima vodosnabdevanja, energetike, saobraćaja i poštanskih usluga i o ukidanju Direktive 2004/17/EZ, Službeni list EU, L 94, 28.3.2014.

13 Direktiva 2014/23/EU Evropskog parlamenta i Saveta od 26. februara 2014. o dodeli ugovora o koncesiji, Službeni list EU, L 94, 28.3.2014.

14 *Ibid.*

15 Zakon o javnim nabavkama, „Službeni glasnik RS“, br. 91/2019 i 92/2023, član 11.

Drugi veliki kanal isključenja je usvajanje *lex specialis* zakona za strateški određene projekte. Ovi zakonodavni instrumenti uspostavljaju posebne procedure koje u potpunosti zaobilaze ZJN. Na primer, Zakon o posebnim postupcima za izgradnju linijske infrastrukture iz 2020. godine (u daljem tekstu: ZPPILI)¹⁶ dozvolio je zaobilazanje standardnih tenderskih pravila za odabrane transportne koridore. Najaktuelniji primer ove prakse predstavlja ZPP-EXPO 2027, kojim je uspostavljen paralelni režim za nabavke vredne preko milijardu evra. Ovaj slučaj, sa svim svojim implikacijama, biće detaljnije razmotren u narednom poglavlju. Ovi instrumenti se sve više koriste za „imitiranje zakonitosti“ uz izbegavanje duha pravila nabavki (Transparentnost Srbija, 2021).

Takođe, iako ZJN predviđa mogućnost sprovođenja pregovaračkog postupka bez objavljivanja javnog poziva u slučajevima izuzetne hitnosti prouzrokovane nepredvidivim okolnostima,¹⁷ ovaj izuzetak je u praksi često izložen zloupotrebama, naročito kada se hitnost veštački konstruiše od strane samog naručioca. Tokom pandemije COVID-19, Srbija je razumljivo pribegla pregovaračkim procedurama bez prethodnog objavljivanja za hitne nabavke lekova. Međutim, grupe za nadzor i revizorski izveštaji ukazuju da su se ove procedure nastavile i nakon perioda vanrednog stanja i da su primenjivane na ugovore sa upitnom hitnošću. Tako je granica između legitimnog izuzetka i strateškog izbegavanja transparentnosti postala sve nejasnija (Transparentnost Srbija 2021).

Obim ovih isključenja ilustruje alarmantne brojke. U Srbiji poslednja decenija pokazuje trend koji značajno utiče na ekonomsku efikasnost i integritet sistema javnih nabavki. Dok je 2014. godine (Evropska komisija 2014, 42) udeo nabavki sprovedenih pregovaračkim postupcima bez prethodnog obaveštenja iznosio četiri posto od ukupne vrednosti tendera, u drugoj polovini 2020. godine (Evropska komisija 2021, 77), nakon stupanja na snagu novog ZJN, procenat ovakvih nabavki dostigao je 23,2% od ukupne vrednosti svih zaključenih ugovora. Ova praksa nije predstavljala samo kratkoročnu reakciju na vanredno stanje već je nastavila da eskalira i nakon okončanja najakutnijeg perioda pandemije. Prema podacima Evropske komisije (2021, 77), ukupan iznos ugovora izuzetih od primene ZJN dostigao je 1,73 milijarde evra u 2020. godini (54% kumulativne vrednosti svih nabavki), da bi 2022. godine (Evropska komisija 2024, 66) skočio na 6,4 milijarde evra (67% kumulativne vrednosti svih nabavki). U 2023. godini (Evropska komisija 2024, 66), ovaj iznos dodatno je porastao na 7,1 milijardu evra, gotovo izjednačavajući vrednost izuzetih nabavki sa ukupnom vrednošću tržišta javnih nabavki u toj godini. Najčešći osnov za ova izuzeća bili su međuvladini sporazumi, koji su u 2023. godini činili 38% svih izuzetih na-

16 Zakon o posebnim postupcima radi realizacije projekata izgradnje i rekonstrukcije objekata infrastrukture od posebnog značaja za Republiku Srbiju, „Službeni glasnik RS“, br. 82/2020.

17 Zakon o javnim nabavkama, „Službeni glasnik RS“, br. 91/2019 i 92/2023, član 61, stav 1, tačka 2.

bavki, u vrednosti od 2,7 milijardi evra, u poređenju sa svega 33 miliona evra u 2022. i 735 miliona evra u 2021. godini. Ovi podaci pokazuju da je mehanizam izuzimanja postao karakteristika sistema javnih nabavki u Srbiji, a ne instrument rezervisan za izuzetne situacije, što otvara prostor za značajne ekonomske i institucionalne rizike. Ekonomski gledano, ovakvo stanje podriva konkurentsku dinamiku, narušava principe alokativne i proizvodne efikasnosti i povećava verovatnoću koruptivnih praksi, dok istovremeno slabi poverenje javnosti u procedure javnog sektora.

Iako praksa pokazuje brojne izazove u sprovođenju, normativni osnov ZJN kvalitativno je postavljen. Zakonski okvir, zasnovan na principima ekonomičnosti, efikasnosti, transparentnosti, jednakog tretmana, nediskriminacije i proporcionalnosti, u velikoj meri je usklađen sa evropskim standardima i, kada se skladno primenjuje, obezbeđuje alokativnu i proizvodnu efikasnost, podstiče konkurenciju, doprinosi poverenju ponuđača, smanjuje rizike od korupcije i omogućava bolji pristup fondovima EU i drugim izvorima razvojnog finansiranja. Potreba za određenim izuzecima od standardnih procedura, u slučajevima hitnosti, tehničke specijalnosti ili jedinog ponuđača, predstavlja legitiman i prepoznat mehanizam u međunarodnoj praksi. Problem, međutim, ne leži u postojanju ovih mogućnosti, već u njihovoj neadekvatnoj primeni, bez transparentnih obrazloženja i institucionalne odgovornosti. Kada se izuzeci koriste sistematski i bez kontrolnih mehanizama, oni prestaju da budu instrument fleksibilnosti i postaju sredstvo zaobilaženja osnovnih pravila javnih nabavki, čime se kompromituje efikasnost inače dobro postavljenog zakonskog okvira.

U zaključku, pravni okvir za javne nabavke u Srbiji, iako nominalno usklađen sa tekovinama EU, funkcioniše unutar dualističke realnosti. Na papiru, sistem je dobro osmišljen, nudi proceduralne garancije, mehanizme sprovođenja i mogućnosti za učešće na tržištu. U praksi, međutim, njegovi osnovni principi su sistematski potkopani zloupotrebjenim pravnim izuzecima i paralelnim zakonodavnim režimima. Strukturalna tenzija će biti dalje ispitana u sledećem poglavlju kroz studije slučaja pruge Beograd–Budimpešta i pravnog režima EXPO 2027, koji oslikavaju kako se dizajn zakona često potkopava u njegovoj primeni. Razumevanje pravnog konteksta je od suštinskog značaja za procenu širih ekonomskih i političkih implikacija javnih nabavki u Srbiji.

4. ZAOBILAŽENJE ZAKONA U PRAKSI: STUDIJE SLUČAJA

4.1. Studija slučaja 1: *Lex specialis* za EXPO 2027 – neopravdano zaobilaženje proceduralnih mehanizama kao ulazna tačka korupcije

Predstojeća studija slučaja nastoji da prikaže kako je donošenje *lex specialis* zakona za EXPO 2027 projekat kompromitovalo primenu osnovnih načela javnih nabavki (efikasnost i ekonomičnost, konkurencija, jednak tretman, proporcionalnost

i odgovornost). Ovaj primer prikazuje kako zaobilazanje javnih nabavki putem zloupotrebe argumenta „hitnosti“ rezultuje u proizvodnoj neefikasnosti, neadekvatnoj alokaciji resursa, smanjenom kvalitetu, degradaciji institucionalnih mehanizama i urušavanju javnog poverenja.

Uspešna kandidatura Srbije za domaćina specijalizovane izložbe EXPO 2027 u Beogradu označila je veliki politički i infrastrukturni poduhvat. Uokviren kao generacijska prilika da se pokaže nacionalni napredak, EXPO 2027 je ubrzo proglašen od strane Vlade Srbije za projekat od „opšteg interesa“. Narodna skupština je u julu 2023. godine usvojila namenski „lex specialis“ ZPP-EXPO 2027 kojim se uspostavlja poseban pravni režim za sve radove koji se odnose na izložbu, nacionalni stadion i prateću infrastrukturu. Član 14. ovog zakona formalno je isključio primenu ZJN-a, omogućavajući Vladi da razvija procedure nabavki nezavisno od opšteg pravnog okvira.¹⁸ Ovi projekti, čija je projektovana vrednost veća od jedne milijarde evra, na taj način zaobilaze transparentne i konkurentne mehanizme javnih nabavki uspostavljene kako domaćim pravnim okvirom, tako i obavezama koje proističu iz procesa evropskih integracija.

Regulatorni okvir za nabavke u vezi sa EXPO-om dodatno je definisan vladinom uredbom iz februara 2024.¹⁹ Iako površno replicira principe ZJN, uredba je uvela tri ključne promene koje oštro odstupaju od proceduralnih i institucionalnih garancija zakona. Prvo, drastično su povećani pragovi za nadmetanje, sa 1.000.000 na 12.000.000 dinara za robu i usluge, i sa 3.000.000 na 24.000.000 dinara za radove, što je omogućilo da se veliki deo ugovora dodeljuje direktnim pregovorima, bez javnih poziva.²⁰ Drugo, čak i za nabavke koje prelaze ove pragove, uredbom su ukinuti minimalni rokovi za podnošenje ponuda, dozvoljavajući državnim organima da odrede proizvoljno kratke rokove. Ovo čini otvoreni konkurs praktično besmislenim, posebno u slučajevima kada se koriste kratki rokovi za favorizovanje unapred izabranih izvođača. Treće, poseban zakon ne obezbeđuje pravnu zaštitu. Ne postoji institucionalni način da ponuđači osporavaju dodelu ugovora ili da traže zaštitu od proceduralnih nepravilnosti, time zaobilazeći Komisiju i narušavajući centralni stub odgovornosti za javne nabavke.

Državni zvaničnici javno brane lex specialis iz razloga hitnosti i nacionalnog značaja. Sa bliskim datumom planiranog otvaranja, vlasti opravdavaju odstupanje

18 Zakon o posebnim postupcima radi realizacije međunarodne specijalizovane izložbe EXPO BELGRADE 2027, „Službeni glasnik RS“, br. 92/2023, član 14, stav 1.

19 Uredba o pravilima postupka nabavke dobara, usluga ili radova potrebnih za realizaciju međunarodne specijalizovane izložbe EXPO BELGRADE 2027, „Službeni glasnik RS“, br. 8/2024.

20 Uredba o pravilima postupka nabavke dobara, usluga ili radova potrebnih za realizaciju međunarodne specijalizovane izložbe EXPO BELGRADE 2027, „Službeni glasnik RS“, br. 8/2024, član 15–17.

od standardnih procedura nabavki kao neophodno da bi se ubrzala implementacija i izbegla administrativna kašnjenja. Projekat je predstavljen ne samo kao međunarodni sajam, već i kao katalizator za infrastrukturne investicije i kao simbolika razvoja. Vlada je pod istim plaštom „hitnosti“ udružila pomoćne projekte uključujući nacionalni stadion i čitavo novo urbano područje u Surčinu. Međutim, ovo obrazloženje izazvalo je široku kritiku. Kritičari tvrde da hitnost sama po sebi ne opravdava eroziju zaštitnih mera nabavke, posebno kada ZJN već predviđa ubrzane procedure.²¹ Donošenjem specijalnog zakona, Vlada je efikasno izolovala svoje odluke o nabavkama od nadzora i osporavanja, dajući sebi nekontrolisano diskreciono pravo u dodeljivanju unosnih javnih ugovora. Posmatrači (Freedom House 2024) tvrde da ovaj pristup konsoliduje izvršnu vlast nad javnim fondovima, i može dovesti do favorizovanja i netransparentnih političkih uticaja.

Posledice ovog izuzeća su značajne. Sa ekonomske perspektive, ukidanje zaštitnih mehanizama konkurencije može dovesti do povećanja troškova i smanjiti kvalitet javne potrošnje. Na ovaj način direktno je narušeno načelo ekonomičnosti i efikasnosti²² predviđeno ZJN-om, jer je u odsustvu otvorenog tendera ili pretnje pravnog osporavanja smanjen podsticaj za dobavljače da ponude isplative i kvalitetne ponude, čime je onemogućeno postizanje najboljeg odnosa „vrednosti za novac“. Istorijski preседan u Srbiji podržava ovu zabrinutost. Slični okviri *lex specialis* za projekat Belgrade Waterfront (2015) i izgradnju državnog puta prvog reda „Vožd Karađorđe“ doveli su do značajnih eskalacija troškova i ograničenog javnog uvida u odluke o nabavkama (Transparentnost Srbija 2021). Budžet za širi razvojni program „Srbija 2027“, prvobitno procenjen na 12 milijardi evra, od tada je narastao na preko 17,8 milijardi evra, što je izazvalo zabrinutost u vezi sa fiskalnom održivošću i dugoročnim rizikom duga (Transparentnost Srbija 2024).

Pravno je dovedena u pitanje ustavnost predmetnog akta na taj način što je podneta ustavna inicijativa (Transparentnost Srbija 2024) kojom se osporava delegiranje zakonodavne nadležnosti na izvršnu vlast. U tom kontekstu, donošenje *lex specialis* zakona predstavlja materijalnu derogaciju opšteg akta, ZJN, jer sistemski režim postupanja biva isključen u odnosu na određene projekte, što u praksi ima za posledicu prelivanje regulatorne nadležnosti u domen izvršne vlasti. Ovakvo isključenje otvara pitanje usklađenosti donetog akta sa ustavnom hijerarhijom pravnih normi (pogotovo u svetlu čl. 194 i čl. 195 Ustava Republike Srbije)²³ i sa međunarodnim obavezama Srbije u oblasti javnih nabavki. Dodatno, ZJN već sadrži institucionalizovane opcije za ubrzano postupanje iz razloga hitnosti. U slučaju EXPO

21 Rokovi od 15 dana za hitne nabavke prema članu 52, stavu 6, Zakon o javnim nabavkama, „Službeni glasnik RS“, br. 91/2019 i 92/2023.

22 Zakon o javnim nabavkama, „Službeni glasnik RS“, br. 91/2019 i 92/2023, član 6.

23 Ustav Republike Srbije, „Službeni glasnik RS“, br. 98/2006 i 115/2021, član 144 i 145.

2027 rokovi i potrebe projekta nisu bili takve prirode da opravdaju suspenziju čitavog sistemskog režima, pa obrazloženje „hitnosti“ deluje, u najmanju ruku, instrumentalizovano radi zaobilazjenja važećih normi. Naročito napadljivo jeste što ad hoc zakon faktički onemogućava rad nadzornih tela i primenu pravnih sredstava, čime se poništavaju ključne garancije transparentnosti, konkurencije i pravne zaštite.

S obzirom na navedeno, materijalnu derogaciju sistemskog zakona, postojanje propisanih alternativa u okviru ZJN, instrumentalnu upotrebu razloga „hitnosti“ i isključenja mehanizama kontrole, postoji opravdan i pravno utemeljen osnov za pokretanje inicijative za ocenu ustavnosti i zakonitosti lex specialis-a pred Ustavnim sudom. Takav postupak imao bi značaj ne samo za poništavanje eventualnih povreda ZJN, već i za utvrđivanje granica dopustivog zakonodavnog intervencionizma u oblasti javnih finansija i očuvanja načela vladavine prava.

Na institucionalnom nivou, okvir EXPO 2027 postavlja opasan presedan. On marginalizuje KJN i Komisiju, narušavajući autoritet i kredibilitet nadzornih institucija. Ako bude repliciran u budućim projektima, ovaj model rizikuje da institucionalizuje dvostruki sistem nabavki. Jedan vezan za pravila i konkurentan za obične ugovore, a drugi neproziran i diskrecioni za visoko vredne, politički značajne poduhvate. Takva fragmentacija trajno bi oslabila osnovu vladavine prava za režim javnih nabavki u Srbiji i narušila poverenje javnosti.

Reakcije javnosti ukazuju na ozbiljnu zabrinutost u pogledu pravnog okvira za realizaciju EXPO 2027. Usvojeni režim se sve češće tumači kao sredstvo za institucionalizaciju favorizovanja kroz formalno pozivanje na hitnost postupanja. U tom kontekstu, ukazuje se na opasnost od daljeg urušavanja demokratskih standarda i povećanog rizika od korupcije u sistemu javnih nabavki. U javnom diskursu sve se otvorenije dovodi u pitanje svrsishodnost nastavka realizacije projekta pod ovim uslovima, a pojedini poslanici su čak predložili i njegovo obustavljanje (Ogarević 2025).

Slučaj EXPO 2027 ilustruje kako su politički prestiž i hitnost iskorišćeni da se zaobiđu norme javnih nabavki, izazivajući duboku zabrinutost za efikasnost i institucionalni integritet, te pitanje zakonitosti i ustavnosti. Iako ovaj događaj može doneti simbolične koristi, već je potkopao temelje javne odgovornosti i predstavlja trajne izazove za integraciju Srbije u EU i ekonomsko upravljanje.

4.2. Studija slučaja 2: Pruga Beograd–Subotica – Pravne i ekonomske posledice derogiranja zakonskih procedura

Studija slučaja ima za cilj da prikaže kako je projekat rekonstrukcije pruge Beograd–Subotica, kroz oslanjanje na bilateralni međudržavni sporazum umesto na procedure ZJN, doveo do narušavanja osnovnih principa javnih nabavki, transparentnosti, konkurencije i efikasnosti. Na primeru ovog projekta pokazuje se kako

izuzimanje od standardnih tenderskih postupaka povećava rizik od prekomernih troškova, korupcije i smanjenja kvaliteta, uz istovremeno potkopavanje institucionalne odgovornosti i javnog poverenja.

Železnička pruga Beograd–Subotica, osmišljena kao ključna deonica brze pruge Beograd–Budimpešta, postala je istovremeno vodeći projekat srpske infrastrukturne politike i upečatljiv primer kako strateška bilateralna partnerstva mogu zaobići domaće propise o javnim nabavkama. Predstavljena kao okosnica saradnje između Srbije i Kine, ovaj projekat je poveren kineskom konzorcijumu kroz netransparentan postupak koji nije bio zasnovan na srpskom ZJN. Ova pravna osnova datira iz Sporazuma o saradnji. U drugom Aneksu ovog sporazuma, ratifikovanom 2013. godine, izričito se navodi da projekti koji se realizuju u skladu sa ugovorom ne podležu obavezi javnog nadmetanja osim ako komercijalnim ugovorom nije drugačije određeno. Umesto toga, nabavka bi se sprovodila u skladu sa procedurama utvrdjenim u pojedinačnom ugovoru, često pod klauzulama o poverljivosti.²⁴ Dakle, ugovorom o železnici koji je potpao u ovaj okvir, ZJN Srbije je u potpunosti zaobiđen, zamenjen diplomatsko-pravnom strukturom kojoj nedostaju garancije transparentnosti i konkurentnosti nadmetanja.

Komercijalni ugovor o modernizaciji i rekonstrukciji mađarsko-srpske železničke veze na teritoriji Republike Srbije, za deonicu Novi Sad – Subotica – državna granica Kelebija (u daljem tekstu: Komercijalni ugovor) između Vlade Srbije i kineskog konzorcijuma (China Railway International i China Communications Construction Company) uključuje član 16, koji nominalno odražava principe javnih nabavki koji zahtevaju konkurentan izbor podizvođača, jednak tretman i nediskriminaciju, ali ne obezbeđuje institucionalne mehanizme sprovođenja ili javnu vidljivost. Naime, nema dokaza da su propisani javni pozivi za podizvođače ikada bili objavljeni ili da su ispoštovane procedure u skladu sa članom 16. Komercijalnog ugovora. Posledično, regulatorna tela, Kancelarija za javne nabavke i Republička komisija za zaštitu prava u postupcima javnih nabavki, u potpunosti su isključena iz procesa. Dok komercijalni sporazum nameće nominalne obaveze izvođaču da deluje transparentno, odsustvo nezavisnog nadzora, sprovodljivih pravnih lekova ili javne kontrole čini ove zaštitne mere u velikoj meri iluzornim.

Institucionalna neprozirnost dobila je svoju najdramatičniju potvrdu 2024. godine, kada je urušavanje nadstrešnice na skoro obnovljenoj železničkoj stanici u Novom Sadu dovelo do smrti šesnaest osoba. Tragedija je izazvala masovne proteste, političke potrese i zahteve za potpunu transparentnost. Ipak, nastojanja da se dobije uvid u punu dokumentaciju uglavnom su ostala bezuspešna. Nezavisna ekspertska

24 Zakon o potvrđivanju Aneksa br. 2 Sporazuma o ekonomskoj i tehničkoj saradnji u oblasti infrastrukture između Vlade Republike Srbije i Vlade Narodne Republike Kine, „Službeni glasnik RS – Međunarodni ugovori“, br. 2/2014, član 5, stav 3 i 4.

grupa (2025) je u svom izveštaju iznela da ključna tehnička i poslovna dokumentacija, poput podataka o izboru podizvođača, saglasnosti nadležnih organa i razrade troškova, ostaje nepotpuna ili u potpunosti nedostupna javnosti. Ovakvo odsustvo dužne pažnje i nadzora ozbiljno ugrožava kvalitet i bezbednost, a sama tragedija u Novom Sadu predstavlja primer bez razjašnjenog uzroka, da li je došlo do propusta u projektovanju ili u izvođenju radova.

Vladina opravdanja bila su fokusirana na geopolitičke i strateške razloge. Od početka prošle decenije, srpsko rukovodstvo sve učestalije se oslanjalo na kinesko finansiranje kao bržu i politički fleksibilniju alternativu fondovima EU. U okviru inicijative „Pojas i put“ (eng. Belt and Road), projekat pruge Beograd–Subotica predstavljen je kao prekretnica u modernizaciji saobraćajne infrastrukture, dok su bilateralni sporazumi posmatrani kao instrumenti za ubranu realizaciju. Takav pristup podrazumeva zaobilaženje domaćeg sistema javnih nabavki kroz ratifikaciju infrastrukturnih ugovora u formi međunarodnih sporazuma, zaključenih na najvišem političkom nivou.

Ekonomске posledice ovakvog modela su značajne. Izostankom javnog tendera, Srbija je izgubila priliku da uporedi konkurentne ponude i obezbedi proizvodnu efikasnost. Kamatne stope i uslovi otplate kineskog zajma kojim se finansira projekat nisu obelodanjeni, što otvara pitanja o transparentnosti finansijskih aranžmana. Nedostatak konkurencije uklanja pritisak na izvođača da smanji troškove ili unapredi tehnička rešenja, čime se stvara prostor za prekomerno uvećanje cena i slabiji kvalitet realizacije. Kolaps nadstrešnice na stanici u Novom Sadu ukazuje na materijalne rizike ovakvog pristupa. U nedostatku objavljene konkursne dokumentacije, otežano je utvrditi da li je izbor podizvođača bio zasnovan na stručnim kriterijumima, političkim vezama ili drugim neformalnim faktorima. Optužbe o favorizovanju, pojave fantomskih firmi među podizvođačima i nedoslednosti u prijavljenim troškovima podstiču zabrinutost za korupciju i inflaciju troškova (Transparentnost Srbija 2024).

Institucionalno, oslanjanje na diplomatski model nabavki podriva obaveze Srbije u pogledu vladavine prava i slabi njene administrativne kapacitete. Odluke o nabavkama su premeštene iz sfere pravne procedure u politički domen, pod kontrolom uskog kruga aktera. Ovo podstiče okruženje u kojem patronažne mreže mogu cvetati i odgovornost postaje razlivena. Model takođe pokreće pitanja usklađivanja sa pravnim tekovinama EU. U okviru Sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju (SSP),²⁵ Srbija se obavezala na postepeno usklađivanje sa standardima i praksom javnih nabavki EU. Korišćenje međunarodnih sporazuma za zaobilaženje ovih obaveza je u suprotnosti sa njihovim duhom, ako ne i slovom. Mađarska, država članica

25 Sporazum o stabilizaciji i pridruživanju, „Službeni glasnik RS – Međunarodni ugovori“, br. 83/2008.

EU uključena u isti železnički koridor, našla se pod sankcijama EU kao posledicom sistemskog urušavanja vladavine prava i učestale primene netransparentnih mehanizama u raspodeli javnih sredstava, uključujući i javne nabavke (Evropski parlament 2023) što sugeriše da Srbija, kao kandidat za pristupanje, rizikuje odstupanja u regulativi u politički osetljivom trenutku.

Železnički slučaj Beograd–Subotica ilustruje velike troškove izuzimanja infrastrukture visoke vrednosti iz pravnog okvira koji je osmišljen da zaštiti javni interes. Iako je vlada postigla brzu implementaciju i diplomatsku vidljivost, to je učinila zaobilazeći same institucije i procedure koje imaju za cilj da osiguraju ekonomičnost i efikasnost, konkurenciju, transparentnost i javnu sigurnost. Posledice kao što su ekonomska neefikasnost, institucionalna erozija i tragični gubitak života pokreću ozbiljna pitanja o održivosti trenutne strategije nabavki u Srbiji.

5. ZAKLJUČAK

Ideje modernizacije, ekonomskog rasta i infrastrukturnog napretka same po sebi nisu sporne. One predstavljaju legitimne ciljeve svake državne politike. Međutim, ključno pitanje koje se ovde postavlja jeste da li cilj opravdava sredstvo? I još važnije da li je predstavljeni cilj uopšte istinski motiv? Analiza sprovedena u ovom radu pokazuje da inovacije i razvoj, iako formalno proklamovani kao pokretači velikih infrastrukturnih poduhvata, nisu jedini, pa ni dominantni, razlog zaobilaženja sistema javnih nabavki. Postupci vlasti, poput prikrivanja ugovora u slučaju železničkog koridora ili nedovoljno opravdane hitnosti u kontekstu EXPO 2027, otkrivaju obrazac u kome transparentnost, pravna kontrola i javni interes ustupaju mesto političkoj diskreciji i zatvorenom procesu odlučivanja.

Iako ekonomske posledice zaobilaženja redovnog sistema javnih nabavki, poput uvećanih cena, ograničene konkurencije i upitnog kvaliteta, deluju kao najočigledniji problem, dugoročne implikacije prevazilaze okvire finansijske štete. ZJN izričito predviđa ograničen broj izuzetaka upravo zato što svaki zaobilazak zakonskih procedura proizvodi efekte koji se teško mogu poništiti. Kada, uprkos negativnim efektima, država i dalje pribegava alternativnim pravnim kanalima, podrija se poverenje građana u institucije. Racionalno razmišljanje tera pojedinca da ne veruje postupku koji se odvija iza zatvorenih vrata, bez mogućnosti javne kontrole ili objašnjenja. Taj gubitak poverenja ne pogađa samo konkretan projekat već se on prelijeva na čitav sistem. Ukoliko preduzeća ne veruju da će u postupku javne nabavke pobediti onaj koji nudi najpovoljniju ponudu, neće ni učestvovati. Na taj način se čak i formalno regularni postupci suočavaju sa smanjenom konkurencijom, čime se obara ukupna efikasnost javne potrošnje. Bez poverenja u institucije ne postoji stabilna pravna dr-

žava, i sa svakim „privremenim“ zaobilaženjem zakona gradi se paralelni sistem u kome više ne važe pravila. Kada građani i privreda prestanu da veruju da institucionalni putevi vode rezultatu, svako će početi da kreira sopstvenu „prečicu“.

Da bi se preokrenuo ovaj institucionalni presedan zaobilaženja zakona, nije dovoljno kritikovati njegove posledice već je potrebno vratiti se njegovom izvoru. Ako se neki cilj ne može ostvariti u skladu sa standardnim procedurama, i ako njegova realizacija zahteva zakonske izuzetke, netransparentnost i ograničenu konkurenciju, potrebno je ozbiljno se zapitati: kakva je to svrha? I kome ona služi? Ukoliko ne postoji jasna i neposredna hitnost niti dokaziva javna korist, zaobilaženje ZJN ne otkriva pravnu nužnost, već političku sklonost i upravo ta se sklonost mora dovesti u pitanje. Jačanje institucionalnih mehanizama, insistiranje na zakonitosti postupanja i ponovno uspostavljanje sankcija za njeno kršenje neophodni su ne samo radi sprečavanja ekonomske štete, već i radi obnavljanja društvenog poverenja. Ako se neekonomskim ciljevima dozvoli da preovladaju bez kritičkog sagledavanja i odgovornosti, oni će destabilizovati sam institucionalni poredak koji bi trebalo da čuva vladavinu prava. Javne nabavke nisu periferno administrativno pitanje. One predstavljaju ključni instrument funkcionisanja države i pružanja javnih usluga. Ako je njihov integritet narušen, onda je narušena i legitimnost ekonomskog delovanja države. Stoga se sistem javnih nabavki mora štititi ne samo kao ekonomski okvir, već i kao demokratski imperativ.

6. LITERATURA

1. Begović, Boris, Miroljub Labus, Aleksandra Jovanović. 2012. *Ekonomija za pravnike*. 4. izdanje. Beograd: Službeni glasnik–Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu.
2. Bosio, Erica, Simeon Djankov, Edward Glaeser, Andrei Shleifer. 2022. “Public Procurement in Law and Practice.” *American Economic Review: Insights* 4(1): 43–60.
3. Evropska komisija. 2014. *Izveštaj o napretku Srbije za 2014. godinu*. Brisel.
4. Evropska komisija. 2021. *Izveštaj o napretku Srbije za 2021. godinu*. Brisel.
5. Evropska Komisija. 2022. *Izveštaj o napretku Srbije za 2022. godinu*. Brisel.
6. Evropska komisija. 2023. *Izveštaj o napretku Srbije za 2023. godinu*. Brisel.
7. Evropska komisija. 2024. *Izveštaj o napretku Srbije za 2024. godinu*. Brisel.
8. Ekspertska grupa za praćenje realizacije zahteva studentskih plenuma. 2025. *Izveštaj o realizaciji zahteva*. Beograd, 5. mart 2025. <https://www.danas.rs/wp-content/uploads/2025>, poslednji pristup: 11.9.2025.
9. Freedom House. 2024. *Nations in Transit 2024: Serbia*. Washington, DC. <https://freedomhouse.org/country/serbia/nations-transit/2024>, poslednji pristup: 11.9.2025.
10. North, Douglass C. 1991. “Institutions, Ideology and Economic Performance.” *Cato Journal* 11(3): 477–496.

11. OECD. 2015. *Recommendation of the Council on Public Procurement*. OECD/LEGAL/0411. Paris: OECD Publishing.
12. OECD. 2020. *Public Procurement in Serbia: Assessment and Recommendations*. Paris: OECD Publishing.
13. OECD. 2023. *Public Governance Review of Serbia*. Paris: OECD Publishing.
14. OECD. 2025. *Public Administration in Serbia 2024: Assessment against the Principles of Public Administration*. Paris: OECD Publishing.
15. Ogarević, I. 2025. „Otkrivamo šta piše u pismu opozicije o EKSPU: Vlast koristi izložbu za korupciju i propagandu SNS“. *Nova.rs*, 5. mart. <https://nova.rs/vesti/politika/opozicija-zah-teva-otkazivanje-expo-2027-zbog-korupcije/> poslednji pristup 3. 9. 2025.
16. Soyaltin-Colella, Digdem. 2023. “The EU Accession Process, Chinese Finance and Rising Corruption in Western Balkan Stabilitocracies: Serbia and Montenegro.” *Europe-Asia Studies* 75(8): 1311–1335.
17. Stiglitz, Joseph E., Jay K. Rosengard. 2015. *Economics of the Public Sector*. 4th ed. New York. W.W. Norton and Company
18. SIGMA/OECD. 2017. *The Principles of Public Administration: Public Procurement*. SIGMA Papers No. 55. Paris: OECD Publishing.
19. Tirole, Jean. 2017. *Economics for the Common Good*. Princeton: Princeton University Press.
20. Transparentnost Srbija. 2021. *Javne nabavke i javno privatna partnerstva – između solidnih propisa i loše prakse*. Beograd: Transparentnost Srbija.
21. Transparentnost Srbija. 2024. *Inicijativa za pokretanje postupka za ocenu ustavnosti člana 14. Zakona o posebnim postupcima radi realizacije međunarodne specijalizovane izložbe EXPO Belgrade 2027*. Beograd: Transparentnost Srbija.
22. Transparentnost Srbija. 2024. *Javne nabavke za EXPO 2027 – bez minimalnih rokova i bez pravne zaštite*. 3. februar 2024. <https://transparentnost.org.rs/sr/aktivnosti-2/pod-lupom/12637-nabavke-za-expo-2027-bez-minimalnih-rokova-i-bez-pravne-zastite,> poslednji pristup: 16.11.2025.

PRIKAZI KNJIGA / BOOK REVIEWS

Cucić, Vuk. 2019. *Administration in Verse, Word, and Image*. Beograd: Službeni glasnik, 192.

Mina Čeperković

University of Belgrade Faculty of Law

0009-0001-2299-7556

Cite this article:

Čeperković, Mina. 2/2025. Cucić, Vuk. 2019. *Uprava u stihu, reči i slici*. Beograd: Službeni glasnik, 192. *Eudaimonia – Journal of Legal, Political and Social Theory and Philosophy* 9: 108–111

Author for correspondence:

Mina Čeperković,
minaceperkovic@gmail.com

Cucić, Vuk. 2019. *Uprava u stihu, reči i slici*. Beograd: Službeni glasnik, 192.

Mina Čeperković

Univerzitet u Beogradu – Pravni fakultet

0009-0001-2299-7556

Referenca:

Čeperković, Mina. 2/2025. Cucić, Vuk. 2019. *Uprava u stihu, reči i slici*. Beograd: Službeni glasnik, 192. *Eudaimonia – Journal of Legal, Political and Social Theory and Philosophy* 9: 108–111

Autor za korespondenciju:

Mina Čeperković,

minaceperkovic@gmail.com

*Lepo upakovani koktel težine i lakoće, opisa i kritičnosti,
forme i sadržine, analize i raspevanosti, sažetosti i širine.*

Zoran R. Tomić

Knjiga „Uprava u stihu, reči i slici“ je neuobičajena pojava u pravnoj literaturi i mogla bi se svrstati u sekciju popularne pravne nauke. Njen autor, Vuk Cucić, je redovni profesor Upravnog i Upravnog procesnog prava na Pravnom fakultetu, Univerziteta u Beogradu. „Upravu u stihu, reči i slici“ posvetio je svojoj baki Slavici koja je, kako kaže, skoro ceo radni vek provela u upravi. Autor je knjigu podelio u pet odeljaka, pod 59 naslova, u okviru kojih su objedinjeni stihovi o osnovnim institutima upravnog prava. Svaka grupa stihova govori o jednom upravnom institutu, nakon čega sledi kratko objašnjenje samog pojma.

Cucićeva ambicija prilikom pisanja je da iz drugog ugla prikaže granu prava koja je, često neopravdano, okarakterisana kao nezanimljiva. Pored toga, autor želi da predstavljenu materiju približi širem krugu čitalaca i da ih zainteresuje za Upravno pravo. Upravo zato, knjiga nije namenjena samo pravnicima. Stihove u knjizi će bolje razumeti dobri poznavaoци (Upravnog) prava, dok su objašnjenja napisana tako da prikazane institute mogu da razumeju oni koji u trenutku čitanja uče Upravno pravo, oni koji su ga davno učili, oni koji ga primenjuju u praksi, pa čak i

oni koji nemaju nikakvih dodira sa pravom. Upravo je jedan od najznačajnijih kvaliteta knjige koja je pred nama to što je napisana tako da složenu materiju na jednostavan način objasni i približi laicima. Mišljenja smo da je autor u svojoj nameri, na originalan i nesvakidašnji način, i te kako uspeo.

Naime, među studentima pravnih fakulteta, Upravno pravo neretko nije među omiljenijim predmetima. Štaviše, često se može čuti kako je konfuzno i apstraktno. Takvom sentimentu značajno doprinosi i činjenica da je pravnička literatura uglavnom obimna i, usuđujemo se da kažemo, retko sažeta i bez preteranog napora razumljiva. Uprkos tome, studenti pre ili kasnije shvate da je Upravno pravo predmet čije je poznavanje potrebno svakom dobrom pravniku jer, bez obzira na granu prava kojom se bavi, neminovno će se susresti sa materijom Upravnog prava. Naročito jer, kao i svaka grana pozitivnog prava, i Upravno pravo obiluje mnoštvom rokova i nabiranja, te se čini „suvoparnim“. U skladu sa tim, postoji i potreba za literaturom kroz koju je na, pravnicima razumljiv i interesantan način, objašnjena suština instituta Upravnog prava. Posebno zato što dobrog pravnika ne čini samo memorisanje brojnih rokova i reprodukcija zapamćenog, već sposobnost kritičkog mišljenja i argumentovanog razgovora o pročitanoj. Na sreću studenata, ali i pravnika praktičara, knjiga Vuka Cucića upravo je takva.

„Uprava u stihu, reči i slici“ posebno se ističe po jednostavnim primerima kroz koje autor objašnjava pojedine institute, kao i kroz pojašnjenja određenih pravnih pojmova čije se poznavanje od strane pravnika u izvesnom smislu podrazumeva; ali kako je knjiga namenjena i pravnim laicima, ovakva pojašnjenja su naročito korisna. Pored toga, autor se potrudio da na duhovit način predstavi ovu granu prava. Primerice, garantni akt, odnosno pisani akt kojim se organ obavezuje da, na zahtev stranke, donese upravni akt određene sadržine, objašnjava kroz pesmu Bitlsa „*Baby you can drive my car*“. U pesmi devojka ubeđuje momka da će ona postati zvezda, te da on treba da prestane da radi na svom poslu i da postane njen vozač. Nakon što on na to pristane, devojka ga obaveštava da ona još uvek nema auto ali da je barem našla vozača. Ipak, obećanje koje je dobila od njega predstavlja garantni akt, na osnovu koga joj se isplati da kupi auto jer sada ima ko da je vozi. Prikazivanje pravne materije na ovakav način čitaocu pokazuje da primere upravnopravnih instituta može naći i u popularnoj kulturi te ga podstiče da, radi lakšeg razumevanja, i sam to pokuša. Recimo, kada objašnjava stranačku legitimaciju, autor daje primer pesme grupe Crvena jabuka „*Tugo, nesrećo*“, a mi smo podstaknuti inicijativom autora isti primer našli u pesmi „*Da raskinem sa njom*“. Naime, izjava u stihu „*a sad mi daj njen broj da 'mesto tebe ja raskinem sa njom*“ je pravno gledano potpuno pogrešna, jer je jedino on ovlašćen (legitimisan) da raskine sa njom odnosno tiče se samo njega da li će sa nekim da raskine ili ne.

Posebno treba istaći i autorovu pesničku stranu. Kako bi objasnio razliku između odbijanja i odbacivanja autor koristi sledeće stihove:

„Odbacivanje zgodi ko u pogrešan dućan uđe,
ili u pogrešno vreme uđe u pravi.
Kao i onog što zatraži tuđe.
Odbijen pak biva onaj ko nema sredstava
za ono što želi da pribavi (Cucić 2019, 151).“

Naime zahtev, između ostalog, biva odbačen ako je podnet *nenadležnom organu* kojeg autor prikazuje kroz metaforu „pogrešnog dućana“, ako je podnet *neblagovremeno* (prekasno ili prerano) – odnosno u „pogrešno vreme“ ili ako je podnet od strane *neovlašćenog subjekta*. Sa druge strane, zahtev će biti odbijen *ako je neosnovan*, a to je prikazano u stihu „ko nema sredstva za ono što želi da pribavi“.

Ono što je u ovoj knjizi posebno interesantno jesu karikature pojedinih instituta čiji je idejni tvorac autor knjige. Posebnu pažnju privlači karikatura na naslovnoj strani – *Uprava prema Darvinu* – autoru ujedno i omiljena, koja eksploatiše najučestaliji stereotip o upravi i javnim službenicima. Naime, gradacijski su poređani puž, kornjača, lenjivac, a zatim i upravni organ koji je, ako je verovati stereotipu, od njih najsporiji. Kako knjiga obiluje duhovitim ilustracijama, autorki prikaza najinteresantnija je ona o „lošoj upravi“ koja je prikazana kao aždaja sa velikim brojem ruku koje dopiru do svakog šaltera upravnog organa, a govori o zakonskom odnosu organa državne uprave, Vlade i Zaštitnika građana (Ombudsmana). Sve to naravno uz prikladne stihove – „na pozornici protrčava likova plejada, uprava će nastup Pinokija izvesti, lutkara – *Đepeta glumiće Vlada, dok Ombudsman ima ulogu savesti*“ (Cucić 2019, 70). Karikature su šaljivog karaktera sa, ponegde, kritičkim osvrtom autora na pojedine primere loše prakse. Naravno, treba imati na umu da one nemaju za cilj omalovažavanje bilo čijeg rada ili bilo koje institucije.

Nepravedno bi bilo i prema knjizi i prema autoru reći da su rečenice koje slede kritika (a ponajviše nedostatak) knjige jer one to svakako nisu. Njih treba razumeti kao želju za još jednim, dopunjenim, izdanjem „Uprave u stihu, reči i slici“ u kojima bi autor obradio vandredna pravna sredstva, i ono što je još zanimljivije homonime, sinonime i homofone u Upravnom pravu. Iako priznajemo da bi taj deo knjige, čini nam se, bio interesantniji pravnicima nego li širem krugu čitalaca.

Konačno, zaključujemo rečima profesora Upravnog prava na Pravnom fakultetu Univerziteta u Beogradu, dr Zorana R. Tomića, jer smatramo da su one i više nego dovoljne da u par redova sumiraju Cucićevu knjigu. Tomić ističe: „pred vama je spis koji, verujte, jedva čekate da počnete da čitate – može i pre, i za vreme i posle obeda – i u kancelariji, kabinetu, na fakultetu, na klupi(ci), a bolje kod kuće (no, hodajući na ulici ili dok vozite, pa i u javnom prevozu može da bude /i/ opasno, a metro još nemamo!). Preporučujem voz, posebno avion, naročito ako imate strah od letenja! Pohvale i za ilustratora. Srećno, i Vuku, i čitaocima (Cucić 2019, 12)“.

Vukotić, Miloš. 2024. *Compensation*. Belgrade: University of Belgrade Faculty of Law, 210

Marija Vojisavljević

University of Belgrade Faculty of Law

00009-0004-2996-3801

Cite this article:

Vojisavljević, Marija. 2/2025. Vukotić, Miloš. 2024. *Prebijanje potraživanja*. Beograd: Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu. *Eudaimonia – Journal of Legal, Political and Social Theory and Philosophy* 9: 112–117

Author for correspondence:

Marija Vojisavljević,
marijavojisavljevic2003@gmail.com

Vukotić, Miloš. 2024. *Prebijanje potraživanja*. Beograd: Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu, 210

Marija Vojisavljević

Univerzitet u Beogradu – Pravni fakultet

0009-0004-2996-3801

Referenca:

Vojisavljević, Marija. 2/2025. Vukotić, Miloš. 2024. *Prebijanje potraživanja*. Beograd: Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu. *Eudaimonia – Journal of Legal, Political and Social Theory and Philosophy* 9: 112–117

Autor za korespondenciju:

Marija Vojisavljević,

marijavojisavljevic2003@gmail.com

O KNJIZI „PREBIJANJE POTRAŽIVANJA“

Prebijanje potraživanja je veoma praktična i živa ustanova obligacionog prava kojom se ostvaruju važni pravno-politički ciljevi. U osnovi, prebijanje podrazumeva način isplate potraživanja bez faktičkog izvršenja dugovane činidbe. Na prvi pogled ova ustanova obligacionog prava može izgledati veoma jednostavno. Dakle, umesto da se dva dužnika izlažu naporima da svaki ispuni svoju obavezu onako kako ona glasi, ni jedan dužnik ne preduzima dugovanu činidbu nego se obe njihove obaveze istovremeno gasе kompenzacijom. Međutim, prebijanje potraživanja otvara značajne teorijske i praktične dileme.

Monografija pod nazivom „*Prebijanje potraživanja*“ na jasan i sistematičan način prikazuje ovu ustanovu. Kroz 11 poglavlja autor detaljno objašnjava funkcije, ciljeve, uslove prebijanja, načine na koji se ono ostvaruje, kao i njegovo dejstvo. Takođe, pored ovih opštih pravila o prebijanju, autor je predstavio značaj prebijanja

u stečajnom postupku, procesnopravna pitanja koja se javljaju u vezi sa prebijanjem u sudskom i arbitražnom postupku, kao i osnovne dileme koje prebijanje izaziva u međunarodnom privatnom pravu.

U svojoj knjizi autor se nije ograničio samo na naše pravo već je dao i uporednopravni pregled ustanove prebijanja. Na samom početku autor daje jedan istorijski uvod pomažući čitaocu da bolje razume razvoj i značaj prebijanja. Primera radi, autor navodi prebijanje u rimskom pravu koje je imalo veliki uticaj na razvoj ove ustanove u evropskim pravnim sistemima. Kroz ovakvu uporednopravnu analizu autor nam pomaže da razumemo kako se prebijanje postepeno razvijalo od ustanove procesnog do ustanove materijalnog prava kakvom se danas shvata u većini evropskih pravnih sistema.

Naredno poglavlje autor posvećuje ciljevima i funkcijama prebijanja. Kao najvažnije funkcije ističu se isplata, samopomoć, obezbeđenje potraživanja, dok se kao ciljevi navode pojednostavljivanje isplate, procesna ekonomija, pravičnost i smanjenje kreditnog i sistemskog rizika. Svaki cilj i svaku funkciju autor detaljno objašnjava, da bi nakon ovog poglavlja pažnju posvetio uslovima neophodnim za ostvarivanje prebijanja.

Zakonom o obligacionim odnosima¹ je ustanovljeno da prebijanjem mogu prestati uzajamna, istorodna, dospela i kompenzabilna potraživanja, te su posebno predviđeni slučajevi u kojima prebijanje nije dozvoljeno. Takođe, Zakonom o obligacionim odnosima ne zahteva se da potraživanja budu povezana, niti da budu likvidna, da bi mogla da budu predmet prebijanja.²

Posebno interesantan uslov je uslov dospelosti potraživanja, u vezi kojeg se javljaju i brojne dileme i pitanja. Naime, dospelost je neophodan uslov prebijanja samo u pogledu potraživanja koje se ističe u prebijanje jer se to potraživanje prinudno naplaćuje. Potraživanje druge strane ne mora da bude dospelo jer se ono samo isplaćuje – dovoljno je da lice koje izjavljuje prebijanje ima pravo da ga ispuni. Prema tome, jednostrano prebijanje ne mora da bude uslovljeno dospelošću obaveze obe strane. Drugačije rešenje može da se izvede jedino iz drugačijeg shvatanja prebijanja, ukoliko bi prebijanje bilo uređeno kao automatsko prebijanje po sili zakona ili kao procesno prebijanje. Zato je podložno kritici to što se, prema Zakonu o obligacionim odnosima,³ zahteva dospelost oba potraživanja, iako se iz ostalih odredaba jasno vidi da se zakonodavac opredelio za vansudsko prebijanje na osnovu jednostrane izjave volje.

Savremeni pravni sistemi poznaju više različitih vrsta prebijanja prema tome kako se potiranje potraživanja ostvaruje i prema uslovima prebijanja. Autor navo-

1 Zakon o obligacionim odnosima, „Službeni glasnik RS“, 18/2020, čl. 337, st. 1. i st. 2.

2 Zakon o obligacionim odnosima, „Službeni glasnik RS“, 18/2020, čl. 338.

3 Zakon o obligacionim odnosima, „Službeni glasnik RS“, 18/2020, čl. 336.

di četiri osnovna – sudsko prebijanje, prebijanje po sili zakona, prebijanje jednostranom izjavom volje i ugovorno prebijanje. Objašnjavajući ove vrste prebijanja autor je obuhvatio pitanje njihovog nastanka, razvoja, kao i potrebe za njihovim posebnim uređenjem. Njihova analiza ne obuhvata samo srpsko pravo, već i francusko, englesko, nemačko i švajcarsko pravo, što pomaže čitaocu njihovom boljem razumevanju.

Prebijanje je jedan od opštih načina gašenja obaveza koji se odnosi na sve vrste obaveza. U obligacionom pravu se polazi od pretpostavke da potraživanja mogu da prestanu prebijanjem ukoliko su ispunjeni opšti uslovi prebijanja. Međutim, ponekad se javljaju posebne okolnosti zbog kojih prebijanje ne bi trebalo dozvoliti iako su opšti uslovi za prebijanje ispunjeni. U određenim slučajevima potraživanja su zaštićena od mogućnosti da prestanu prebijanjem – bilo na osnovu zakona, bilo na osnovu sporazuma na kojima se potraživanja zasnivaju. Pravila o prebijanju mahom su dispozitivne prirode, tako da ugovornici mogu da predvide da određena potraživanja neće moći da se ugase prebijanjem. Potraživanjima koja su izuzeta od prebijanja autor posvećuje šesto poglavlje knjige.

Posebno zanimljivo pitanje je pitanje dejstva prebijanja kome je posvećeno naredno poglavlje. Nakon uvodnog izlaganja autor pažnju posvećuje retroaktivnom dejstvu prebijanja. Naime, osnovno dejstvo prebijanja sastoji se u gašenju međusobnih potraživanja u meri u kojoj se pokrivaju. Ukoliko su potraživanja iste vrednosti, ona jednostavno prestaju, a ako se razlikuju po vrednosti veće potraživanje se smanjuje za vrednost manjeg. Nakon punovažno izjavljenog prebijanja pravna situacija je slična kao i nakon isplate – potraživanja se gase zajedno sa akcesornim pravima. Međutim, za razliku od redovnog ispunjenja prebijanje ne deluje od časa kada je izjavljeno već ima retroaktivno dejstvo. Potraživanja prestaju u času u kojem su se prvi put stekli uslovi za prebijanje. Autor takođe naglašava da retroaktivnost prebijanja nije univerzalno prihvaćena. Kao primer navodi anglosaksonske i skandinavske pravne sisteme u kojima nije poznato ovakvo dejstvo prebijanja, jer je predviđeno da se potraživanja gase tek sudskom odlukom o prebijanju.

Osmo, deveto i jedanaesto poglavlje posvećeni su prebijanju u sudskom, stečajnom i arbitražnom postupku, dok je desetim poglavljem obrađeno pitanje prebijanja u odnosima sa elementom inostranosti.

Do prestanka obligacije kompenzacijom može doći na osnovu pravosnažne sudske odluke donete u postupku u kojem je sud odlučivao po tužbi poverioca, a dužnik-tuženi u tom postupku istakao prigovor radi prebijanja za koji se ispostavi da je neosnovana. Izlaganje o prebijanju u sudskom postupku počinje pitanjem određivanja sudske nadležnosti. Kada se u prebijanje ističe potraživanje koje nije nastalo na osnovu istih činjenica kao utuženo potraživanje, treba najpre utvrditi da

li je sud uopšte nadležan da odluči o tom potraživanju. Pored toga, prigovoru prebijanja i pitanjima povezanih sa njim (poput litispendencije) autor posvećuje najveći deo osmog poglavlja.

Na početku izlaganja o prebijanju u stečajnom postupku autor navodi uporednopravni pregled ove ustanove. Prebijanje u stečaju dozvoljeno je u većini evropskih pravnih sistema, a zasniva se na ideji zaštite stečenih prava i na ideji da pouzdanje u buduću mogućnost prebijanja zaslužuje zaštitu u određenim slučajevima. Neki pravni sistemi poznaju automatsko i obavezno prebijanje u stečaju, dok se u drugim pravo na prebijanje ostvaruje tokom stečajnog postupka. Autor u ovom delu knjige daje jasan pregled prebijanja u stečajnom postupku u engleskom, francuskom, austrijskom i nemačkom pravu, da bi se kasnije pažnju posvetio analizi ove ustanove u srpskom pravu.

Kao neku vrstu uvoda za naredno poglavlje (prebijanje u arbitražnom postupku) autor posebnu celinu (deseto poglavlje) posvećuje pitanju prebijanja sa elementima inostranosti gde su obrađena pitanja međunarodne nadležnosti, načina određivanja merodavnog prava, kao i analiza kolizionih pravila Evropske unije, a pažnja se daje i prebijanju u međunarodnom stečaju.

Jedanaesto poglavlje obuhvata izlaganje o prebijanju u arbitražnom postupku koje je autor podelio na tri dela. U prvom delu autor se bavi pitanjem određivanja merodavnog prava. Sud je dužan da odredi merodavno pravo na osnovu kolizionih normi svoje države. Važno mesto u ovom delu zauzima i izlaganje o arbitražnim tribunalima, budući da je njihova sloboda u izboru prava merodavnog za prebijanje mnogo veća nego državnih sudova.

Narednu celinu autor posvećuje isticanju i analizi razlika između prigovora prebijanja i kompenzacione protivtužbe u okviru nadležnosti arbitraže za odlučivanje o protivpotraživanju. Pitanje koje autor obrađuje tiče se toga na koji način arbitražni sud treba da postupi ukoliko strana koja ističe prigovor prebijanja nije spremna da plati predujam, s obzirom na to da isticanje prigova prebijanja može da bude uslovljeno predujmom procesnih troškova.

Treći deo posvećen je pitanju isticanja prebijanja protiv konačne arbitražne odluke. Ovo pitanje autor obrađuje na zanimljiv način, navodeći slučaj koji je odlučen pred Višim sudom u Frankfurtu. Iz odluke suda vezane za taj slučaj vidi se da strana koja izgubi arbitražni spor može da se usprotivi izvršenju arbitražne odluke na osnovu potraživanja koje ima prema drugoj strani, ali samo ako to potraživanje nije mogla da istakne tokom arbitražnog postupka. Protiv konačne arbitražne odluke može se istaći i potraživanje koje je utvrđeno drugom arbitražnom odlukom.

Ipak, treba naglasiti da u nekim državama sudovi uopšte ne uzimaju u obzir mogućnost prebijanja, a da Njujorška konvencija o priznavanju i izvršenju arbitraž-

nih odluka predviđa zatvoren krug razloga zbog kojih se izvršenje arbitražne odluke može odbiti. Autor zadržava svoj stav da ne treba sumnjati u mogućnost prebijanja sa potraživanjem koje je utvrđeno arbitražnom odlukom, ali samo pod određenim uslovima koji su posebno navedeni.

U zaključnim razmatranjima autor ukazuje na važnost ustanove prebijanja i naglašava da je to ustanova koja zahteva posmatranje iz više različitih perspektiva. Svaki pravni sistem pokušava da odredi uslove prebijanja, da propiše način na koji se ono ostvaruje, i kao rezultat toga stvorena je velika raznolikost pravila o prebijanju. Izložene su i ideje o potrebi da se propišu pravila međunarodnog privatnog prava koja bi se neposredno odnosila na pitanje prebijanja.

Na kraju, autor daje svoju ocenu pravila prebijanja u srpskom pravu i analizira njihove prednosti i nedostatke. Takođe, zaključna razmatranja pomažu čitaocu da izvede sopstveni zaključak u vezi sa ovom ustanovom.

Glavna prednost ove knjige je sistematičan i logičan redosled izlaganja, kao i jezik kojim je knjiga napisana. Njome mogu da se služe ne samo svršeni pravnici, već i laici koji žele da prošire svoje znanje. Davanjem uporednopravnog pregleda ustanove prebijanja, autor omogućava čitaocu da proširi svoje vidike i znanja, da poređi različita rešenja i traži ono najbolje. Međutim, takav pregled zahteva od čitaoca veću koncentraciju i otvara mogućnost da se, zbog prevelike količine informacija, čitalac „izgubi“ u tekstu. Ono što bi dodatno povećalo vrednost ovoj knjizi i pomoglo čitaocu da bolje savlada ustanovu prebijanja je stavljanje određenih primera. Sem u izlaganju o prebijanju u arbitražnom postupku autor nije navodio primere za teorijska objašnjenja, a svakako da bi ona upotpunila razumevanje ove ustanove.

LITERATURA

1. Vukotić, Miloš. 2024. *Prebijanje potraživanja*. Beograd: Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu.
2. Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu, <https://ius.bg.ac.rs/nastavnici>, poslednji pristup 7.5.2025.